CONFIDENTIE

SCHRIJVEN

AAN

DEN WELED. HEER J. H. VAN DER LINDEN

DOOR

Dr. A. KUYPER.

AMSTERDAM
HÖVEKER & ZOON
1873.

EX LIBRIS
COURAGE AND LOYALTY
DR.G.PUCHINGER

CONFIDENTIE.

SCHRIJVEN

AAN

DEN WELED. HEER J. H. VAN DER LINDEN,

DOOR

Dr. A. KUYPER.

AMSTERDAM,
HÖVEKER & ZOON.
1873.

I.

Geachte Vriend en Broeder,

Het stukske door u in het laatste nummer der „Vereeniging" geplaatst doet mij naar de pen grijpen, niet ter zuivering noch ter zelfverdediging, veel min ter kastijding, gelijk gij het noemt, of ter berisping, maar om aan uw welwillend oordeel een korte reeks gedachten te onderwerpen, die misschien uw vluchtige opmerkzaamheid niet geheel onwaardig zullen blijken.

Ge zoudt u dus vergissen, zoo ge in deze bladzijden allereerst en allermeest bespreking wachttet van de geboorteacte dier veelbesproken Vereeniging, die onder den titel van Beraad naar invloed streeft op den toestand eener gemeente wier bediening ons samenbracht. Mij dunkt, er is voor ernstige mannen ernstiger stoffe van samenspreking dan het heilloos haarkloven over nietige bijkomstigheden, die alle beteekenis missen voor den gang van een zoo gewichtig en veelomvattend proces, als ook in onze gemeente, door den drang eener logische, ijzeren noodzakelijkheid, sinds lang voorbereid werd en thans der rijpheid iets naderbij schijnt te komen. Bovendien, ge geeft het mij aanstonds gewonnen, dat de details van zulke verwikkelingen deels niet te constateeren zijn, deels de moeite der constateering nauwelijks loonen. Voorzooveel tegenovergestelde meening de feiten met een ander oog doet

bezien, blijven ze zich met een hardnekkigheid, die de vreedzaamste vredelievenheid tart, aan voor en tegenstanders verschillend voordoen, en valt op beider oprechtheid niet af te dingen, ook al geeft beider getuigenis een vrij uiteenloopend geluid. Er is, ook in dit splinterig geschil, slechts een zeer klein deel der feiten, dat genoeg objectief is, of, wilt ge, genoeg buiten de personen ligt, om beiderzijds op eēn zelfde manier gezien en bezien te worden, en dáárover, het zal u blijken, behoeft tusschen mannen van goeden wille geen oogenblik langer verschil te bestaan, dan men dit zelf verkiest.

Er ligt mij iets anders, iets van ernstiger inhoud op het hart, en van mij allerminst hebt ge tegenspraak te duchten, zoo ge mij verwijt, dat ik uw kort artikel slechts aangreep, om in vertrouwelijker vorm eenig licht te doen vallen op veel wat niet geheel buiten mijn toedoen gaande is.

Ik kom er voor uit. Sinds lang heb ik naar zulk een gelegenheid gesnakt. Want aan de redactie van een blad te zijn is ten deele een kruis.

Of, is het u niet duidelijk hoe deze twee samenhangen, gun mij dan, dat ik mij verklaar.

Sedert April 1872 sta ik in betrekking tot het dagblad de Standaard. Niet als hoofdredacteur in gewonen zin; ook niet als verantwoordelijk persoon voor geheel den inhoud, maar slechts als belast met een juist afgeperkte, duidelijk omschreven taak. Men heeft mij aangezocht, „om de leiding der hoofdartikelen" op mij te nemen. Niets meer, niets minder. Wat ik daarenboven doe is toegift. Mijn verantwoordelijkheid strekt zich tot die hoofdartikelen uit. Verder niet. In duizend en nogmaals duizend circulaires is dit in rond hollandsch aan het publiek bekend gemaakt. Mijn naam staat niet op het blad. Voor niets meer dan het aangeduide ben ik tegenover wien ook aansprakelijk.

Toch heerscht te dien opzichte een dubbel misverstand.

Vooreerst vindt men goed voortdurend op mijn naam

te zetten, wat geheel buiten mij omging, en mij ter verantwoording op te roepen, voor wat ik zag noch las.

En ten andere, gewent men zich aan de slechte gewoonte, om wat door mij als lid eener redactie geschreven wordt, gelijk te stellen met het vrije woord van den op zichzelf staanden persoon. Toch tast ge de onbillijkheid van dit bedrijf! Of hoe, eischt het ook nog betoog, dat men, door lid te worden eener corporatie en namens haar op te treden, een deel zijner zelfstandigheid prijsgeeft? Zou samenwerking, op welk terrein ook, niet voor goed zijn afgesneden, zoo elk die tot een bond, tot een maatschappij, tot een vereeniging, tot een corporatie toetrad, ook waar hij in naam dezer collegien en genootschappen sprak, steeds wilde spreken uit zijn eigen toon? Behoeft het nog herinnering, hoe elk officiëel stuk juist daarin van het persoonlijk woord verschilt, dat de schrijver zooveel doenlijk zijn eigendommelijkheid aflegt, het hem persoonlijk eigenaardige afwijst, en dat gemeenschappelijk gebied zoekt, waarop ieder den tolk, het orgaan eener richting of eener vergadering wacht? En zal men dan van de slechte journalistiek, die aan Amerika's leven knaagt, de onedele, onware, door en door onkiesche gewoonte overnemen, om hem die dit offer bracht, met persoonlijke aanvallen voor wat de persoon niet verdedigen kan, te straffen. Geen nobel blad in Nederland maakte zich dusver daaraan ook schuldig, en ik ben er overtuigd van, slechts misverstand, slechts onbekendheid met het costumiere recht der betere journalistiek was in het spel, zoo dikwijls enkele ook u bekende broeders mij persoonlijk dagvaardden voor wat de redactie als zoodanig schreef, en soms zelfs zich zoover vergaten, van mij tot in onzen Kerkeraad voor het in ons blad gedrukte ter verantwoording te roepen. Slechts de wetenschap, dat alle man der zake kundig, dit ernstig „manque de procédé" reeds geoordeeld had, eer het mij treffen kon, bande uit mijn hart de mismoedigheid, die door zoo aanhoudend volgen van „slechte manieren" licht bij mij ware gewekt.

Vraagt ge, waarom ik dan zelf dezen misstand niet wegnam, door òf van de Standaard te scheiden, òf geheel den inhoud voor mijn rekening te nemen, òf ook het door mij geschrevene te teekenen met initiaal, — haast zou ik zeggen, denk even na, mijn vriend! en ge neemt die vragen terug.

Mag ik nu reeds van de Standaard scheiden, zoolang het aan Commissarissen niet gelukt is, iemand te vinden tot overneming van mijn taak bereid? Geloof mij, nooit heb ik er aan gedacht om mij voor altijd aan dit blad te verbinden. Ik begrijp te goed, dat een blad den geheelen persoon eischt, om niet zelf tot plaatsvervanging, zoodra de gelegenheid zich aanbiedt, te raden. Buitendien, mijn ambt is in deze groote gemeente te drukkend en mijn kracht te klein, om op den duur dit dubbel juk te dragen. Reeds nu leed ik er onder en is inkrimping van arbeid mij ten plicht geworden. En drongt ge nog scherper aan, vragend, waarom geheel de oprichting niet achterwege bleef, dan beken ik u gul, dat ik op veel dat sinds ondervonden werd niet was voorbereid, dat ik een jaar geleden nog veel voor zedelijk onmogelijk had gehouden, dat nu maar al te droeve werkelijkheid bleek, en dat, bij onbeduchtheid van gevaar, de drang tot oprichting van een eigen blad mij te sterk scheen om weerstaan te worden. Haast durf ik mij vleien, dat de spoedige ontknooping onzer maatschappelijke en staatkundige toestanden eerlang zelfs den gematigdsten geestverwant erkennen doet, dat zonder een eigen blad de kern onzer Hervormde familiën, en dat noem ik onze richting, meê ware betrokken geworden in het zedelijk bankeroet, waarop de onverdedigbare koppeling van de groote Protestantsche partij aan het Ultramontanisme, der eerste tot schade en schande, al meer uitloopt.

Versta, bid ik u, dit laatste niet mis. Tot hen, die de openlijke belijdenis van den Christus nog schuwen en zelfverlaging in toetreding tot onze richting zouden zien, behoort, ook in onze stad, een reeks van achtbre patriciërs

en burgergezinnen, wier prijsstelling op godsdienstzin en huiselijken geest ook door mij gewaardeerd wordt. Zelfs erken ik, dat onder onze Conservatieven meer dan één talentvol woordvoerder met ijver en volharding „pro aris et focis" 1) gestreden heeft, niet altijd zonder geluk. Ook mij is het in de omgeving dier mannen vaak beter te moê, dan in den kring onzer nieuw-modische Hollanders, die aan niets hechten, wat u heilig is, en dweepen met wat u koud laat of toorn mengt in uw woord. Gij ziet dus wel, dat ik aan laatdunkenheid geen lust heb, en het goede ook buiten den engen kring mijner geestverwanten weet te waardeeren, ja, zelfs aan zeer velen onder de Conservatieven een goed hart toedraag. Maar zeg mij nu, op úw beurt: Gesteld ik onderschatte het goede dezer mannen, neem aan dat hun lof nog tienvoud breeder ware uit te meten, wat baat ons dit al? Zaagt ook gij u niet, in uw vroegeren strijd tegen den toenmaligen kerkeraad, in uw met streng ostracisme gestraft verzet tegen Dr. Meyboom, in al uw pogen en streven om der waarheid, die naar de Schrift is, de zegepraal te geven, telkens en telkens teleurgesteld, zoo dikwijls ge van deze vroede, goede mannen steun had gehoopt? Waart ge er niet bij, als de uitnemendste vertegenwoordigers onzer Conservatieven in den kerkeraad, bijna zonder uitzondering met de felste modernen in bond traden, om wat ook u heilig en gewenscht was tegen te houden? Zeg mij, zijt gij er niet even zeker van als ik, dat in de ure des gevaars, deze mannen tegenover u, niet naast u zullen staan! Uit wat oorzaak? Uit vijandschap? O, neen. Uit onoprechtheid? Dit nog minder. De oorzaak ligt hierin: Ze hebben de verschijning van onzen Heer Jezus Christus nog niet lief met die alles verzakende liefde, die alle ding, ook naam, rust, aanzien en levensconnectiën schade doet achten, om te meer van Christus te kunnen zijn. Men heeft dit wel eens uitgedrukt door hun beginselloosheid te verwijten, en ik zou haast zeggen: wie den Christus

1) „Voor huis en altaren."

metterdaad als levensbeginsel erkent, kan dit verwijt niet onbillijk keuren Zelfs de beste onzer Conservatieven teeren van opgelegd kapitaal. Jammer slechts dat godsdienstzin nu eenmaal het eigenaardig karakter heeft, van als kapitaal te vervloeien zoo het door geen eigen geestesarbeid wordt vermeerd.

Op dien stroom mocht ons goede Christenvolk niet meê afdrijven, zou het niet aan verloochening van den heiligsten naam schuldig worden voor zijn Heer. Vooral sinds de mannen van '53, de antipapisten der Aprilbeweging, de onzedelijkheid van hun manoeuvreeren verraden hebben, door nà twaalf jaar in bondgenootschap te treden met wat vóór twaalf jaar hun als afschrapsel en uitvaagsel gold, werd de mogelijkheid van samenwerking afgesneden en is de Christelijke partij, ter handhaving van politieke trouw en eerlijkheid, eer tot felle bestrijding dezer medewerking verplicht, dan tot langer oogluiken gehouden. Was nu onze richting tot deze pijnlijke plichtsbetrachting zonder leidend orgaan onbekwaam, stond veeleer te vreezen, dat het lezen van andere bladen, wijl men toch een blad moest hebben, dropsgewijs den hardsten steen zou uithollen en door het rusteloos drijven uit 's Hage als ingedeeld gelden zou, wie zelf niet optrad, hoe kon dan bij ernstig nadenken de onafwijsbare noodzakelijkheid, om een eigen orgaan te scheppen, worden ontkend.

Evenmin lacht me de andere uitweg toe. Teekenen wat men schrijft, geeft ongetwijfeld den auteur zijn persoonlijke vrijheid terug, maar... het zet het blad op losse schroeven. Orgaan der richting, niet van een persoon, moet ons blad zijn, zal het zijn gedragslijn getrouw kunnen volgen, ook al legt één der redacteuren zijn taak neer. Denk aan de Nederlander. Ze stierf toen Groen zich terugtrok. Ook de Heraut lei slechts een kwijnend leven, toen Dr. Schwartz naar Londen was getogen. Om het orgaan te laten blijven, ook bij wisseling van personeel, moet de persoonlijkheid zoo weinig doenlijk in een blad uitkomen.

En te doen, wat mij ook wel eens geraden wierd, —

heel het blad voor eigen rekening nemen, lieve broeder, weet gij niet beter dan iemand, dat dit kortweg onmogelijk is? Vergeet niet dat er zeven nummers elke week zijn, en dat de stukken zóó geschreven zóó ter perse gaan, zoodat men permanent op het bureel zou moeten zijn, om het geredigeerde te keuren. Want of ik het al las, en den tijd miste om zelf terstond in te springen, wat hielp mij dat voor een blad dat aan vaste minuten ter verzending gebonden is? Geloof mij, in verwikkelingen, als waarin dit blad mij brengt, wordt men gewrongen en gedrongen door een macht die sterker is dan onze wil. Er kunnen omstandigheden, er kunnen toevalligheden, er kunnen evenredigheden zijn, die, volstrekt onafhankelijk van ons goeddunken, ons niettemin een weg opdrijven, waar de eerste voetstap vanzelf de tweede schrede zetten doet, en voor langen tijd nóch aan terzijde afwijken, nóch aan stilzitten, nóch aan terugkeer kan worden gedacht.

Op zulk een weg eenmaal geraakt, stuitte ik op driedubbele moeielijkheid: 1°. ik kon het voor den vriend niet opnemen, 2°. den persoonlijken aanvaller niet afslaan, en 3°. zag mij al mijn tijd tot eigen schriftuur ontnomen.

Laat mij u ter staving van mijn eerste klacht alleen op de polemiek in zake Gunning wijzen. Van jaren her is Gunning mij een mijner trouwste vrienden, mij een der geliefdste broeders, een man aan wien ik meer dank dan zijn bescheidenheid gedoogt dat ik belijde, en wiens sympathetisch woord mij vaak in dagen der matheid verkwikking en verfrissching bood. Hij is een der weinigen die genoeg trouw en ernst van karakter bezaten, om bij het compromitterende dat mijn connectiën in veler oog hadden, toch geen oogenblik op afbreking der betrekkingen bedacht te zijn. Gunning is er de man niet naar om de zaken van het hart naar de thermometer van der gevierde lieden gunst te doen dalen of rijzen. Als de meesten u veiligheidshalve mijden, zoekt Gunning u juist op. Hij deed meer dan dit, en sprong reeds tot tweemalen toe ook voor mij openlijk in de bres, toen vinnige tegenstanders zich te ver

tegenover mij vergaten. Nu weet gij, hoe Gunning bovendien door heel 't land bekend is als de man van open vizier, blanke oprechtheid en haast te ver gedreven zucht om u nooit onzeker te laten over wat omgaat en gist in zijn geest. Er is, het mag veilig gezegd, geen publiek persoon in ons land, die deze neiging zelfs zoo bedenkelijk ver dreef als de ook door u geëerde prediker uit de Residentie. En zie, nu durft een inzender in de Standaard (natuurlijk wijl hij Gunning niet kent en waant dat de Gemeente nog eens dupe zal worden van gelijke misleiding als waaraan ze een tijdlang werkelijk ten doel stond) klakkeloos weg verzekeren dat G. achterdeuren openhoudt en met de eerlijkheid speelt. Geloof me, op zulk een oogenblik is het pijnlijk in de duimschroeven van eene redactie te zitten. Ge zoudt warm en met verontwaardiging tegen zulk een lasteren van uw vriend willen opkomen, — maar, vergis u niet.... ge schrijft als redactie. Ge zoudt uit langdurige ervaring getuigen willen van een trouw, die nooit verdacht werd, een eerlijken zin, die nooit geweifeld heeft, — maar vergis u niet.... gij hadt die ervaring, niet de redactie. Ge zoudt uit erkentelijkheid voor vroegeren steun, den trouwen vriend met het schild van uw woord willen dekken, — maar, nog eens, ga niet te ver.... van zulk een trouw haar betoond, weet de redactie niets,.... en in stede van een woord uit het hart, met sympathie doorgloeid en laster met toornenden ernst keerend, komt een koel en afgemeten frase ten papiere, die objectief den generalen regel handhaaft, maar aan alle persoonlijke levenstint is gespeend.

Te erger nog pijnigt dit, zoo de gang der kwestie u zelf tot tegenspraak van het vriendenwoord noopt. En zoo toch was het hier. In het diepst mijner ziel ben ik overtuigd, dat Gunning in zijn Schriftbeschouwing zich vergist en daarin vooral misgaat, dat hij zich genoopt voelt, de Gemeente aanstonds deelgenoot van zijn inzichten te maken. Dat G. in de Schrift geen „onfeilbaar wetboek" ziet, is niet in kwestie. Zoomin als hij zou ik vrede kunnen hebben met een formule, die het organisch leven

der Schrift miskent en voor haar Openbaringskarakter geen plaats laat. Ik verwerp ze ten stelligste. Evenmin komt het in mij op den eerbied te verdenken, die G. aan de Schrift toedraagt. Ik ten minste ken weinig vromen, die de Schrift in hooger eere houden, inniger bij de Schrift leven en veelzijdiger haar kennen, dan de schrijver der gewaagde artikelen over „Geloof en Kritiek”. Ons verschil ligt in de beweerde fouten der Schrift en het mythologisch of onhistorisch karakter van sommige harer deelen. Ook ik kan in de Schrift niet alles rijmen, veelmin zoek ik heil in harmonistisch geknutsel. Ik doe wat Cullman raadt, en wacht van beter licht de opheldering over wat nu nog duister is, en intusschen blijft mij geschiedenis, wat als geschiedenis geschreven staat, en zou voor mij wel terdeeg aan de kiesche teedere heiligheid der Schrift zijn tekort gedaan, zoo Jesaia's tweede deel niet van Jesaia of de profetien in Daniëls boek niet van den Belsazar aan Nebucadnezar's hof waren. Wel erken ik, dat er fouten in den tekst kunnen zijn, die door critiek zijn te herstellen; wel geef ik de mogelijkheid toe, dat b. v. 1 Joh. III: 6 een later invoegsel bleek, wel acht ik de kerk geroepen, om met Luther en Calvijn te onderzoeken, of ook sommige Antilegomena werkelijke indringers zijn, maar — bleek dit — dan wil ik ook een Bijbel, waarin die fouten hersteld, die invoegsels geschrapt, waaruit die onechte deelen weggenomen zijn. Immers, met deze kunstbewerking gaat mij niets van mijn Bijbel af, en valt slechts weg, wat Bijbel heeten wilde, zonder Bijbel te zijn.

Maar dat wil Gunning niet. G. vindt een Bijbel, die hem als Bijbel zegt: „Ik heb die onvolkomenheden!” en hij meent een gang in zijnen geest te vinden, die hem nochtans veroorlooft haar schoon geheel den eerenaam te geven van het Woord onzes Gods. Daartoe nu leent zich mijn geest niet. Met hem erken ik onvoorwaardelijk dat gebrekkige psychologie onzen vaderen niet vergunde in het feit der Openbaring en Ingeving een ander dan mechanisch

inzicht te hebben, dat thans verouderd en onhoudbaar is. Met hem acht ik het geen eeren, maar misbruiken der Schrift, zoo men, haar te hooi en te gras opslaande, er uit citeert gelijk een advocaat uit zijn wetboek pleit. Met hem leg ook ik den nadruk op de juiste onderscheiding tusschen de Openbaring van het leven Gods in woorden, feiten en schaduwen, en de Beschrijving, die ons van deze Openbaring in de Canonieke boeken gewerd. Maar hierin ga ik niet met hem, zoo de beschrijving van het Geopenbaarde door hem in een zin wordt opgevat die voor tastbare vergissing plaats laat. Voor mij bestaat er een drievuldig Godswerk: eerst de Openbaring, dan de Beschrijving dier Openbaring, eindelijk de vorming van den Canon. Mij is het verband tusschen wezen en vorm te nauw, dan dat in mijn oog het volmaakte van het wezen geen schâ zou lijden, zoo het gegrepen moest in gebrekkigen vorm. Ik weet wel, dat Gunning zonder beding of voorbehoud de volmaaktheid van den zedelijk-godsdienstigen inhoud der Openbaring erkent, al dingt hij af op de gaafheid van den vorm, maar hoe ook bezien, wil het er bij mij niet in, dat aan het gave wezen een ongave vorm door God gehuwd zou zijn. Ik kan nu eenmaal de Openbaring en haar beschrijving niet scheiden gelijk hij wil, en al weerspreekt het zijn bedoeling, op mij blijft de uitdrukking: „Ik ononderwerp mij zonder voorbehoud aan een Schrift, die mij gebiedt te gelooven dat ze onvolkomenheden in den vorm heeft", den indruk maken van een *μεταβάσις εἰςἀλλὸ γενός*, d. w. z. van een gedachtensprong waarmeê men het tweeërlei karakter van verschillende denkbeelden dooreenneemt.

Hierbij komt, wat ik reeds aanstipte: de algemeenmaking van zulk een afwijkende zienswijs door den druk. Ik blijf hiertegen bedenking koesteren èn tegenover de Modernen, èn ter wille van de Gemeente. Vraagt ge of ik niet in mijn ziel overtuigd ben, dat onze moderne publicisten roof plegen door Gunning te annexeren? Maar oordeel dan zelf, lieve broeder, of in het leven de klove, die ons van de modernen scheidt, aan een formule hangt

over het Ingevingsbegrip! Een man als Gunning, die het gebouw zijns geestes met ons op de vaste pilaren vest van de belijdenis die in 's Heeren Godheid, zijn verzoenend Middelaarsschap, Verrijzing uit den dood en Koninklijke heerschappij voor elk Christen gegeven is, wat zou hij in de diepte des geestelijken levens gemeen hebben met de phantasiën van het Modernisme? Mij dunkt, reeds die vraag te stellen is te veel. Maar valt daarmede elke bedenking? Is er ook niet een vorm van verklaring en betoog, waarin we ons geestelijk leven beschrijven? Heeft in het samenstel dezer gedachteuiting de formuleering onzer zienswijs over de Schrift niet principiëel gewicht? En, zoo men hierop uitsluitend let, ligt dan naar eisch der denkwetten Gunning's omschrijving, hoe schier onmetelijk ver ook van die der Modernen verwijderd, wel zóó ver van hun voorgeven, dat metterdaad het principiëel verschil tusschen beide (ik spreek van den vorm der definitie) aanwijsbaar is? Ook hier zeg ik: ik ontken het niet, maar mij wil het niet gelukken, het woord te vinden, waarin die aanwijzing schuilt.

Van gelijke strekking nu is mijn bedenking ter wille van de Gemeente. Zonder haar herders is de Gemeente machteloos. Dit nu mag ze vooral niet zijn in een tijd, waarin de staat van oorlog van rondsom tegen haar is afgekondigd. En toch, zonder hartelijk en innig vertrouwen baat haar het bezit van de uitnemendste herders weinig. Nu staan we voor een pijnlijk geval. De doode orthodoxie der 18e eeuw heeft den levensgang, waartoe de Hervormers den stoot gaven, ter kwader uur gestuit. Gemeente en Godgeleerdheid zijn daardoor naijverig op elkander geworden, en minder dan ooit is de Gemeente, na den strik waarin het Supranaturalisme haar verschalkte, tot het verleenen van crediet in blanco aan de mannen der Godgeleerdheid genegen. Dien stand van zaken betreur ik met u, maar loochenen kunt ge dien zoomin als ik. De vraag is slechts, welke gedragslijn hieruit voor de leeraren voortvloeit? Forsch aangrijpen of met de omzichtigheid der

liefde naderen? Heroïek doortasten of met priesterlijk medelijden ingaan in haar toestand om ze met de kracht der liefde op te trekken? Wat zou raadzamer wezen? Ik stem voor het laatste. Altijd natuurlijk, voor zooverre blanke oprechtheid, de eer van het recht en het getuigenis des Geestes bij deze pathologische behandeling ongedeerd blijft. Derhalve komt de eigenlijke vraag hierop neer: Eischte zuivere oprechtheid en gehoorzaamheid aan den Geest, dat onze broeder Gunning deze dingen in de Gemeente bracht? Dat toch het verspreiden door den druk in voor allen verstaanbaar Hollandsch in onze eeuw althans ten deele, met een spreken tot de Gemeente gelijk staat, wordt van alle zijden toegestemd. Nu komt mij voor dat niemand, in zijn individueel geestesleven, recht heeft om voor zichzelf als uitgemaakt te houden, wat van den leervorm der Gemeente beduidend afwijkt, tenzij de Gemeente, in haar wettig orgaan, er het zegel op hebbe gedrukt. Ook voor mijzelven heb ik over menig punt der hoogste waarheid vaak denkbeelden, die van de geopenbaarde zienswijze der Kerk van Christus afwijken. Edoch, daarmeê dat mij deze denkbeelden door den geest spelen, zijn ze mij, ook voor mijzelven, nog verre van beslist en uitgemaakt. Ik meen, dat de waarheid te grijpen, geen werk van den enkelen persoon, maar van de Gemeente is. Het gemeentelijk oordeel is mij een minstens even onmisbare factor in het onderscheiden van waarheid en leugen, als mijn eigen denken. En heb ik dan al met mijn denken, met mijn conscientie, met mijn persoon, zoo ge wilt, iets als waar vermoed, toch is het mij nog niet als waarheid gestempeld, zoo ook de laatste, onmisbare handteekening, die van het getuigenis des Geestes, niet in mijn hart, maar in de Gemeente, zulk een beweren niet gewettigd heeft. Mij dunkt derhalve dat voor Gunning zelven nog niet als waar mag gelden, wat hem reeds met waarheid gelijk staat, zoolang een zeer beslissende factor methodologisch aan de ijking van zijn resultaat ontbreekt.

Te meer druk ik hierop, omdat niet alle ziel in de

Gemeente even sterke beenen heeft om de weelde der gissingen te kunnen dragen. Ook afgezien daarvan dat er geen afval der heiligen is, ben ik in het diepst der ziel overtuigd dat de schrijver van „Geloof en Kritiek" deze slingeringen kan doorleven zonder iets te verliezen in zijn vast geloof aan de Schrift. Maar.... is er waarborg dat ook den eenvoudige deze geesteskracht is toebedeeld? Waarborg, dat ook het gebroken riet, dat een steunsel zoekt ter opbeuring, bij deze onvastheid niet terugvalle? Is er waarborg, dat ook de door twijfel geschokte niet een nieuwe hooge golf van aarzeling en onvastheid over de ziel voelt gaan, die hem nog eens neerploft in de diepte, zij het al niet met levensgevaar, dan toch met vermeerdering en vernieuwing van angsten des doods? Ik durf hier geen ja op zeggen; eer vermoed ik het tegendeel, en mijn bede, dat deze verhandeling had kunnen uitblijven, sproot vooral uit bezorgdheid voor deze „kleinen" in de Gemeente voort.

Voelt ge nu niet, hoe dubbel pijnlijk dit mijne verhouding maakte? Te weten, met wat liefde Gunning de Gemeente des Heeren mint; als met het eigen hart te gevoelen, hoe teeder ook zijn bekommering voor deze „kleinen" is, en dan toch den heroïschen aard van zijn geest tot een stap verleid te zien, die u smart, zonder dat de gebondenheid der redactie u veroorlooft te spreken, gelijk u in het harte is, o, geloof mij, ... in zulke oogenblikken is al de glans van het redacteurschap voor u ondergegaan in de sombere dofheid eener grievende noodzakelijkheid, die dorst wekt naar beter gelegenheid om nu eens zonder keurslijf op te treden met het vrije woord. Althans, onder het vele waarvoor ik u dankzeg, bekleedt niet de minste plaats de mij geboden aanleiding, om u een confidentie te doen, als ik ten zijnen opzichte deed. Wellicht, dat ze onzen broeder Gunning nogmaals tot herziening van eigen standpunt, of voor het minst tot een wederwoord ter verduidelijking leidt!

Ik kom tot mijn tweede ongerief, minder grievend, mis-

schien kiescher van aard, maar dat toch meêtelt: den persoonlijken aanvaller kan ik niet afslaan.

Zelfs mijn felsten tegenstander heb ik op mijn zij, zoo ik beweer, dat men mij niet heeft gespaard. Sinds een viertal jaren sta ik bloot aan een onedelmoedige verguizing, die onbewust zich mijn zedelijke vernietiging in der lieden meening ten doel koos. De helft er van kwam mij niet onder de oogen, van veel bereikte mij slechts het gerucht, de volle kracht van het tegen mij gerichte kruisvuur kon ik slechts afmeten naar de bloohartigheid der voorzichtigen, die veiligheidshalve afdropen uit den hoek waar ik stond. Dat men het voor mij opnam was wel een witte raaf. Toch deed men het, en de zeldzaamheid der geboden hulpe, maakte ze mij dubbel gewaardeerd. Gunnings naam is mij ook daarbij het liefst. Zijn connectiën liepen het verst met de mijne uiteen. Mijn partij te nemen, eischte daarom in hem dubbelen moed, dubbele veerkracht der broederliefde. Toch sprak en schreef hij tot handhaving van mijn goed recht vaak warme en vriendelijke woorden, waarvoor woorden hem niet danken kunnen. Van de gescheiden broederen ondervond ik gelijke sympathie, slechts voor een wijle, toen men waande dat broedertrouw mijnerzijds met mindere achting beantwoord was, meer voor den vorm dan in het wezen bekoeld. Ook Dr. Hoedemaker bleef houw en trouw, ten spijt van een verschil waartoe uiteenloopende persoonlijkheid onontwijkbaar drong. Eindelijk zij, eer ik van Groen van Prinsterer spreek, nog het kloeke woord van een tweetal studenten herdacht die in de Vox studiosorum met kalmen stoot een mislukten komiek uit het zadel lichtten, die, verbeeld u, in het frissche leven der studentenwereld zich tot echo dorst leenen voor de onmanlijke bitsheden van een zichzelf overlevend Conservatisme, dat thans moderne waar te koop biedt op de gebroken schaal van Synodale zelfgenoegzaamheid. Groen noem ik, om de uitnemendheid zijner edele toeneiging, naast die allen. Nog vinniger dan men mij, om met Cats te spreken, „een snau toebeet",

heeft men dien sterken geest, althans na Thorbecke's verscheiden ten onzent zonder wederga, een reeks van jaren door opraping van den vuigsten laster, door de laaghartigste verdachtmaking, door schimp- en scheldtaal, beide van Conservatieven en van Liberalen kant kwaadaardiglijk om de eer van zijn naam zoeken te brengen, hem brandmerkend, hem doodverwend, hem voor een Jezuiet en wat niet al uitmakend op de markt des publieken levens. Groen is dit te boven; de machtelooze woede van zeker dagblad vuurt in de lucht; men kon hem niet aan en, thans zich schamend over eigen laagheid, is men geëindigd met als een van Hollands sieraden den man te eeren, dien men eerst dienst wou laten doen van voetwisch en schabel. Meest nu ziet men, dat de man van zulk een verleden, ter bewaring van eindelijk gewonnen prestige, den zwakkeren medestrijder prijsgeeft, om het kittelachtig oor van den tegenstander te sparen. Bij Groen hiervan geen zweem. Veeleer scheen het of overdrijving van sympathie zijnerzijds tegenwicht moest bieden aan de buitensporigheid van den laster, als had het pijnlijke van eigen ervaring slechts de vatbaarheid des mede lijdens in zijn ridderlijke borst verhoogd. Beets eerde zijn „meerdere" zij het ook „zijn andere" als een onzer „beste karakters." Zoo mannentrouw nog als burgerdeugd geldt, bewees hij dien adel van karakter ook aan mij. Dat ik van andere broeders niet rep, is wijl ze zelf, als publicisten, mij de stof tot erkentenis onthielden, want wat aan broeders, voor de pers schrijvend, min edel ontglipte zij liever vergeten, dan vermeld. Tot zelfs de „É t e n d a r d s a n g l a n t!" van Dr. Bronsveld, hoe onkiesch en moeilijk verdedigbaar ook voor den Heer, zij van harte, om zijns naamswil, vergeven!

Neen, mijn persoonlijke aanvallers schuilen elders en de niet-orthodoxen doorzagen uitnemend met hun fijnen blik, dat de slagen die ik toebracht, hén, nooit mijn broeders troffen, ook al trad soms een der broeders met de vijanden in gelid. Hun bitterheid was aan het instinctmatige van dit besef geëvenredigd. Ten minste het moet, naar men mij

zei, aan zelfbeheersching, manlijken ernst en humaniteit om het zeerst gespeend zijn geweest, wat een reeks moderne predikanten uit wrevel tegen hun onbehagelijke en gewrongen positie, vooral in provinciale en andere bladen, maar ook in maandschriften en periodieke brochures, hun eigen richting tot schande, dorsten neerschrijven. Vooral een stukske, dat ik onder den titel van Fata Morgana in het licht zond, schijnt diep gewond, en daarom tot dubbele bitsheid geprikkeld te hebben. Aan mijn ambtgenoot van Gorkom schijn ik, tot mijn spijt, de droeve eer niet te mogen betwisten, van in dezen wedstrijd der vinnigheden, het vinnigst, het minste nobel te zijn geweest. Niet dat ik zijn invective las, maar in de Vox Studiosorum, het studenten-tijdschrift, vond ik, dat deze pamflettist onder mijn Collegen, ook blijkens zijn kritiek op mij, lust heeft in „krabben en bijten en snijden en doorsnijden," — en men weet van in het fatsoenlijke plukharen houden studenten anders ook wel. Het moet dus exceptioneel zijn geweest en tot het exemplair noemen van zijn naam in dit ongeestelijk bedrijf mij allezins rechtgevend. Of bevreemdt het u, dat ik zoo ter loops zei, een stuk als van Gorkom's „los" geschrijf niet gelezen te hebben, lieve vriend, ik doe dat nooit. Komt er iets tegen mij uit, dan hoor ik eerst van anderen, uit wat hoek de wind waait, en zeggen mij dan, gelijk in het onderhavig geval, modernen en orthodoxen beiden, dat de uitval tegen alle ridderlijke costumen zondigt, dan stel ik mij niet-lezen tot plicht. Ik ken mijn hart. Ik weet, dat het zaad der bitterheid ook in den bodem mijner ziel een akker vindt, die goede vrucht belooft, en ik acht, dat niemand met een vrij geweten bidden mag: Heer! leid mij niet in verzoeking! — die de zelfbeheersching mist om het gif van zulk een geschrijf onaangeroerd te laten. Ik heb dit den heer van Gorkom zelven gezegd. Gij begrijpt hieruit tevens, waarom ik geen antikritiek gaf.

Toch heeft dit niet repliceeren nog een anderen grond. Mijn trouwe vriend en leermeester, de hoogleeraar M. de Vries, te

Leiden, die van de zij van zijn ambtgenoot van Vloten op soortgelijke manier bejegend werd, als mijn collega van Gorkom goedvond tegen mij in practijk te brengen, een man aan wiens helderen blik en bezielende uitdrukking ik meer dan aan eenig ander mijner leeraren dank, prentte mij onder meer ook deze les van uitnemende levenswijsheid voor den auteur in: „Geef nooit anti-kritiek. Hebt ge iets gezegd, dat op den proef bezwijkt, dat het bezwijke. Was het waar, dan zal het werken, beter nog door eigen kracht dan door uw repetitie!" Daar heb ik mij aan gehouden en wel bij bevonden. Reeds nu heeft de ontwikkeling der toestanden anti-kritiek geleverd, beter dan ik het kon. Waagde ik het op de omvattende beteekenis, maar innerlijke gebrekkigheid van de uitvoering, aan artikel 23 gegeven, te wijzen, thans reeds zoek ik ten dezen opzichte mijn wederpartijder. Brak ik een lans voor waarheid in het heiligdom door „de leugen in de kerk" ten toon te stellen, het zondige van dit onware en onzedelijke karakter onzer kerk wordt thans alzijdig erkend. Brandmerkte ik het Nut, als door ontrouw aan eigen statuut banierdraagster van het modernisme geworden, het geschrift van mijn ambtgenoot Hugenholtz drukte nog onlangs op deze zienswijs het zegel, en de storm er door gewekt gaf slechts echo op wat ik in '69 beweerd had. Veroorloofde ik mij in „de werking van artikel 23" het onhoudbare van ons representatiesysteem te wraken en hen te weerspreken, die van den nieuwen toestand voetstoots wonderen wachtten, bijna copijelijk vond ik nog dit jaar dezelfde gedachte in het vlugschrift van Dr. Cramer c. s. Weerstond ik in „de kerkelijke goederen" het algemeen College van Toezicht, bewerend, dat zijn spel met het Voorloopig Besluit onverdedigbaar was voor het recht, èn kantongerecht, èn rechtbank, èn hof, en wat meer zegt, het Algemeen College zelf door zijn tweede circulaire, hebben al te gader mijn stelling beaamd. Drong ik in „de Vrijmaking der kerk" op het samenroepen eener Constituante, zij het ook langs anderen weg hebben thans de heeren

Cramer, Hasebroek, Bronsveld, de Graaf, de Marez Oyens en Pierson hetzelfde redmiddel voorgeslagen. Trok ik in de „Eenvormigheid" tegen de doodende vereveningsmanie onzer nieuwmodische volksleiders te velde, in schitterender taal dan ik dat kon heeft prof. Quack, soms met dezelfde beelden, in zijn „Traditie en Ideaal" hetzelfde monster bestookt. Profeteerde ik in De Christelijk Nationalen op Schoolverbond uit de beginselloosheid van dezen bond zijn kwijnend leven, reeds nu weet ieder, dat Schoolverbond fiasco maakte en het zelfs in de hoofdstad nog nooit tot een afdeeling bracht. Hief ik de historische banier van het Gereformeerd karakter onzer kerk op, om, met afsnijding van een partijindeeling die zich om personen groepeerde, een vereenigingspunt te stellen, dat wortelde in een diep geestelijk verleden, reeds nu begint die vaan in eere te komen en werd hij ook van irenische en ethische zij met voorliefde genoemd. Kwam ik, uit dorst naar vrijheid, op tegen het dwangstelsel door de Geneeskundige wet gehuldigd, reeds nu heeft onze vriend Gunning tot in de gehoorzaal van de Vereeniging voor koepokinenting hetzelfde systeem met de hem eigene warmte bepleit. Dorst ik beweren, dat de Antirevolutionaire partij om den tuin geleid werd door de veel zwakkere Conservatieven, ge weet, hoe de eerste maal dat men korte metten met het onzedelijk bondgenootschap maken dorst, de onbeduidendheid der Conservatieven aan het licht trad en tot in de stipte cijfers mijn voorzegging werd gestaafd. En nu, mijn Fata Morgana, leg deze lezing eens naast het laatste werk van Strausz, zoo ge het in eigendom bezit, op uw schrijfbureau, en zeg mij of zich pijnlijker bevestiging van mijn aanklacht tegenover onze moderne tegenstanders denken laat? Aan u durf ik dit schrijven, wijl ik weet, dat gij van laakbare zelfverheffing rechtmatige zelfverdediging weet te onderscheiden. De H. Apostel van Tarsen heeft u dit met mij geleerd.

En toch zou antikritiek ook naar de Vries bedoeling, soms plicht zijn geweest, zoo de anonymiteit van het redac-

teurschap mij geen stilzwijgen had opgelegd. Er kan een aanval tegen u gericht worden, die niet de zaak in kwestie, maar de persoon raakt, en dies opheldering gewenscht maakt. Gij weet, men spaarde die ook mij niet. Gun mij een drietal voorbeelden: de Zeister Conferentie, ons Weeshuis en de Vaccinekwestie.

De driehonderdjarige gedachtenisviering van het Convent te Wezel had het denkbeeld doen rijpen, om de oude vriendschapsbanden tusschen de Duitsche en Hollandsche Zusterkerken weer aan te knoopen. Ziel dezer beweging was mijn vriend van Toorenenbergen, onze uitstekende historiekenner, een man, wiens denkbeelden men niet deelen moge, maar wiens verdiensten ieder eert. Billijkerwijs mocht men dus verwachten, dat een Conferentie, geboren uit de herdenking van den geloofsstrijd onzer vaderen, en van duitsche zoowel als hollandsche zijde door geloovige mannan in het leven geroepen, haar christelijk-gereformeerd karakter toonen of allengs winnen zou. Door een samenloop van omstandigheden geschiedde echter het tegendeel. Althans van Hollandsche zijde, geraakte de leiding der Conferentie allengs geheel in handen van twee kleine fractien onzer kerk, de ethische en groningsche. Niet dat ik in strengen zin elk der leden van het moderamen bij een dezer fractien indeel, — genoeg, dat niemand ontkennen zal noch kan, dat én de Modernen én de Utrechtsche school, én de Confessioneelen én de Gereformeerden, ik zeg niet met opzet, maar dan toch feitelijk waren buitengesloten. Dit wekte te meer beduchtheid toen te Emden aan een uitnemend aanhanger der Groninger richting het stellen van een verslag werd opgedragen, dat blijkens den titel „Abgestattet vom Secratariate" een officieel karakter droeg. In dit verslag toch werd tegen Modernen en Confessioneelen met gelijke felheid te velde getrokken en het echt Christelijk standpunt in een oppervlakkig middenpuntzoeken aangewezen, waardoor mannen als onze de la Saussaye metterdaad gecompromitteerd en de Groningsche denkbeelden namens het moderamen gesanctioneerd werden. Zoozeer

dat een onzer geliefdste Amsterdamsche predikanten een betuiging in den mond werd gelegd, als kon men met modernen in Christus samen zijn, — een woord dat hij, gelijk ieder vermoeden kon, openlijk verklaard heeft, nooit te hebben gebezigd.

Onder zulke auspiciën werd de conferentie te Zeist geopend. Vooraf had ik onzen hooggeachten broeder de la Saussaye mijn bedenking tegen den gang der zaken meêgedeeld en van mijn voornemen om een beslissing uit te lokken, kennis gegeven. Zijn vriendelijk antwoord liet mij hiertoe vrijheid, zelfs onder bijvoeging, dat hij niet dacht te repliceeren. Wat heb ik toen op de Zeister conferentie gedaan? Ik heb gevraagd, „of de tijd niet gekomen was, om de Conferentie te doen worden, wat ze beweerde te zijn maar niet was: een band tusschen de twee zusterkerken. Mij kwam voor, dat daartoe twee wegen openstonden. Men kon, òf het kerkelijk standpunt kiezen, mits men er dan, met behoud van Ethischen en Groningers, ook de Modernen en Gereformeerden toeliet, òf zich op het standpunt der geloovige Schriftaanvaarding plaatsen, mits men dan ook de Groningers voor de Gereformeerden uitwisselde. Persoonlijk heb ik den Hoogleeraar de Groot, wiens vriendschap mij vaak verplicht had, den lof toegezwaaid, waarop zijn karakter en geleerdheid recht had, maar ook de deelen der christelijke belijdenis genoemd, welker bestrijding hij zich tot een deel van zijn levenstaak had gekozen. Ik eindigde met de verzekering, dat alleen zucht naar waarheid mij tot spreken gedrongen had, dat ik de besproken kwestie te gelegener tijd, naar goedvinden van het moderamen, in discussie wenschte te brengen, en voorts vooruit protesteerde tegen elk vermoeden, alsof de Conferentie mijn liefde niet had. Ik wenschte niets vuriger dan haar instandhouding en toeneming van haar bloei!" Tegen dat onschuldig woord nu is een storm losgebroken, waarde vriend, waarvan gij, die er niet bij waart, u geen denkbeeld kunt vormen. Een predikant, die bij me stond, dorst zeggen: „Dat is uit den duivel!" Gesis, getrap,

gestamp, gestommel en voorts alle onedel hulpmiddel, om mij het spreken te beletten. Een der leden van het moderamen hield een speech, die mijn bedenking van verre niet raakte en meer op een uitval geleek tegen de anti-revolutionaire partij. Mij werd gezegd dat niet de levende Christus voorwerp onzer aanbidding was, maar de belijdenis ons idool (sic)! Een Groninger predikant gaf in warme woorden een geloofsbelijdenis, die volkomen staafde, wat ik beweerd had, en zoo Dr. Fabri en Ds. Kögel niet de motie hadden gedaan, dat het moderamen de zaak met mij bespreken zou, ware ik denkelijk zonder antwoord naar huis gegaan. Die motie werd echter met overgroote meerderheid aangenomen. Vooral de belijdenis van den Groninger had de opinie ten mijnen gunste gekeerd. De uitvoering der motie laat zich intusschen nog steeds wachten. Immers, moeielijk kan daarvoor gelden de betuiging mij den volgenden morgen door één der leden van het moderamen gedaan, dat hij geen de minste gemeenschap des geestes met mij had. De zaak rust dan nu voorloopig, tot het moderamen zijn volgend program algemeen zal maken, en onze hoop is nog niet geschokt, dat onze Christenbroeders ten leste zullen inzien dat „das Standpunkt der Naivität" gelijk Fabri den grondslag der Conferentie hoogst vernuftig karakteriseerde, hoe uitnemend ook voor den aanvang, voor den voortgang van geen ernstig en Christelijk werk past.

Nu deelt gij, geachte vriend! mijn inzichten lang niet allen, maar ik wil u dan toch gevraagd hebben, wat was er in deze kwestie door mij misdaan, om zoo onheusche, onridderlijke en onbroederlijke bejegening voor den Heer te rechtvaardigen? Had ik de feiten onjuist geconstateerd? Maar immers dan had men mij kunnen weerspreken. Had ik iemand beschuldigd? Maar immers, elke gedachte aan opzet had ik uitdrukkelijk buitengesloten. Was mijn voorslag onbillijk? Maar immers, ik had een dubbelen weg opengelaten, en zelf aangewezen, op wat manier men de Groningers voor de Conferentie redden kon. Of zal

men er mij een verwijt van maken, dat ik Prof. de Groot in zijn tegenwoordigheid gekarakteriseerd heb als een godgeleerde, die de belijdenis van den Drieëenigen God en van de schuldverzoenende kracht van Jezus bloed ontkende en bestreed? Maar haast zou ik hierop vragen, lieve vriend, of dan zij die dit beweerden wel hebben nagedacht, hoe diep juist door hén, niet door mij, de grijze hoogleeraar in zijn karakter als man van overtuiging gekrenkt is. Of is het dan geen feit, dat genoemde hoogleeraar in een reeks opstellen en verhandelingen, door den druk voor ieder toegankelijk, met open vizier deze stukken van ons allerheiligst geloof heeft aangetast? Nu zou ik toch zeggen, van tweeën één: òf hij staat nóg in deze overtuiging, òf hij is teruggekeerd. Staat hij nog waar hij weleer stond, dan vraag ik, wat den man van karakter liever kan zijn dan te bespeuren, dat men hem de overtuiging toekent, die hij werkelijk heeft, en of iets hem grievender smaden dan het vermoeden, dat hij zich ooit of ergens zijner overtuiging schamen zou? Of omgekeerd, kwam hij tot ander inzicht, gelooft hij thans wél aan de Drieëenigen God, zoekt hij thans wél den zoen der zonden in het bloed des Kruises, zeg zelf, ware het dan ook maar van verre mogelijk geweest, dat hij niet aanstonds na mijn spreken de tribune beklommen had, om eere te geven aan dien God drieënig, dien hij eertijds voorbijgezien, en dankbre hulde te brengen aan dat „albetalend bloed", dat hij met pen en woord zulk een reeks van jaren miskend had. Dat ware schoon, dat ware zielverteederend geweest! Helaas, we mochten dien avond niets van zijn lippen hooren, dan de aankondiging, dat de bulle „Unigenitus" door zijn zorgen in nieuwe uitgaaf zou verschijnen voor het publiek!

Ook over ons Weeshuis heb ik u wat te zeggen. Ik sta op het punt mijn geestelijken arbeid in die Stichting der Gemeente aan onzen pas gekomen broeder, den kundigen Van Ronkel, over te dragen, en maak daarom nu geen langer geheim van wat ik in dit Godshuis deed. Er zijn

weinig deelen van mijn ambtelijke werkzaamheid, waarbij ik zoo zichtbren zegen van mijn God ervaren mocht, als ik op dit terrein telkens ondervond, en ik acht ook te dier oorzake openbaarmaking schier een heilige plicht.

Bij mijn komst in dit huis, voor ruim twee jaren, vond ik deze stichting geheel in moderne handen. Alleen de jongens waren zoo gelukkig in onzen kundigen Cramer en den ijverigen godsdienstonderwijzer Dolman, leiders van het catechetisch onderwijs, te bezitten, die hun den Christus openbaarden naar de Schrift. Aan de meisjeszij daarentegen leeraarde de heer van Gorkom, terwijl een modern godsdienstonderwijzer aan het hoofd der voorbereidende klasse stond. Modern waren bovendien de vier dames-regentessen en de coryphaën uit het Regentenbestuur, de ook u om zijn wakkerheid bekende Moltzer en om zijn ijver nooit verdachte Van Doorn, maakten van hun moderne symphatiën allerminst een geheim. Een vluchtige blik in de organisatie van het huis toonde dan ook, dat uitnemendheid van materieele verzorging, helaas, gepaard ging met volstrekte afwezigheid van dat hoogere beginsel, dat slechts daar werkt, waar de levende Christus zelf middelpunt is van alle levensuiting. Het was een zonderlinge rhapsodie in dat huis. Keurige administratie, maar slaapzalen waar veel dat zich niet noemen laat, in afwachting der nieuwe stichting, naar verbetering uitzag. Uitstekende orde, maar meer door strenge tucht dan liefdekracht verkregen. Een orthodoxe school, maar een stel ietwes Groninger gebeden. Veel voorlezen uit den Bijbel, maar een Deugdenalphabet in de zalen prijkend Een prachtige St. Nicolaasavond, maar een Kerstfeest zonder kindervreugde. Een nette gymnastie, maar een slapende bibliotheek. IJverige behartiging van de belangen der weezen, maar indifferentie op het stuk des geloofs: de zuster modern, de broeder orthodox opgevoed, en beide beurtelings ter kerke geleid naar moderne en orthodoxe predikanten. Kortom, het synodale stempel was ook hier herkenbaar: bureaucratische volkomenheid, ten spijt van de edelaardigste be-

doelingen te kort doende aan de rechten van den geest. En meen nu niet, dat deze schets ten doel heeft de vroegere regenten hard te vallen. Ach! ondanks het weinig lieflijke dat de heer Van Doorn ten mijnen laste uitstrooide, blijf ik hem, blijf ik zijn ambtgenooten, blijf ik ook de dames regentessen eeren om hun trouw en ijver. Zelfs zooveel uitnemends vond ik in deze mannen en vrouwen, dat er onverbiddelijke vastheid van overtuiging toe behoorde om niet door hun voortreffelijkheid (en ik zeg dit in vollen ernst,) te worden verblind. Ik voelde diep hoe smartelijk hun de crisis moest zijn die kwam, en beter dan zij, weet de Kenner der harten, wat het mij vaak kostte, tegen hen te staan gelijk ik stond.

Maar mocht ik aarzelen? Beleed niet de Kerkeraad den Christus? Rustte niet op dien Kerkeraad de verantwoordelijkheid voor den geest die heerschte in de stichtingen der Gemeente? Had men hier niet met levende haaf, met onsterfelijke zielen te doen, en getuigt niet God, driemaal heilig, schier op elke bladzijde van zijn Woord, dat Hij den zegen afmeet, naar wat men aan z i j n w e e z e n doet?

Uit dien hoofde stond mijn besluit van meet af vast: alle macht, die den Kerkeraad wettig ten dienste stond, moest te hulp geroepen, om den Christus naar de Schrift tot bezielend element te maken van dit Godshuis.

Aan dat beginsel toetse men mijn gedrag.

Ik begon met veel de weezenbeurt te zoeken, om door de prediking van het Woord toegang te verkrijgen tot de harten der kinderen. Dit bleef niet geheel zonder vrucht. Althans het duurde niet lang of eenige leerlingen van den heer Van Gorkom vervoegden zich ten mijnent, om onderwijs in de leer van Christus te ontvangen. Voorloopig wees ik dit af. Mij waren de jongens ter catechisatie aangewezen. Niet dan in het uiterste geval wilde ik mij indringen op anderer terrein. Dit liep eenige maanden. Het Paaschfeest kwam, en Ds. De Graaf was beroepen. Hieruit vloeide voort dat Dr. Van Gorkom eerlang zijn catechisatie zou moeten overgeven, en nu nog voor korten tijd,

met de catechisatie van een nieuw jaar beginnen. Ik begaf mij daarop ten zijnen huize, gaf hem kennis van het verzoek mij gedaan, en vroeg hem, of het, alles wel overwogen, niet beiderzijds raadzaam ware, dat hij van een nieuwen cursus afzag, en mij voor korten tijd de beide catechisatien toevertrouwde. Dit verzoek drong ik aan met de verklaring, dat ik mij, bij weigering zijnerzijds, verplicht zou achten in der weezen vrijen tijd een catechisatie ten mijnent te openen. De heer Van Gorkom sloeg dit verzoek, na rijp beraad, af. Na overleg met het bestuur ben ik daarop mijn catechisatie begonnen, en ontving ten mijnent wie uit vrijen aandrang tot mij kwam. Zoo bleef het tot de komst van onzen broeder De Graaf. Zijn komst was mij eene verkwikking. In volkomen samenwerking des geestes mocht ik in het Weeshuis met hem arbeiden, en zoo er iets goeds tot stand werd gebracht heeft de gemeente dit vooral aan zijn kloeke, niets-ontziende medewerking te danken. Toch stond ik op mijn catechisatie alleen en leerlingen van den heer Van Gorkom over te nemen is voor iemand van onze overtuiging, gelijk gij gevoelt, een uiterst moeielijke taak. Bij de overdracht gaf hij min vriendelijk te kennen, dat zijn leerlingen op tegenstand waren voorbereid en alras bleek van dit beweren de droeve waarheid. Het catechizeeren met deze kinderen was letterlijk niet te doen.

De schriftelijke antwoorden die ik ontving vloeiden over van bitterheid tegen de orthodoxie en van smaad tegen den Kerkeraad. Eindelijk was er zelfs ééne, die mij openlijk brutaliseerde en hiermeê het sein gaf tot een maatregel, dien ik reeds lang in den zin had. Ik wilde vrijheid, geen dwang, en verzocht daarom de Regenten slechts de zoodanigen op mijne catechisatie te plaatsen, die dit vrijwillig verkozen. De uitslag was gelijk ik voorzien had, dat de grootere helft terugging. Sinds heb ik met niet ééne van deze meisjes een enkel woord gewisseld, tot ze zich uit eigen initiatief weer aanmeldden. Slechts wie uit vrije beweging terugkwam zou mijn leerling zijn, en zoo heerlijk heeft de Heer het stelsel van vrijheid ook ten

deze gekroond, dat ik nu onlangs het aandoenlijke oogenblik beleefde, om ze op enkelen na alle op belijdenis van den Christus te kunnen aannemen. Achtereenvolgens waren ze met verzoek om toelating tot mij gekomen, en bij de meesten bespeurde ik, dat herinnering uit het ouderlijk huis de macht was geweest, die ten leste een betere stem in de conscientie had doen weerklinken. Toch paste in het heilige de uiterste omzichtigheid, en ik heb daarom voor de aanneming de teruggekeerden nog afzonderlijk toegesproken, ze vermanend, om liever nog dat eigen oogenblik de stem te verheffen, dan uit bijoorzaak of om stoffelijke beweegreden een belijdenis van den Christus der Schriften te doen, die niet volkomen oprecht was voor het hart. Voeg hier nog bij, dat ook het meisje, dat door haar brutaliteit den stoot tot splitsing gaf, sinds het huis verliet, maar na een diepen weg in zonde te zijn doorgegaan, door moderne ervaring van het Modernisme genezen, ten leste verootmoedigd tot den Christus is teruggekeerd, en ge zult begrijpen, gij, die geestelijke dingen geestelijk weet te keuren, met wat dankbre vreugd aan Hem, die alleen de harten bewerkt, ik mijn taak in deze stichting neerleg.

Wat ik buitendien voor dit Godshuis deed, deed ik, met ééne uitzondering, als lid eener Commissie. Daarvan geve men dus niet mij, maar haar, al naar men gelieven zal, den smaad of de eer.

Die ééne uitzondering was de verandering die in de verkiezing der Regentessen kwam. Dusver werden deze feitelijk door coöptatie gekozen. Gevolg hiervan was, dat de moderne dames, ook na den ommekeer in onze kerkelijke wereld, haren invloed op de kinderen bleven behouden. M. i. was dit niet eerlijk, niet naar beginsel gehandeld. Ik heb daarom verandering van het desbetreffende wetsartikel voorgesteld en de Kerkeraad heeft hiertoe besloten. Dat vooral dit voorstel mij euvel werd geduid is ten volle begrijpelijk. Men is gewoon, tegenover vrouwen de uiterste kieschheid in acht te nemen, en kan men u in verdenking brengen van tegen deze wet der wellevendheid gezondigd te

hebben, dan is de schijn natuurlijk tegen u. Mijn eenig verweer ligt dan ook in mijn vraag aan de edele vrouwen zelve, wier herbenoeming ik bemoeielijkte: of zij zelven den man niet verachten zouden, die Schillers „Ehret die Frauen!" in den zin verstond, alsof ook overtuiging en beginsel de prijs mocht zijn van preutsche galanterie.

Voorts is niet door mij, maar door de Commissie, een Zondagschool in het Weeshuis geopend, die, in twee klassen ingedeeld, met een .60 tal monitrices uitnemend werkt. Mijn geachte Collega de Graaf houdt beurtelings met mij de Voorbereidingsure, waarin het te behandelen deel van Gods Woord met de monitrices besproken wordt.

Veel wat nog buitendien tot de taak dezer Commissie behoort, wacht op afdoening. Alleen de godsdienstoefening op den Zondag is nog door haar gewijzigd. Ge weet, dusver liet men de weezen beurtelings een streng orthodoxe, beurtelings een fanatiek-moderne preek aanhooren. Nu stelde de Commissie zich eenvoudig de vraag, of wij zelf persoonlijk met onze eigen kinderen zoo handelen zouden, — en kon het antwoord hierop niet anders dan ontkennend luiden, dan vloeide hieruit ook van zelf voort, dat men zich van liefdeloosheid zou te beschuldigen hebben, zoo men voortging aan onze weezen te doen, wat een vader en moeder voor zijn eigen kinderen zou verfoeien. Toetsing aan de eischen der paedagogiek leidde tot gelijke uitkomst. Stel voor een oogenblik, dat men het verschil tusschen modernisme en orthodoxie onverschillig acht, dan nog is het als toppunt van ongerijmdheid te veroordeelen, dat men jonge kinderen, waaronder er van negen en tien jaren zijn, bij wijze van godsvereering, den éénen zondag „ja" leert zeggen, op wat den volgenden Sabbath met even wettig gezag wordt ontkend. Stel u, het Paaschfeest is weêr aanstaande, den ouden gang van zaken voor: den eersten Paaschdag treedt b. v. onze Ten Kate op en zet de kinderen in gloed voor Hem die uit het graf verrees; en den volgenden morgen wordt dezelfde kansel door, laat ons zeggen, den heer Van Gorkom beklommen, die in

even boeiende taal aan dezelfde kinderen een ontkenning der Opstanding leeraart. Behoeft, bid ik u, de ongerijmdheid van zulk een systeem nog aanwijzing, en dankt ge niet met mij de Regenten, die den kloeken moed hadden, althans aan dezen misstand een einde te maken. Mij dunkt de pasgeboren „Vereeniging tot bevordering van zelfstandig, godsdienstig leven", kon moeielijk van eigen onbevoegdheid en onzelfstandigheid schitterender bewijs geven, dan door tegen zúlk een maatregel te protesteeren!

En ziedaar dan nu ook al, want van de Commissie tot stichting van een nieuw Weeshuis kan ik zwijgen. Wat ik te dezen opzichte deed, deed ik slechts voor mijn negende deel als lid der „Commissie van negen", en het dubbele feit, dat hierin de ook door u hooggeachte Modderman zitting heeft, en schier elk besluit dusver met eenparige stemmen genomen werd, ontslaat mij van de pijnlijke taak om de minder vriendelijke woorden van een der oud-Regenten te beantwoorden. Ten overvloede verwijs ik naar een verslag dier Commissie, dat eerlang staat gepubliceerd te worden. En nu, vraag ik u in gemoede, mijn vriend en broeder! wat is er in deze dingen dan nu eigenlijk geschied, dat niet alzoo behoorde gedaan te zijn. In trouwe, dat men niet gelooft, dat verloren gaat wie uit den Zoon het leven niet ontving; ik begrijp het, maar wat ik niet begrijp en nooit begrijpen zal, het is, dat men deze waarheid belijdt, deze waarheid aan anderen verkondigt, en nochtans eer berisping dan toejuiching veil heeft, zoo men ook de „Kinderen der Gemeente" voor een kiezen tegen dien Zoon zoekt te behoeden.

Bij de bespreking van mijn derde voorbeeld kan ik korter zijn, het betreft de Vaccine-kwestie.

Gelijk gij weet heeft de Standaard, en ik kom er voor uit, met mijn volle sympathie, zich krachtig te weer gesteld tegen de invoering van den Vaccine-dwang, en met open vizier een agitatie tegen het desbetreffend wetsvoorstel bewerkt.

Vooral om dien stap heeft men mij gehavend, meest op

vinnige, soms op kinderachtige manier. Tot overmaat van bitterheid zocht men zelfs mijn eerlijkheid in verdenking te brengen. Verbeeld u, zelfs op een stembureau heeft men zich bij een geneesheer geinformeerd of ik werkelijk gevaccineerd was!

Laat mij eerst de feiten constateeren. Mij zelf zijn de koepokken ingeënt en tot tweemaal toe ben ik gevaccineerd. In mijn gezin hadden destijds, op ééne na, allen de koepokinenting ondergaan en heb ik ook bij de laatste epidemie allen de gelegenheid tot revaccinatie aangeboden, hoewel twee mijner huisgenooten dit weigerden. Mijn persoonlijk standpunt tegenover de vaccinekwestie is, dat ik, ook na kennisneming van de laatstelijk geopperde bedenkingen, geen vrijheid meen te hebben, ze af te wijzen, al wordt haar waarde m. i. door mannen van het vak overschat. Het getuigenis van Gods Woord bevat m. i. geen protest er tegen, en uit wetenschappelijk oogpunt houd ik het voor uitgemaakt, dat de gevaccineerde in den regel niet door pokziekte zal worden aangetast, al is daarom versperring van dien uitgang voor mij nog geen vernietiging van het element, dat zich in deze ontzettende ziekte pleegt te uiten.

Ik hoop dat deze vrij duidelijke verklaring thans alle nieuwsgierigheid bevredigen zal.

Maar, zeg zelf, kon ik dit nu namens de redactie schrijven? Wordt een redactie gevaccineerd? Is de redactie van een politieke courant bevoegd een wetenschappelijke opinie over eenige geneesmethode te hebben? Heeft de N. Rotterdamsche eene opinie over de genezing der typheuze ziekten door koude baden? Bovendien — de geachte medeleden mijner redactie zullen mij deze confidentie niet euvel duiden — we waren het metterdaad oneens; er zijn er onder ons die zelf niet gevaccineerd zijn en zich uit beginsel tegen de koepokinenting verzetten. Hoe kon dus de redactie, in haar kwaliteit als zoodanig, antwoorden op de niets ter zake doende vraag, of de koepokstof al dan niet ook mijn deur was ingedragen.

Met opzet heb ik daarom van meetaf streng onderschei-

den tusschen verzet tegen de vaccine, en verzet tegen haar oplegging door dwang. Tegen het laatste, niet tegen het eerste heb ik geägeerd. Voor gewetensvrijheid niet voor een medische kwestie heb ik gestreden. Ik heb gewild dat de Nederlandsche Staatswet niet tegen Neêrlands historie en Neerlands zedelijke roeping zou indruisen.

Een enkele vraag is genoeg, om de ondoordachtheid en min goede trouw der tegen de Standaard toenmaals strijdende pers in helder daglicht te stellen.

Vraag aan de N. Rotterdamsche, vraag aan het Handelsblad of ze voor volksonderwijs zijn, en immers ze antwoorden met ons: van heeler harte!

Maar nu ook vraag diezelfde bladen of ze zijn voor leerdwang en zij antwoorden u door artikelen waarin ze de leerplichtigheid bestrijden.

Wat wil men dan? Zij vóór leeren, tegen leerdwang. Ik voor de vaccine, tegen vaccinedwang. Men toone me hier het onderscheid!

Onze scherpzinnige Gunning heeft het met volkomen juistheid gezegd. Het is iets anders of men u dwingt iets te laten, iets anders of men u dwingt iets te doen. De Staat mag u dwingen slechts ééne vrouw in wettig huwelijk te hebben. De Staat mag u dwingen niet onzedelijk op den openbaren weg te zijn. Maar de Staat mag u niet dwingen soldaat te worden, een eed te doen, gevaccineerd te worden, zoo deze dingen u tegen uw conscientie zijn. Ook de verplichte krijgsdienst is een vrucht der revolutie die te keer moet gegaan, en het vrije Amerika heeft tot den huidigen dag zich aan invoering dezer tyrannie onttrokken.

Acht men het nu lakenswaard, in het vrije Nederland voor vrijheid van geweten, dweepziek en bekrompen om voor persoonlijke burgervrijheid, verachtelijk om, al loopt men zelf vrij, voor den bedrukten landgenoot te strijden, welnu, lieve vriend! dan zij die driedubbele blaam mijn deel, mits men mij den moed mijner onbekeerlijkheid gunne. Want ik geef u de verzekering, dat, keerde de kans en

stonden we weer voor denzelfden toestand, ik nogmaals met onzen Groen, onzen Gunning, onzen Brummelkamp een dwang zou bestrijden, wier bepleiting alleen denkbaar is in organen, die om het roepen van vrijheid den echten vrijheidsmaak verleerd hebben.

En nu mijn derde klacht, dat de tijd voor schriftuur onder eigen naam mij ontging.

Doch, mij dunkt, daarvoor scheldt ge mij het bewijs licht kwijt. Gij die Amsterdam, die onze Gemeente, die mijn werkkring kent, zult me niet van verspelen mijner snipperuren beschuldigen. Al was het maar onze Kerkeraad, waarin ik u zoo noode mis en hartelijk verlang u terug te zien keeren! Reeds de Vergaderingen en Commissiën en Rapporten en Memoriën van dezen Raad, denk aan het „Vergrijp der zeventien ouderlingen", eischen een tijdsbesteding en krachtsinspanning, die voor eigen studie, laat staan voor eigen schriftuur, elken beschikbaren avond afsnijden.

En waart ge nog niet overtuigd, doe dan voor bewijs het abrupt afbreken van deze Confidentie dienst. Ik had u liefst, al wat mij op het harte lag, op eenmaal voorgelegd, maar de uitgever dringt, en hoe ik ook met mijn uurtjes woekerde, hoe rad ik mijn pen ook loopen liet, vooral de aanneming van lidmaten heeft mijn dagen deze week zoo duchtig besnoeid, dat ik tegen wil en dank moet afbreken. Misschien bereikt u het vervolg reeds, nog eer een volgend nummer der Vereeniging verschijnt.

Ik weet dat uwe welwillendheid mij deze vertraging ten goede houdt. Wees dan tot weêrzien met waren broedergroet onzen Heer bevolen, heb een heerlijk Paaschfeest, en blijf in liefde denken aan

uwen u liefhebbenden broeder,

Q. N.

Amsterdam, 29 Maart 1873.

II.

Zeer Waarde Vriend en Broeder,

Tot mijn vreugd kan ik mijn gelofte gestand doen en U nog even vóór het Meinummer van de „Vereeniging" het licht ziet, het vervolg zenden op mijn Confidentie van 29 Maart. Ik kom onverwijld ter zake.

Zooals gij weet heeft het Kerkelijk vraagstuk mijn hart. Acht het daarom niet vreemd dat ik er ook ditmaal van reppe. Immers, uw eigen artikel, dat mij aan het schrijven bracht, beweegt zich op het glibberig, door velen gemeden terrein, dat door dit vraagstuk begrensd wordt. Orienteering op dit terrein, om tot juistere beoordeeling ook van het door U geschrevene te geraken, zag ik daarom liefst als de leidende gedachte beschouwd, die, ook bij gewaagde uitweiding, toch den samenhang tusschen úw artikel en mijn repliek bewaart.

Voor een drieledig betoog vraag ik welwillende lezing. Eerst wil ik U zeggen, vanwaar mijn liefde voor het Kerkelijk vraagstuk komt? Dan, waarom ik die liefde gewettigd acht? En ten besluite, in wat richting die liefde mij drijft?

Vooral bij de beantwoording der eerste vraag zal uw broederlijke zin mij een ietwes intieme herinnering wel niet

euvel duiden. Het kan toch niet anders, of de neiging van onzen geest is ontstaan door persoonlijke levenservaring, door wat elk in eigen hart en leven ondervonden heeft, en hoe zou ik U dan den oorsprong van mijn voorliefde voor het Kerkelijk vraagstuk verklaren kunnen, zoo ik gehouden was niets te berde te brengen, dan wat velen met mij gemeen is.

In mijn jongelingsjaren wekte de Kerk eer mijn afkeer dan mijn genegenheid. Door kerkelijke opvoeding van nabij met het Kerkelijk leven bekend, gevoelde ik mij, vooral door den vorm waarin zich dit te Leiden voordeed, eer afgestooten dan aangetrokken. Het was te Leiden, onder het toenmalig liberaal régime, een allerjammerlijkste toestand. en de leugen, de onwaarachtigheid, de ongeestelijke sleur die aan het hartebloed van geheel ons Kerkgenootschap teert, deed zich vooral in de oude Academiestad op een deerniswaardige wijze voor. Met name de destijds gevoerde haspelarijen over het Huiszittenhuis en de Gemeente-commissie toonden zonneklaar, dat noch ter eenre noch ter anderer zijde ook maar van verre een hooger beginsel, een edeler geestelijk belang in het spel was. De kerk was er geen kerk. De geest heerschte er niet, en mijn hart kon geen sympathie gevoelen nóch voor een kerk, die zoo gróvelijk haar eigen eer met voeten trad, nóch voor een godsdienst, die door zulk een kerk werd vertegenwoordigd. Het kwam daarvandaan, dat ik het afleggen mijner belijdenis tot den uitersten termijn voor het proponentsexamen uitstelde, en evenmin zal het u bevreemden, dat ik, in de Academiewereld opgenomen, zonder verweer of wapen stond tegen de machten der negatie die mij, eer ik het zelf vermoedde, mijn overgeleverd geloof ontstalen. Het had geen diepte van wortel geschoten in mijn onbekeerd, zichzelfzoekend gemoed, en moest dus wel verdorren toen het aan de verzengende hitte van den twijfelgeest werd blootgesteld. Ik zal niet zeggen, dat ik ooit tot positivisme of ongodisterij verviel, maar van den ouden schat behield ik niets!

Ge bespeurt hieruit dat mijn latere toebrenging tot den

Christus niet door zachten overgang uit kinderlijke vroomheid naar het zalig verlossingsgevoel ging, maar een geheele omzetting van mijn persoonlijkheid eischte naar hart, verstand en wil. Dit maakt het begrijpelijk, dat de bijzondere levensomstandigheden, die hiertoe saâmwerkten, een bijzonder diepen indruk op mij maakten en tegelijk met mijn bekeering, de richting bepaalden, die mijn geestesleven op het nieuwe levensterrein nemen moest. Aandachtig zelfonderzoek, gepaard aan de herinnering uit diep bewogen dagen, gunt mij dan ook niet den minsten twijfel, of de gebondenheid van mijn hart aan het Kerkelijk vraagstuk, moet uit de eigenaardige indrukken van die fel bewogen periode mijns levens worden verklaard.

Dat ik mij, om het teedere van het onderwerp, tot een drietal herinneringen bepaal, zult ge zelfs in zoo intieme confidentie wel niet als blijk van min volledig vertrouwen hinderlijk achten voor uw vriendenhart. Niet alles is oorbaar. Er moet een schuchterheid vooral in het heilige blijven, en slechts die feiten ga ik daarom mededeelen, die naar den voorhof kunnen uitgedragen, zonder het voorhangsel weg te nemen, waarachter de verborgen omgang van mijn hart met zijnen God zich terugtrekt.

Mijn eerste herinnering knoopt zich vast aan den man, wiens naam nogmaals met eere en erkentelijkheid te vermelden, mij een genot voor het hart is, aan mijn trouwen raadsman en bezielenden leermeester, den Hoogleeraar de Vries. Hij was het die in de laatste dagen van '58 mij bij zich riep en mijn aandacht vestigde op een prijsvraag, die door de Groninger Theologische faculteit was uitgeschreven. Ze handelde over het „Kerkelijk vraagstuk!"…. Over het „Kerkelijk vraagstuk," gelijk dit in de dagen der Hervorming door Calvijn en à Lasco was opgelost! Ze trok mij aan, en ik toog aan den arbeid. Calvijn's werken waren door de goede hulp van den amanuensis der Leidsche bibliotheek spoedig op mijn kamer, maar... hoe te komen aan wat à Lasco schreef? De groote Academische bibliotheek bood niets noemenswaard. De Haagsche, Utrechtsche en Gronin-

ger bibliotheken waren al even arm. Zelfs de catalogussen van de Parijsche, Petersburgsche en Londensche bibliotheken noemden à Lasco's naam slechts in enkele nummers, en hoe ik zocht en waar ik tastte, in niet ééne der grootere bibliotheken van Europa bleek een ook maar eenigszins voldoende verzameling van à Lasco's geschriften te bestaan. De lijst zijner bekende werken, nu tot 24 geklommen, bevatte toch destijds reeds een 16 nummers, en in de rijkste, best voorziene, om haar volledigheid meest beroemde boekerijen van Europa's hoofdsteden was nergens een rijker collectie aan te wijzen, dan van hoogstens een drie- of viertal geschriften. Ge begrijpt, de uitwerking die deze bevinding van zaken op mij had. Toen ook een der Theologische professoren mij verzekerde, dat à Lasco's werken niet te vinden waren, en eenig nadenken mij overreedde dat de Groninger bibliotheek, die nog het best op dit punt gestoffeerd bleek, uitteraard voor mij gesloten moest blijven, zag ik met beslistheid van het dingen naar den prijs af en ging den Hoogleeraar de Vries dit mededeelen.

Deze echter had met mijn besluit geen vrede. Hij zag niet in waarom de poging niet gewaagd kon, daar toch mijn mededingers over geen beter hulpmiddelen beschikten. Bovendien, het stond nog zoo hopeloos niet. Er waren nog wel private boekerijen in ons goede Holland, die licht een arenlezing konden nadragen. Ik moest alvast maar eens beginnen, met zijn vader, destijds nog predikant te Haarlem, te bezoeken. Die had veel van Kerkhistorie. En ook al bezat hij van à Lasco zelf niets, licht bracht zijn aanwijzing mij op het spoor. De drang was te welgemeend, om weerstaan te worden, en ik ging naar Haarlem. Daar vond ik den eerbiedwaardigen grijsaard, die sinds ten grave werd gedragen, met de volkomenste humaniteit en de hartelijkste deelneming in mijn plannen, volgaarne tot helpen bereid, . . . maar . . . dit mocht hij niet verhelen, voorzoover hij zich herinnerde, was er in zijn boekerij van het door mij gezochte niets. Wel een boekje van Menno Simons a a n à Lasco. Maar v a n à Lasco zelf, neen,

daarvan herinnerde hij zich niet wat dan ook te bezitten. Toch wilde hij het nazien en noodigde mij uit een week later hem een nader bezoek te brengen. Deze uitkomst stelde mij niet te leur. Ik had het niet anders gedacht, en meer om in den Haarlemmerhout nog eens een schoonen middag te genieten dan in de hoop op goede vondsten stapte ik acht dagen later weer in het spoor, om den uitslag van het onderzoek te vernemen.

Maar hoe u nu mijne gewaarwording te doen gevoelen, toen ik, bij den grijzen prediker toegelaten en op het vriendelijkst ontvangen, hem als de eenvoudigste zaak ter wereld mij hoorde zeggen: Dát heb ik gevonden! en hem daarbij wijzen zag naar een vrij rijke verzameling duodecimo's, die op een tafel onder het penant gereëd lagen. In trouwe, ik geloofde mijne oogen nauwelijks. Of hoe? In alle boekerijen van ons land gesnuffeld te hebben. De boekenlijsten van Europa's grootste boekerijen te hebben nagegaan. Nergens, nergens in wat hoek ook — en wat ik toen zoo vond is nóg zoo — een ook maar eenigermate beduidende verzameling van Lasciana te kunnen ontdekken. In alle Florilegia, in alle handboeken voor zeldzame geschriften, in alle litterarische compendiën, weer en nog eens te lezen, dat men de titels van à Lasco's werken eenvoudig naschreef, zonder ze ooit gezien te hebben, dat zijne werken tot de uiterste zeldzaamheden behooren, dat stellig de meesten voor goed verloren zijn en dat op twee of drie na niemand in de laatste tweehonderd jaren ze in handen heeft gehad! En dan daar, als door een wonder Gods, op eens een collectie Lasciana voor mij te zien, rijker dan eenige boekerij in gansch Europa ze bezat of nog bezit. Dien schat, voor mij het „to be or not to be" bij mijne prijsvraag, te vinden bij een man, naar wien ik verwezen was door een trouwen vriend, die er niets van af wist, dat die schat er schuilde; ja, bij een man die een week geleden zich den naam van à Lasco slechts vluchtig herinnerde en zelf niet wist te zeggen, of er van dien Poolschen hervormer iets school onder zijn preciosa..... In ernst,

men moet zelf, in eigen levensstrijd, door zulk een verrassing overvallen zijn, om te weten wat het is een wonder Gods te ontmoeten op zijn levensweg.

Nú zeg ik dit met nog oneindig dieper gevoel van dankbre aanbidding, maar toch ook toen greep het mij aan, zóó machtig aan, dat ik voor het eerst het lang gestaakte dankgebed vernieuwde, en het mijzelven niet kon verhelen: dat het dan toch geen oudevrouwen sprookje was, om van een „vinger Gods!" te spreken. Of oordeel zelf! Gij hebt ter doelbereiking een instrument van noode. Slechts op één plaats ter wereld schuilt het. Maar niemand, zelfs niet de eigenaar, weet, dat het er is, dat hij het heeft, dat het bestaat, — en God brengt u, als tegen uw wil, ter plaatse waar het ontdekt moet worden. Straks is het in uw hand! Zoo dit geen voorzienig bestel mag heeten, wat is het dan? En nu weet ik wel, zulk een gewaarwording is nog geen bekeering, maar het is toch een ontmoeten van den levenden, werkenden, bestierenden God op uw levenspad, en de indruk door die haast ongelooflijke ervaring op mijn hart gemaakt was dan ook zoo diep en blijvend, dat ik, teruggaande in mijne herinnering om de zoekende liefde van mijn God te herdenken, nog altijd, langs wat weg ook, op dat wondere bestel met de Lasciana terugkom. Behoeft het nog betoog, dat mijn arbeid aan mijn prijsvraag hierdoor een zoo geheiligd en gewijd karakter ontving, als dusver aan mijn studie vreemd bleef? Behoef ik u nog wel te zeggen, dat toen de prijs gewonnen was, zelfs mijn eigengerechtig hart een deel der eere en der dankzegging aan een andere macht dan die van mijn eigen geest wijdde? En begrijpt ge dan niet, hoe een jaar onder zúlke indrukken uitsluitend aan bestudeering van het „Kerkelijk Vraagstuk" besteed, voor goed een plooi aan mijn geest moest geven, die bleef, ook toen de Groninger prijsvraag lang vergeten was.

Mijn tweede herinnering spreekt van een Engelschen roman, die voor mij, ik zeg niet in waarde, maar in beteekenis voor mijn leven, naast mijn bijbel staat. Ge kent ze wel. Ze is van de hand van Miss Yonge. Niet haar

„Trial", niet haar „Daisy Chain", niet haar „Hearts disease", maar het stemmig tafereel, deels in Hollywellhouse, deels in Recoara spelend, dat ze schetste onder den titel: „The Heir of Redclyffe." Dat meesterstuk is voor mij middel geweest tot breking van mijn zelfgenoegzaam, weerstrevend hart! Hoe? Gun mij, een enkele trek uit het boeiend verhaal voor uw geheugen te verlevendigen, en ge zult mij verstaan. De prachtige greep van dit verdicht verhaal schuilt in het eerst samenbrengen van twee geheel uiteenloopende, elkander kwetsende karakters, die in alle verwikkeling van een uiterst belangwekkend familieleven, met elkaêr in botsing komen, elkaêr afstooten en onderling met hardnekkigheid worstelen, om toch ten slotte verzoend te worden door den nederlaag van den sterke en den volkomen triomf van den zwakkere in schijn.

Philipp de Morville is de persoon, waarin ons het eerste, Sir Guy de schijnbaar weinig aantrekkelijke figuur, waaronder het laatste karakter is geteekend. Philipp is man van de wereld, vlug van geest en rad ter tonge, zich met gemakkelijkheid in elken kring bewegend, maar opgaande in overmoedig zelfvertrouwen, zijn God in zijn hand vindend, voor geen zachtere indrukken ontvankelijk, meenend, dat voor zijn wilskracht niets onmogelijk is, en er lust aan hebbende zijn overmoed aan anderen te doen gevoelen. En Guy.... zoo geheel anders van inborst, teêr en gevoelig van gestel, is zacht van aard, aan moed en veerkracht niet overrijk, een jongeling, die liever anderen handelen laat, dan zelf op den voorgrond te treden, maar sterk door zijn geloof, door een kracht die hem uit hooger oorsprong toevloeit, met een golvend leven in het hart, misschien te veel in zichzelf gekeerd, en toch weer naar anderen uitgaande met al de teederheid van een prikkelbaar, sympathetisch gemoed. Die twee karakters komen met elkaêr in aanraking. Philipp wil de eerste zijn, Guy schikt zich in het spelen van den rol des minderen, maar zelfs dit zwichten is den hooghartigen Philipp niet genoeg. Hij prikkelt Guy tot verzet, om hem telkens in nieuwen strijd ten onder te brengen, en in het oog

der wereld is er metterdaad geen flinker, fikscher, degelijker jonkman in Hollywell's omstreken dan Philipp de Morville. en maakt de arme, geplaagde, teruggezette, licht opvliegende, Guy een vrij povere figuur. Dien indruk deelde ik. Philipp's karakter trok mij aan, boeide mij, sleepte mij meê. Om den armen Guy dorst ik glimlachen. Philipp was mijn held. Philipp bewonderde ik. Een figuur als de zijne was groot in mijn oog, te schitterender naarmate Guy's sukkelachtige persoonlijkheid in donkerder schaduw terugtrad. Maar wat gebeurt? De ontknooping van het verhaal verplaatst het tooneel naar Italië, waar Guy, op weg naar Venetië, verneemt, dat een Engelschen Lord, Morville genaamd, een ongeval is overkomen, en dat hij ziek ligt te Recoara. In geheel andere verhouding komen hierdoor de twee hoofdpersonen van het drama nogmaals met elkaêr in contact. Voor Philipp ontbreekt hier de wereld, waarin hij schitteren kan, voor Guy is in de krankenkamer juist de wereld geopend, waarin zijn zielsgrootheid zich ontsluiten zal, en vooral toen na Philipp's herstelling, Guy zelf door „una febbre molto grave," gelijk de Italiaansche arts het verontrustend noemde, aangetast, zijn einde naderen zag, werden ongemerkt en als vanzelf de rollen zoo in het oogloopend omgekeerd, dat de eerst zoo groote Philipp in al zijn nietswaardigheid en innerlijke leegte uitkwam, terwijl in Guy een waarachtige grootheid en innerlijke geestkracht blonk, die mij aangreep en verteederde, eer ik het zelf gewaar werd. Eerst bleef dit een louter aesthetische aandoening, maar toen nu de schrijfster, met keurig talent, ten leste Philipp zelf in eigen oogen afbrak, hem stap voor stap zelf tot inzicht van eigen kleinheid en Guy's zedelijke meerderheid deed komen, allengs een gevoel van ontevredenheid met eigen geaardheid wakker riep, en zelfverwijt over vroeger aangedanen hoon, berouw over ongeoorloofden overmoed, op zijn lippen leî, om ten slotte den hooghartigen Philipp voor den zwakken Guy op de kniën te brengen, — o! toen was het, of in den afgebroken Philipp mijn eigen hart verbrijzeld werd, alsof elk woord

van zelfveroordeeling, dat hij sprak, mij een oordeel over eigen streven en karakter door de ziel sneed, en ik benijdde den gelukkigen boeteling, toen ik daar las: „*Zijn belijdenis van schuld bracht hem verkwikking. Hij had oprecht berouw, voorzoover hij zijn zonden inzag. En nu hij er toe gekomen was om te spreken, vond hij in Guy geen verwijt en geen veroordeeling, maar een warm vriend, met een nobel, edel hart, dat bang was hem door het zachtste woord te krenken!*"

Zoo las ik voort, tot aan Guy's sterfdag. De Anglikaansche geestelijke van de badplaats was met de leden der familie saâmgekomen, om den zwakken lijder het sacrament des Avondmaals toe te dienen, . . . maar Philipp dorst niet binnenkomen, ... voor hém was dat niet! „*Ik kan niet, ik kom niet, ik ben het niet waard,*" riep hij Amabel toe, die hem nog en nogmaals drong. En toen de vrome edelvrouw hem hierop toefluisterde: „Een gebroken en verbrijzeld hart zult Gij, o God, niet verachten!" volgde er: „*Dit was een balsemdrop voor zijn ziel, een balsemdrop, die zijn smarte stilde! en Philipp stond op en ging en knielde naast Amabel aan Guy's sterfbed neder.*" Toen — ik was alleen — voelde ik het tooneel mij te machtig worden; ik las dat Philipp weende, en lieve broeder! het eigen oog werd mij vochtig; ik las dat Philipp knielde, en eer ik het wist, lag ik zelf voor mijn stoel en waren mijne handen gevouwen. O, wat in dat oogenblik in mijn ziel doorleefd is, heb ik ten volle eerst later begrepen, maar toch, van die ure, na dat oogenblik, heb ik verfoeid wat ik eertijds bewonderde, gezocht wat ik vroeger minachten dorst! Genoeg, ge begrijpt, mijn vriend, hoe onvergetelijk de indruk van zulk een aangrijping is, hoe, wat de ziel in zulk een strijd doorworstelt, tot dat eeuwige behoort, dat nog na lange dagen als pas gebeurd altijd frisch en krachtig voor den geest treedt. En vraagt ge me, hoe dit nu samenhangt met het Kerkelijk vraagstuk, ik zou haast zeggen, lees „The Heir of Redclyffe"

en ge zult mij verstaan. Ik las nog verder dien avond, las hoe heilig kalm de gelukkige Guy stierf, las hoe hij naar Recoara's kerkhof werd uitgedragen en vond toen deze zinsneê: „Het woord des vredes ruischte over de graven in de welluidende klanken der Engelsche Liturgie, en zoo werd zijn stoffelijk overschot ter ruste gelegd, onder het loover van een prachtige kastanje, „rendered a home by those words of his *Motherchurch — the mother who had guided each of his steps in his orphaned life*" [1]). Daar stond ik voor. Zúlk een kerk zag ik nooit en kende ik niet. O, zulk een kerk te bezitten, „een Moeder, die van der jeugd af onze schreden leidt!" het werd mijn heimwee, het werd de dorst mijns levens. Dát had mij ontbroken. Dát moest middel ter redding zijn, en ... mijn ideaal voor het kerkelijk leven was mij in dat vluchtig woord geopenbaard. En toen ik, nog eens het heerlijk boekske doorbladerend, naar die zorg der Kerke omzag, en bespeurde, hoe Guy juist bewerkt was, door wat ons schier geheel afhandig is geworden, door de hooge beteekenis van het Sacrament, door de vaste vormen van huislijken en openbaren eeredienst, door de indrukwekkende Liturgie en het gezalfde „Prayerbook", dat hij stervend nog aan Philipp vermaakte, toen was voor altijd die voorliefde voor den vasten vorm, die hooge prijsstelling op het Sacrament, die waardeering der Liturgie in mij geworteld, die mij nog altijd dorsten doet met al de dorst mijner ziele naar een geheiligden Kerkstaat, waarin mijn hart en dat der mijnen, van alle twistgewoel verre, de stille verkwikking des vredes in het vaste en eeuwige eener beslissende leiding genieten kan.

Ik kom tot mijn derde herinnering, niet meer uit mijn Academietijd, maar uit de jaren mijner bediening. Een gemeente werd mij toebetrouwd, waar ik kwam, minder om van het mijne te geven, dan met de stille bede, dat mijn ledig hart door het gemeenteleven verkwikt en

---

[1]) „Waarvan al het vreemde was weggenomen door de woorden der Moederkerk, die al de schreden van den wees geleid had door zijn moeitevol leven."

gevoed mocht worden. Lange dagen echter werd die hoop teleurgesteld. In de kringen waarin ik mij bewoog, heerschte, de goeden niet te na gesproken, een streng conservatisme, orthodox getint, maar zonder den echten gloed, gespeend aan geestelijke veerkracht. Er sprak geen stem uit de diepte, geen stem uit de verte der historie in de openbaring van het gemeenteleven. Men had vrede met den gang, zooals die ging. Men wilde van mij ontvangen, men gaf mij liever niets. Ik hoorde wel, dat er een klein aantal malcontenten onder de kudde school, maar het gerucht sprak van deze betweters eer kwaad dan goed. Dat waren een stukwat kitteloorige, hoogmoedige zonderlingen, „die het elken dominé lastig maakten", en bovendien meerendeels van zoo onbeduidende maatschappelijke positie, dat men het best deed zich niet aan hen te storen en evenals vorige predikanten voor hen uit den weg te gaan. Intusschen daartoe kon ik niet besluiten, en met een bevend hart, zooals een jong predikant zulke vuurtjes tegengaat, klopte ik, op den gang van mijn huisbezoek, ook bij die „fijne" dweepende lieden aan. Ik werd er verre van innemend ontvangen. Men had wel van de buitenwacht gehoord, dat mijn orthodoxie nog in de geboorte stak, en minder den mensch, dan den waardigheidsbekleeder van een hun niet genegen kerk in mij ziende, zette men zich tegen mij in verweer. Toch stieten deze eenvoudige, zij het ook ietwat geprikkelde zielen, mij niet af. Hier, dat voelde ik, zat ten minste de sleur niet. Hier sprak een overtuiging. Hier had men nog wat rijker voorraad voor het gesprek dan over „mooi weêr", en over „dat die ziek was" en „die zijn knecht was weggezonden". — Hier was belangstelling in een geestelijke orde van zaken. Bovendien, er was kennis. Ik kon mij met mijn povere bijbelkennis, die ik aan de Academie opdeed, niet met deze eenvoudige lieden meten. En niet alleen bijbelkennis was er, maar ook kennis van een goedgeordende wereldbeschouwing, zij 't ook naar oud-gereformeerden trant. Het was mij soms, of ik op de collegebanken mijn talentvollen leer-

meester Scholten over de „leer der Hervormde Kerk" hoorde leeraren, edoch met omgekeerde sympathie. En, wat voor mij althans de meeste aantrekkelijkheid had, hier sprak een hart, dat een geschiedenis, dat een levenservaring, dat eigen gewaarwordingen en aandoeningen niet slechts had, maar ze ook kende. Dit maakte dat ik terugkwam. Dat terugkomen wekte genegenheid. Zoo geraakte ik in gesprek. De woordenstrijd nam allengs een einde. Wel deed ik mijn best, om mijn eer als predikant op te houden, maar toch ondanks mijzelven voelde ik bij die ontmoetingen meer neiging tot luisteren dan tot spreken, en onwillekeurig merkte ik, dat na zulk een samenspreking, het prediken op den Zondag beter vlotte. Toch hinderde het mij, dat men zoo stijf op zijn stuk stond. Zooveel inschikkelijkheid, als ik betoonde, had, meende ik, op eenige toegevendheid aanspraak. Maar neen, van toegevendheid nooit een zweem. Ik merkte zoo, het was die lieden niet om mijn toegenegenheid, maar om den triomf van hun zaak te doen. Ze wisten van geen schikken of plooien, en al meer kwam ik voor de pijnlijke keus te staan, van of mij scherp tegen hen te zetten, of onverbiddelijk mee te gaan tot „de volle souvereine genade", zooals zij het uitdrukten, in beginsel erkend was, zonder dat een plaatsje hoe klein ook overbleef voor de veiligheidskleppen, waarin ik heil zocht. Welnu, lieve broeder, ik heb mij niet tegen hen gesteld, en ik dank nog mijnen God dat ik die keuze deed. Hun taaie volharding is mij de zegen voor mijn hart, het opgaan van de morgenster voor mijn leven geworden. Ik was wel gegrepen, maar had het Woord der verzoening nog niet gevonden. Dát hebben zij mij gebracht, met hun gebrekkige taal gebracht in dien absoluten vorm, waarin mijne ziel alleen rust kan vinden: in de aanbidding en verheerlijking van een God, die alle dingen werkt, beide het willen en werken, naar zijn welbehagen!

Toch, dit gevoelt ge, gaven zij me niet genoeg. Het denken onzer eeuw is een ander dan het denken van Gomarus, en hun gedachtenwereld was nog letterlijk uit de dagen kort na

de Hervorming gestereotypeerd. Hoe mij te helpen! Orthodoxe boeken had ik niet, zag ik nooit, waren mij onbekend. Te Leiden was dit destijds zoo onder de theologische studenten. De rechtzinnige belijdenis was in zoo potsierlijken carricatuurvorm aan ons voorgesteld, dat het voor een student „van kleijne middelen," weelde en verkwisting zou geweest zijn, voor zoo mislukte geschriften zijn geld tenbeste te geven. Wel had ik met Calvijn, wel had ik met à Lasco kennis gemaakt, maar hen lezend kwam het nooit in mij op te denken, dat dit nu waarheid was. Mijn hart stond er nog tegen. Ik las en bestudeerde ze voor een historisch vraagstuk, over een formeele kwestie, en scheurde hun kerkelijk inzicht eenvoudig van hun levenswortel af. Mijn proeve van beantwoording der prijsvraag was dan ook een doorgaande bestrijding van het Calvinisme en eer een toenadering tot het Groninger standpunt, dat door zijn teederen zin destijds een aantrekkelijke zijde had voor mijn wel innerlijk omgezetten, maar nog niet met het licht des Woords bestraalden geest. Nu echter kon ik niet meer buiten boeken, nu uit de eenvoudige stulp mij een lichtstraal in het oog der ziel was gevallen, moest kennis gezocht. Gunning trok mij het eerst aan; van hem had ik in de Leidsche kringen, door de familie van den Berch van Heemstede wel gehoord. Hij bracht me tot Dr. de la Saussaye's geschriften, dien ik te Leiden wel tweemalen ontmoet had, maar zonder in geestelijke aanraking met hem te komen. Beider geschriften boeiden me in hooge mate, ze waren mij een schakel in mijn ontwikkeling, die ik nooit genoeg kan waarderen, en toch, al zocht ik het mij diets te maken, ze bevredigden mij niet. Onze vriend en broeder Bronsveld bracht mij, zonder zelf het te weten, tot inzicht hiervan. Hem op een ringsvergadering ontmoetend, vroeg ik hem, wat hij meest las, en toen ik op zijn wedervraag, wat ik bestudeerde, de la Saussaye en Gunning noemde, zei hij comisch droogjes, zooals hij alleen dat kan: „Zoo!.... genoeg heb ik er niet aan!" Eigenlijk moest ik bekennen, zoo gaat het mij ook. Bezielend, boeiend, wegslepend, maar te rela-

tief, te onvast in de definitie, te vloeiend en stroomend, te gistend en zwevend, om vastheid te geven aan den geest. Gunning vooral gaf mijn geest wel inhoud, trok mijn ziel wel uit haar windselen los, maar het kader voor mijn gedachten had ik toch meer van mijn eenvondige malcontenten. Zou wellicht buitenslands de praecisiteit van gedachtenvorm schuilen, die ik ten onzent miste? Wie weet? Het kon beproefd, en ik ontbood Martensen, Nitsch, Lange, Vinet enz. en verslond ze met zeldzaam genot, maar toch ook hier vond ik die hutte in den rotssteen nog niet, die op de rots gefondeerd en uit de rots des denkens gehouwen, elken storm belacht en tart. Eerst Calvijn zelf ontdekte mij (meê aan de hand van Kohlbrugge's forschgespierde, diepgedachte levenswoorden) die vaste onbedriegelijke lijnen, wier spoor slechts behoefde geteekend te worden, om tot volledig vertrouwen uit te lokken. Wel bleek mij terstond, dat we exegetisch, psychologisch en historisch verder moesten dan hij kwam, maar toch, hier vond ik de fundamenten, die, den twijfel bannend, in strenglogischen stijl het geloofsgebouw vergunden op te trekken, met het verrassend gevolg, dat de strengste ethiek in zijn practicale binnenkameren heerschte. En wat bleek nu? Immers, dat die in hun hoek verscholen arbeiders, het mij in hun plat-Betuwsch gezegd hadden, juist zóó als Calvijn het mij in zijn keurig Latijn te lezen gaf. Calvijn zat, hoe misvormd ook nog, in die eenvoudige landlieden, die zijn naam nauwelijks van hooren zeggen hadden, en Calvijn had zóó geleeraard, dat men hem, nog eeuwen na zijn dood, in een vreemd land, in een vergeten dorpske, in een met pannen bevloerd vertrek, met een gewoon arbeidersbrein begreep. Voor dat raadsel was maar één oplossing... Calvijn had een kerk gesticht, en door dien vasten kerkvorm zegen en vrede in de ontvankelijke gemoederen weten te spreiden, onder alle natiën van Europa en over zee, in stad en vlek, tot bij den arme en den man die niets was. En.... juist op het stuk der Kerk waren de systemen van Gunning, de la Saussaye, Martensen en Lange het zwakst. Slechts

ter loops werd nu en dan dit thema door hen aangeroerd. In alles heerlijk, was, in dit opzicht, hun woord juist onbeslist, geen spoor zelfs wijzend, u latend in verlegenheid! Zoo leefden de oude herinneringen weêr op; krachtig werkten de indrukken van vroegere ervaring na; het schoot mij weer te binnen, wat Calvijn zoo prachtig in het vierde boek zijner „Institutie" over God als onze Vader en „van de kerk als onze Moeder" schreef; ik tuurde weer op die hartroerende woorden van Miss Yonge: „The Motherchurch, the mother who had guided each of his steps in his orphaned life," en nu bleek mij in levende personen, in de feiten zelf, wat wondere, onuitsprekelijke, nauwlijks gelooflijke kracht een geestelijk georganiseerde kerk, die weet wat ze wil en haar woord den vorm voor haar levensgedachte doet zijn, zelfs te midden van een onttakeling als ons overkwam, nog ongemerkt en in het verscholen 'deed nawerken. Ik moest zwichten. Het gebrek aan vasten kerkvorm was mij mijns ondanks het „Carthago delenda" voor mijn persoonlijkheid geworden. En zoo om mij zelfs wil, als, wijl ik, naar eigen dorst andrer zielsbehoefte afmetend, ook hun zoo van heeler harte die hoogere kalme wijding des levens toebad, moest herstelling „van een Kerk, die ons ten Moeder kan zijn" mij doel worden des levens.

Ziedaar dan, lieve vriend en broeder! u een blik van vertrouwelijken aard in mijn verleden gegund, ter verklaring van de voorliefde, die het Kerkelijk vraagstuk bij mij heeft. Ik voel wel, dat menig ongeestelijke mensch de schouders over deze beuzelingen zal ophalen, maar Gij zult daarin wel allerminst een beletsel zien, om ook bij anderen prijs en verheerlijking te wekken voor Hem, die als de trouwe Herder van de teekenen zijner zoekende Ontferming niet afliet. Bovendien, nu men eenmaal goed heeft gevonden, mijn sympathie voor het stuk der Kerk uit zoo zondige en onheilige drijfveer te verklaren, zie ik niet in, dat verzwijging der waarheid die onware geruchten langer een schijn van recht behoeft te leenen. Ook dit

nog. Men zegt mij telkens: „In het geloof zijn wij het eens, al verschillen we op het punt der Kerk", daarmeê het denkbeeld ingang gevend, dat mijn geloofsinzicht en mijn zienswijze in het kerkelijke los naast elkaêr staan, door geen innerlijk geestesverband saamhangen en naar willekeur saam te rijgen of van elkaêr te scheiden zijn. Daar nu komt mijn gansche ziel tegen op. Ik kan, ik mag dit niet toestemmen. Het stuk der Kerk is mij wel ter deeg een geloofskwestie, en mits de opening des harten ver genoeg ga, neem ik aan, bij menigeen reeds in de eerste geloofsaspiratien de afwijking aan te wijzen, die tot uiteenloopend inzicht in de „locus de Ecclesia" leidt. Hoe ik dit bedoel ga ik u zeggen, bij de beantwoording der tweede vraag: Waarom ik mijn voorliefde voor het Kerkelijk vraagstuk gewettigd acht.

Buiten Gezag, ge stemt me dit aanstonds toe, kan niemand. Ik voeg er bij: vooral niet op het gebied van den godsdienst. Alle bewering van het tegendeel gaat uit van zelfmisleiding of zondigt tegen beter weten. Er is niemand, die op godsdienstig terrein tot wat overtuiging ook gekomen zij, alleen door eigen inzicht. Zelfs van den moderne, den positivist, den volleerdsten scepticus houd ik dit staande. Immers met het prijsgeven van de verticale openbaringslijn hebben deze nieuwmodische apostelen nog geen stroowisch gewonnen, ter vernietiging van het gezag. Hun komt de openbaring, dan niet verticaal, door onmiddellijke ingeving van boven, maar toch langs de horizontale lijn door de drijving des geestes uit de diepte der historische oudheid of uit de noodwendige gisting der idé. Voor het geestelijk proces, dat wij in Israël eeren, stellen zij het geestesproces in de geschiedenis der menschheid. Er is, dit poneeren zij, een godsdienstig leven, en met 's menschen ontwikkeling, ontwikkelde zich ook dit. Allengs werd het klaarder, rijker, zich beter van zijn inhoud bewust. Vergelijkende genealogie der verschillende godsdienstvormen is daarom hun

geliefkoosd thema, en, alzoo het lagere van het hoogere schiftend, geraken ze tot een normatieve idé over den godsdienst, waarnaar ze hun eigen overtuiging modelleeren. Zoo althans doen de mannen van historischen zin onder hen, hun degelijkste, betrouwbaarste, meest te achten tolken. Of ook ze maken den weg korter en bouwen hun stelsel vlugweg op uit de godsdienstige idé. Ze vragen dan slechts aan hun wereldbeschouwing, aan den gedachtenkring, waarin ze zich thuis gevoelen, aan het hoofddenkbeeld dat hun hart bezielt, hun wil staalt, hun leven drijft, wélke plaats in dien kring aan den godsdienst kan worden toegewezen, en zijn zoodoende veel spoediger dan de eerste met het geheel hunner inzichten gereed. Bij deze speculatieve lieden, 't zij dan intellectueel of meer ethisch getint, vindt ge meestal meer gloed, meer warmte, meer oorspronkelijkheid, maar aan overmate van degelijkheid lijden ze meest niet. In den hoog geloofden naam van Jezus plegen beide zich te vereenigen. De historischen onder hen, wijl men op den weg der geschiedenis nu eenmaal niet verder dan Jezus kan, — de speculatieven meer wijl deze heilige naam een tastbaren vorm biedt, die hun woord ingang doet vinden bij de schare. Maar ontbreekt nu in den bodem, waarop de overtuiging dezer mannen rust, de hoeksteen van het gezag? Of meent ge dan in ernst, dat er ook maar één enkele onder de uitnemendste hunner coryphaeën is, die alle document van alle volk der oudheid met eigen oog gezien, zelfstandig onderzocht, onafhankelijk van anderer voorgang en leiding getoetst of gewaardeerd heeft? Is de gedachte ook maar een oogenblik van het lachwekkende te scheiden, dat elk hunner tegelijk op het drievuldig gebied van geschiedenis, zielkunde en leer der denkwetten tot dat verfijnde inzicht, die volleerde alomvattende kennis, vooral tot die frissche, oorspronkelijke opvatting ware geraakt, dat op niet één enkel punt anderer inzicht en verklaring voor eigen resultaat had dienst gedaan? Zie toch, aan niet één der overige godsdiensten is dusver ook maar een duizendste deel ten koste gelegd van den reusachtigen arbeid die dusver aan den gods-

dienst van Israël en onzen Bijbel besteed werd. Met alle overige godsdiensten is men in het onderzoek nog lang zoover niet voortgeschreden, als ten opzichte van Israëls godsdienst reeds de eerste kerkvaders waren. En als over dien kleinen bijbel dan nu zelfs nog geen twee zelfstandige onderzoekers op elk punt hetzelfde denken, wat waarde, bid ik u, wil men dan toekennen aan de onzinnige pretentie, dat er van zelfstandig inzicht in den grooten gang van het godsdienstig leven aller volkeren ook maar van verre sprake zou kunnen zijn? En wees men mij op de minder historisch, meer speculatief gevormden, dan van tweeën één, dan zult ge, òf door een beginsellooze koppeling van heterogeene denkbeelden geërgerd worden, òf vondt ge eenheid, dan is bij elk hunner de Hegel, de Schilling, de Strausz, de Renan aanwijsbaar, wiens denkresultaten ze slechts nadenken, voorzooveel het den minderen geest gegeven is, zwichtend voor gezag, zich aan den buit te goed te doen, die deze koninklijke helden op het gebied des geestes in rustelooze worsteling veroverden.

Niemand doet het dan ook buiten Gezag. Slechts hierin ligt het verschil, dat het aan sommigen gegund is, het gezag, waarvoor men buigen zal, zelf te kiezen, terwijl voor verreweg de groote meerderheid reeds door geboorte, opvoeding en levenskring het e e n i g e g e z a g is aangewezen, dat hen beheerschen zal. Er valt aan dit onomstootelijk feit nu eenmaal niet te tornen. Al wat men doen kan is, de vrucht van het gezag te genieten en toch den stam te vloeken, waaraan die kostelijke vrucht werd geplukt. Dat nu wensch ik niet te doen. Wetende, dat men God zou moeten zijn, of ophouden als mensch te denken en te leven, om het gezag als dagelijksch brood te kunnen ontberen, kom ik er voor uit, dat ik van gezag leef, naar gezag dorst en niets vuriger afbidde, dan dat het weer in zedelijken, geheiligden, vasten vorm voor mij trede. Na de losmaking der oude banden, zonder dat nieuwe gelegd zijn, dwarrelt onze menschelijke geest op het dubbel gebied van zedelijke en geestelijke waarheid telkens tas-

tend en onzeker rond. Schier elken dag vindt zich de conscientie voor vraagstukken geplaatst, die het zelf niet kan oplossen. Bij elke inspanning van het denken komen gedachten in ons op, waarvan we aarzelend vragen: zijn ze waar? Door den nood gedrongen, beslissen we dan meestal zelf op goed geluk af, of raadplegen den broeder, dien we meest even verlegen vinden als we zelf zijn. Zoo komen we tot geen zekerheid. Er is geen vaste gang. Men is een eindweegs den weg opgeloopen, om straks, als de zelfmisleiding bleek, weer ijlings terug te keeren. Men doet heden, zoo het heet met een vrije conscientie, wat men een jaar later zonde acht. Men leeraarde gisteren, wat heden als verkeerd inzicht bestreden dient. En het droef gevolg is, dat door de logica dezer noodlottige ontwikkeling, allengs zelfs de eerste begrippen van godsdienst en zedelijkheid, van wet en orde worden losgeschroefd, en zulk een volkomen Babylonische spraakverwarring veld wint, dat de twee niet meer te vinden zijn, die elkander op zedelijk en godsdienstig terrein in echten zin verstaan. Men leeft van eigen wilkeur of van het wilkeurig gezag van den man, die zich aan ons opdringt en over den eisch van het waarachtig gezag is niemand meer die zich bekreunt. Toch behoefde dit zoo niet te zijn. Jezus heeft ons in zijn barmhartige liefde niet troosteloos willen laten, en heeft daarom, na het verdwijnen van zijn persoonlijk gezag, een anderen Trooster toegezegd en den vorm bepaald, waarin diens gezag te vinden was, t. w. in de gemeente, niet als zwevend, nevelachtig begrip genomen, maar in haar geestelijk, naar zijnen wil geordend organisme. Aan die Gemeente heeft Hij zelf de sleutelen toebetrouwd, onder uitreiking van het onwraakbaar manifest: „dat wat zij binden zou op aarde, in den hemel gebonden zou zijn voor Hem." Op dien grond, vraag ik, in naam mijns Heeren, herstelling van de door Hem gewilde, door Hem voor ons noodig gekeurde macht. Ik wensch het gezag van den Heiligen Geest, en eisch daarom herstelling van het wettig orgaan, waardoor, binnen de door de Schrift gestelde grenzen, mijn

leven bewaakt, mijn zonden gestraft, mijn afdwalingen ook op het terrein der waarheid kunnen verbeterd worden. Zeg zelf: is dit een zedelijk belang van het Kerkelijk vraagstuk of is het dit niet?

En nu ga ik verder. Opvoeding, gang van studie, levenspositie stelt mij dan nog in staat, tijd en krachten aan de bestudeering van godsdienstige vraagstukken te wijden. Maar hoe nu de arts, die des daags bij zijn kranke is en 's avonds in zijn medische studiën verdiept zit? Hoe nu de hoogleeraar in de rechten, in de letteren, in de natuurkunde, wiens eigen vak al zijn beschikbaren tijd in beslag neemt? Hoe nu vooral, met die groote, breede klassen van gemeenteleden, die zelfs niet weten wat studeeren is, en in hun nijver maar druk beroep van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, hetzij dan op kantoor of hoeve, in fabriek of winkel bezig, den geest schier nooit onverdeeld aan geestelijke dingen wijden kunnen? Hoe, meer nog, met die duizenden bij duizenden uit onzen handwerksstand en onder onze dienstbaren (vergeet ook de huismoeder niet!) wier leven grootheid in het kleine moet vinden en die al blij zijn, zoo soms een enkel uur der gansche week gegund wordt om eens een boek in handen te nemen? Wat wil men toch bij dezulken van een zelfstandig kosmologisch onderzoek spreken? Wat bazelt men toch, dat deze schare, die zonder troost van den godsdienst niet kan, zich den troost zelf bereiden moet, die het gejaagde hart zal verkwikken? Immers slechts onvergeeflijke zelfmisleiding of opzettelijk bedrog kan de bepleiting van dit onwaar beweren op zich nemen. Neen, neen, lieve broeder, dat weet ge zoo goed als ik, die duizenden en millioenen leven, voorzoover zij nog een overtuiging hebben, toch op gezag, slechts met dit verschil, dat ze bij wegvalling van het gezag, dat Jezus verordende, nu de slippen grijpen van den eerste den beste dien ze vinden, 'tzij dan in persoon of in geschrifte, en dat al naar het gevalt een geliefkoosd prediker of een invloedrijk patroon, een gevierd schrijver of een praatzieke buur aan deze zwakkere geesten de rich-

ting geeft, die ze voortaan zullen volgen. Of, wat niet zelden reeds gebeurde en nog meer gebeuren zal, in zoo hopelooze spraakverwarring het spoor bijster geraakt, trekt men zich terug in enkele uiterst algemeene begrippen, wier toepassing men schuwt, en gaat van lieverlede de ongelukkige groep dier moedeloozen vermeerderen, die in botte onverschilligheid stilling zoeken voor de onrust van hun hart. Weet gij een beter geneesmiddel voor dit lijden der Christenheid? ei, verkwik mijn hart en zeg het mij, lieve vriend! Maar gun mij althans, tot betere aanwijzing komt, naar terugbrenging van dat natuurlijk gezag te streven, in welks wegvalling de naaste oorzaak onzer krankheden schuilt. O, ik wenschte dat men het mij van het hart kon nemen, maar pijnlijk blijft mij de schuld der geloovigen drukken, die voor den schreienden nood dezer onafzienbare schare immers verantwoordelijk zijn aan hun Heer!

Een tweede eisch, die m. i. de oplossing van het Kerkelijk vraagstuk tot een heiligen plicht maakt, en elk denkbeeld van dilettantisme op dit stuk moet bannen, is het verband tusschen Wezen en Vorm. Men is in onze dagen over de vormen heen, men hecht er niet aan, minacht ze en waant in geestelijke overmoedigheid ze veilig te kunnen missen. Kant en Rousseau hebben te dezen opzicht beiden schuld en oefenen nog meer dan men gist hun schadelijken invloed. Kant toch is naar J. G. Fichte's eigen getuigenis, in zijn bekenden strijd van 1797—99, hem ten pionier geweest op den weg naar dat eenzijdig, het wereldprobleem niet oplossend maar kortweg afsnijdend, Idealisme, dat zijn tooverformule in de uitspraak vindt: „Es soll da das Nicht-Ich mit dem Ich auf keiner Art sich vereinigen lässt, überhaupt kein Nicht.-Ich sein", d. w. z. er is niets dan de denkende geest, en wat buiten ons is schijnt wel te bestaan, maar bestaat in werkelijkheid niet. Nu weet ik wel, dat zulk een systeem, juist door zijn eenzijdigheid, slechts voor weinigen genietbaar is, maar de stoot door zulk een denker aan het denken der

menschheid gegeven, werkt, zij het ook langzaam, tot in de verste schuilhoeken, na. Slechts enkelen lazen hem, maar juist die enkelen waren op hun beurt mannen van naam, dus toongevend ook in alle vakken der godgeleerde studie, en zonder zelf het te bevroeden, dronk weer wie den arbeid dezer epigonen las, hun bedwelmend Idealisme met volle teugen in. Vandaar dat sinds zijn optreden de minachting voor den vorm is toegenomen, de zin voor het plastische en symbolische minder werd en eenzijdig spiritualisme bezit nam van de denkende geesten. Meest daardoor hield het Sacrament in de schatting der schare op te zijn wat het eertijds was, kweekte men een onweêrstaanbaren tegenzin tegen den vasten vorm van Dogmatiek, Catechismus en Belijdenis en verloor men dien fijneren smaak, die ter beoordeeling van het recht eener Liturgie geëischt wordt. De kerkvorm zelf moest ten slotte in dit algemeen bankroet van den vorm deelen, en meer dan men vermoedt, heeft deze plooi van het denken de methodistische, darbystische en losweg evangelizeerende richting bepaald, waarin men tijdens den Réveil het ontwaakte geloofsleven zag optreden. Van der Hoeven's prachtige dichtregel:

„Neen, reik mij het levensvocht niet toe in aarden vaten!
Sla het met geen wonderstaf mij uit der stelselen rots!"

was de in poëzie gebrachte stempel, die in alle kringen maatgevend werd.

De Fransche geest trad daarbij met den Duitschen in bondgenootschap. Door de school der Encyclopaedisten beheerscht, had Frankrijk over alle historie, en daarmee ook over den vorm, waarin het leven gegoten was, den staf gebroken. Het gronddenkbeeld der revolutie, dat de menschelijke geest uit zichzelf naar welgevallen een nieuw leven scheppen kan, viel met Fichte's beweren, (dat het Ik het niet-Ik poneerde) voor veler bewustzijn volkomen saâm, en leidde daardoor de ontwikkeling van den Franschen geest in hetzelfde eenzijdig spoor. Vandaar dat ook het Fransche Réveil, vooral in Vinet, allen his-

torischen vorm terzij zette en het Spiritualisme onder de geloovige Christenheid een nieuwe vlucht deed nemen. Schellings en vooral Baader's reactie tegen deze overstrooming der idealistische wateren werkte slechts op beperkt terrein, en zoo is het volkomen verklaarbaar, hoe onze Academiën door de heröen der wijsbegeerte, onze gegradueerden door de hoogescholen, onze volksletterkunde door de mannen van studie, en eindelijk ons volk zelf door zijn litteratuur en voorlezingen en predikatiën, — al te gader met dien eenzijdig spiritualistischen geest gedoopt werden, die ook bij den besten wil den vorm niet meer kán waardeeren, en liever dan het hemelvocht „in aarden vaten" te ontvangen, zich aan alle hemelvocht speent.

Hiertegen nu, mijn vriend en broeder, protesteert naar mijn innigste overtuiging geheel de Openbaring onzes Heeren. De menschwording van den Zone Gods, de vleeschwording van het Woord, toont, om met onze keurige belijdenis te spreken: „dat onze saligheyt mede hangt aen de waerheyt syns lichaems." De strijd over de Opstanding onzes Heeren bewijst dit. Over de realiteit van een eeuwig leven bestaat geen verschil. „Indien de dooden niet opgewekt worden, dan is ook Christus niet opgewekt en is van zijn verrijzenis geen sprake." Maar hierin gaat men uitéén, dat de Moderne beweert aan zijn Spiritualisme genoeg te hebben, terwijl de Christenheid de Openbaring in tastbaren vorm belijdt en dies streng vasthoudt aan de verheerlijking van het lichaam. In de Schrift vindt ge van dat overspannen Idealisme dan ook geen spoor. De Heilige openbaart zich in den vorm van het woord, in den vorm van het symbool, in den vorm van teekenen, in den vorm van feiten, in den vorm van Theophaniën, in den vorm van Engelen en personen, en in de volheid der dagen heet het: „Wat wij gezien, gehoord, getast hebben van het Woord des levens, dat verkondigen we u!" Uit dien hoofde erlangt ook de openbaring van het nieuwe leven onder menschen aanstonds een vasten, welbegrensden vorm. Er ontstaat een Gemeente! En die Gemeente zijn

Apostelen, zijn ambten, zijn ceremoniën, zijn usantiën, is een rechtspraak, ontstaat een belijdenis, en voortgaande ontwikkelt zich datzelfde leven in den vorm van een Kerk met haar Sacramenten, haar Ambten, haar Verordeningen, haar Liturgie, altijd naar den eisch, dat de menschwording van den Zone Gods haar levensbeginsel blijve. Dat men nu dien vorm wijzige, vernieuwe, polijste, — mij volkomen wel. Slechts tegen één ding kom ik met al de kracht mijner ziel in verzet, t. w. tegen de geringschatting en zwevendmaking en eindelijke afschaffing van allen vorm, en daarom dring ik zooveel in mij is, naar oplossing van het Kerkelijk vraagstuk wijl dit in den grond geen andere vraag stelt dan deze: in welken vorm moet de Gemeente van Christus optreden om tegen krachtverspilling te waken en de volheid te openbaren van haar wezen.

Nog ééne bedenking moet daarbij weerlegd. Tegen den vasten vorm pleitend, vraagt men of het onbewuste leven dan geen recht van bestaan heeft. Zóó stellig, luidt mijn antwoord, dat ik geen echter gereformeerde verklaring ken dan van Ursinus in zijn schatboek, „dat het *Onze Vader* niet uitsluitend voor de bekeerden is, wijl er ook onder de nog niet bekeerden zulk een menigte wedergeboornen schuilt, die nog wel niet ontdekt maar toch reeds ten leven verwekt zijn." Neen, voorwaar ik doe met de methodistische wegcijfering van het nieuwe leven vóór de bekeering, evenmin als met haar voorbijzien van de „gratia praeveniens en praeparans"[1] meê. Maar wat, bid ik u, is hiermeê tegen den eisch van vastheid van den Kerkelijken vorm gezegd? Omdat het rechtsbewustzijn van het volk meest in het chiarobscuro schuilt, moet daarom de codificatie van ons recht achterwege blijven? Omdat bruid en bruidegom zich meestal ter helfte niet bewust zijn van de verplichting die ze huwend op zich nemen, moet daarom de eisch des heiligen huwelijks in romaneske droombeelden vervluchtigd? Dat men toch op Kerkelijk terrein niet voetstoots prijs

---

[1]) „De voorkomende en voorbereidende genade."

gave, of erger nog bestreed, wat op elk ander gebied zelfs aan geen twijfel onderworpen wordt! Juist het bestaan van het onbewuste leven bij de enkele individuën eischt dat de Kerk, als moeder der geloovigen, den bewusten vorm biede, die het nog embryonisch leven tot klare heldere bewustheid brengen kan. We zijn toch zedelijke wezens, en roept dan het leven niet om de gedachte waarin zich dat leven afspiegele, en roept de gedachte niet om het woord waarin ze haar volheid uitdrukke, en die beiden nu als gedachte en woord, niet van den enkelen geloovige, maar van de Gemeente in haar samenhang genomen, wat is het anders dan Belijdenis, Liturgie en Kerkorde!

In de derde plaats wettig ik mijn dringen naar oplossing van het Kerkelijk vraagstuk met verwijzing naar het ernstig gevaar, dat ons van het Individualisme dreigt. Godsvereering eischt samenstemming en samenleving in de dingen die Godes zijn, maar bij voortwoekering van dit Individualisme zal welhaast van beiden geen sprake meer zijn. Elk geloovige gaat al meer op zich zelf staan, knutselt zich zijn eigen denkbeeld, en heeft zijn eigen geestelijk stokpaardje dat hij berijdt. Evenzoo vormt aan de Academie elk hoogleeraar een eigen school, die een „ecclesiola in ecclesia," een kerkje in de kerk vormt, en de grootere gemeenten, voor de Universiteitsplaatsen niet onderdoende, zien een reeks van predikers in hun midden optreden, die elk hun eigen leer en eigen leervorm, elk hun eigen beginselen en methode, elk hun eigen inzichten en opvattingen brengen, de éne gemeente splitsend in juist zooveel deelen als er predikantsplaatsen in haar midden zijn. Het kwaad, hieruit geboren, is openbaar. Zulk een misstand biedt aan het onheilig factiewezen den weligsten bodem, kweekt den onheiligsten naijver, ontneemt den prediker zijn ambtelijk karakter en doet een staat van zaken geboren worden, waarbij de Gemeente onvindbaar is, het clericalisme veld wint en elk spoor almeer wordt uitgewischt van die gemeenschap der heiligen, waarin de hartader van alle chris-

telijk leven kloppen moest. Toch mag daarom in binding der vrijheid geen redmiddel gezocht. Beware de Heer der Gemeente ons, lieve broeder, dat ooit geestesdwang ons het zoet der heilige vrijheid roofde! Vrijgeboren is nu eenmaal de Christen. Wat zijn vrijheid fnuikt, knakt de springveer van zijn geest. Maar waartoe ook die onzalige uitvlucht? Heeft niet het Christendom in eigen boezem het onmisbaar correctief? Treedt niet juist het Christendom, met het Kruis van Christus als symbool omhoog geheven, als banierdraagster op van de solidariteit des zedelijken en geestelijken levens? Is niet de Verzoening door het bloed des Eenige, is niet de belijdenis van zonde en schuld, is niet geheel het begrip des priesterlijken levens door elk eenzijdig individualisme bij den wortel afgesneden? Maar immers, er kan over dit feit geen tweeërlei gevoelen zijn. Ieder, die de Schrift kent, weet, hoe zij het juist is, die op de eenheid van ons geslacht, op de banden der gemeenschap van alle geloovigen, op de gemeenschap van schuld en genade, op de eenheid in Christus en in zijn geestelijk lichaam, kortom, op wat we thans gewoon zijn „solidariteit des geestes" te noemen, klem en nadruk legt. Doch, hoe ontwijkt ge dan, dit eenmaal toegestemd, den eisch naar wederoptreding van de zichtbare kerk in vastbegrensde vormen. Wat toch zijn die kerkvormen anders, dan de uiting van het leven, van de gedachte, van het woord, dat niet den eenling in zijn eigenaardigheid, maar de gemeente in haar geestelijke eenheid en saamverbinding den boezem doorwoelt. Nu spreekt ieder, uit zich ieder, — alleen de Gemeente komt nooit aan het woord. Zij mist het orgaan om zich te uiten. Van solidaire levensopenbaring is geen sprake meer. Zelfs bij den Doop en bij het Heilige Avondmaal is het de individualiteit van den prediker, niet de gemeente van Christus, die in het gesproken woord haar karakter legt. Kan dit, mag dit zoo blijven? Mag de gemeente van Christus op zoo grievende wijze haar hoogheilige roeping verzaken, om den gemeenschapsband des geestelijken levens tot macht en heerschappij te brengen? En indien niet, is er dan nog een openbaring

uit den hemel noodig om deze eenvoudige gedachtenreeks voor aller overtuiging onweerlegbaar te maken: dat de eenheid der geloovigen zich in het Gemeenteleven, dat de Gemeente van Christus zich in een Kerk, dat die Kerk zich in haar gemeenschapsvormen uit, en dat opbouwing onzer Kerk, zij het ook in nieuwen stijl, mits naar vaste lijnen, eisch is van die hoogere aspiratie des geestes die ons tot waardeering van het solidaire leven tegen de uitspattingen van het individualisme roept.

Ter wille van ons Huislijk en Nationale leven kom ik tot dezelfde slotsom. Dát spreekt wel van zelf en behoeft althans voor u noch mij betoog, waarde vriend, dat de prachtigste kerkvorm, bij uitblijving van de genadewerking des Heiligen Geestes, tot niets nut is, geen maatschappij wederbaren kan en hoogstens vrucht kan dragen in onwaren, hinderlijken schijn. Maar werkt die genade des Heiligen Geestes dan magisch? Zijn we dan nog in de dagen vóór den Pinksterdag? Of leven we niet in den volheerlijken tijd, dat de Heilige Geest uitgestort is en op aarde woont en zijn kracht niet maar wil werken, maar werkt, zoodra het lichaam van Christus zich, getrouw aan de eischen des Evangelies, in zijn gemeentelijken vorm openbaart? Dit kan ik u althans stellig verzekeren, dat noch Calvijn, noch Luther, noch Zwingli, een oogenblik voor dit methodistisch begrip met onderwerping zouden geweken zijn, maar pleitend op de trouwe van Gods Woord en 's Heeren belofte, de toevloeiing des Heiligen Geestes zouden geprofeteerd hebben, zoodra het beletsel slechts werd weggenomen, waardoor de ontvankelijkheid der bedding was afgesneden. Vooreerst vraag ik dus uitdieping der bedding in goed afgegraven vorm, niet om in die leege bedding heil te zoeken, maar om mede daardoor, naar 's Heeren betrouwbaar Woord, de vernieuwde uitstorting des Geestes te verhaasten. Maar bovendien, lees nog eens wat onze talentvolle Cramer zeker ook met uw volkomen instemming aan het slot van zijn „Waarheen nu?" schreef, en ge tast immers de onomstootelijkheid van dat

beslissend, alles afdoend argument: Reorganisatie kan niet de plaats des Geestes innemen, maar een n i e t-passende organisatie kan de uiting en werking van den geschonken Geest belemmeren. Dit nu is ten volle waar. Prediking van den Christus aan alle creaturen op alle manieren, met en zonder deksel, is vooral in een tijd als de onze, volstrekt onmisbaar, heeft recht op elks toejuiching en heeft de belofte van een heerlijke vrucht. Maar toch, voor den invloed op huisgezin, op maatschappij en volk is dit niet genoeg. Vooral nu het leven buiten den Christus al machtiger georganiseerd, zoo indrukwekkend en verleidend in den Staat en in bijzondere vereenigingen optreedt, is er dubbel behoefte aan een tegenwicht van de zijde der Christelijke kerk. Te loochenen is het nu eenmaal niet, dat het leven der volkeren voor het grooter deel niet geleid wordt door de macht van eigen persoonlijk leven, maar door de wetten, gewoonten, instellingen en vormen, die feitelijk bestaan. Laat men het nu enkel aan den Staat over in dien vasten, indrukwekkenden vorm op te treden, dan behoort ge u ook te getroosten, dat ons huislijk en maatschappelijk leven zich almeer naar z ij n instellingen regelen zal en z ij n beeld afspiegele in eigen usantiën en bestaanswijs. Voelt ge daarentegen den onzedelijken, den geestdoodenden, den onheiligen invloed, die zich daardoor in het volksleven zal doen gelden, stem dan ook toe, dat er geen ander redmiddel is, dan ook de Kerk even imposant, in even vaste vormen, even veerkrachtig te doen optreden. Geeft zij even lapidair den Christelijken geest te aanschouwen, gelijk de sociale wetten den humanitairen geest uitdrukken, dan, maar ook dan alleen, moogt ge goede hope voeden, dat bij de keuze tusschen beider invloed èn huisgezin èn volksleven aan de Christelijke type den voorkeur geven en daardoor het geheiligd kader bewaren zal, dat u tot welslagen bij den arbeid uwer prediking van noode is. Enkele zeer sterke geesten uitgezonderd, is de kolossale macht van den Staat te overweldigend, te verpletterend voor den geest, en is

de enkele burger, de engere levenskring te zwak, te onmachtig om geestelijken weerstand te bieden tegen zijn ontzenuwenden invloed. Maar daarin ligt dan ook juist de schoone, verhevene taak der Christelijke Kerk, dat zij door haar geestelijk organisme een borstwering behoort te zijn, waarachter speelruimte voor vrijheid des geestes blijft, ook ter wille van die kleinen in den lande, die voor geen strijd in het open veld zijn opgewassen; dat zij reeds in het kinderhart dien geestelijken band met den volheerlijken Godsstaat daarboven heeft te leggen, die zelfs den kleinsten der kleinen tegenover geheel een Staatsmacht onoverwinlijk maakt, en dat, waar de Staat naar zijn innerlijke geaardheid de geesten bukken doet onder den geest der dienstbaarheid, zij, met de liefde eener moeder, haar kinderen dien heiligen adem der persoonlijke vrijheid over de matte slapen kan doen gaan, dien ze van boven ontving, en die naar hooger henentrekt.

Maar genoeg, mij dunkt, ik heb u reeds overtuigd, mijn waarde broeder, dat er voor den heiligen krijg, dien ik vóór de veste onzer Kerk, als Kerk, uitriep, nog wel degelijker en edeler motieven pleiten, dan zondige lust in onheilig gekibbel en min gewijde liefhebberij. Voeg nogmaals de vier drangredenen saam, die ik in korte trekken u schetste: 1°. de niet te loochenen behoefte aan een wettig, aan Jezus' eigen volmacht ontleend, Gezag, 2°. de onafwijsbare noodzakelijkheid om tegen vervluchtiging van den geest te waken door herstelling van den vasten Vorm, 3°. de al meer erkende waarheid, dat meer nog dan het individualisme, het Solidair verband des geestelijken levens hoofdtrek is van de Christelijke openbaring, en eindelijk 4°. het schreiend heimwee van ons volksleven naar een tegenwicht tegen den onweerstaanbaren invloed van den zich almeer ontwijdenden Staat, — en ik durf mij vleien, dat ge althans het zedelijk en daarmee heilig karakter eerbiedigen zult van het pogen, waaraan ik mij waagde. Is het niet wel voor tegenspraak vatbaar, dat alleen de Kerk een wettig gezag kan uitoefenen, dat de Kerk de eenig tastbare vorm is, waarin zich de Gemeente

als geheel openbaart, dat alleen de Kerk recht heeft in naam van het Solidaire geestesverband te spreken, en dat alleen de Kerk tegen de geestesmacht van den Staat is opgewassen, dan behoeft het bij zoo volslagen afwezigheid van een Kerk, dien naam waard, den man van ernst zeker nooit te berouwen, dat teruggeving van die Kerk aan de Gemeente, aan zijn volk, aan de dolende zielen het scherpst geteekend ideaal zijns levens was!

Bij de beantwoording mijner laatste vraag zal toeleg op beknoptheid nog geen waarborg tegen verbreeding van omtrek zijn. In wat richting mijn voorliefde voor het Kerkelijk vraagstuk mij dreef, kan ik u niet met eenige nauwkeurigheid te verstaan geven, zoo men mij het rolleke papiers te veel besnoeit. Mijn agenda toch bevat een zevental punten, ten betooge hoe de kerk die ik zoek, Gereformeerd en Democratisch, Vrij en Zelfstandig, en zoo in Leerdienst als Eerdienst en Liefdedienst volledig georganiseerd zou moeten zijn.

Aan den naam „Gereformeerd" hecht ik, en om niets geef ik dien prijs.

Lief is mij de Gereformeerde titel allereerst als protest tegen het ongezonde partijwezen in onze kerkelijke wereld. De eenheid is verbroken. Slechts personen vindt men, die om hun naam en devies fracties en facties groepeeren, wier bloei en ondergang met de opkomst en emeriteering dezer sterke geesten gelijken tred houdt. De onverschillige er buiten gelaten, behoort ieder die te onzent meedoet, tot een school, een partij, een richting, een fractie of côterie, wier namen meest een barbaarschen klank bij weinig doorzichtigheid doen hooren, en die schier uitsluitend te onderscheiden zijn naar de persoonlijkheid die het middenpunt vormt in den aangewezen kring. Zoo had Van der Palm zijn school, Heringa zijn côterie, Egeling zijn volgelingen, en deelt men nog heden ten dage

predikanten en gemeenteleden in allerlei vakken en groepen in, u al naar men gelieft bestempelend met den naam van Groninger, Evangelisch, volgelingen der Leidsche school, oud-Modernen, jong-Modernen, de Empiristen, de Ethischen, de Kritischen, de Irenischen, de Confessioneelen, de Vrienden der waarheid, de Kohlbruggianen, de Liefdianen, de Irvingianen, de Darbisten, de Baptisten en wat groepen men meer op de „catalogus profitentium" [1]) van ons kleine land pleegt te registreeren. Deze eindelooze verbrokkeling nu, die met gezonde ontwikkeling niets gemeen heeft, regelt zich ten onzent niet naar beginselen maar naar personen. Groningen dat is Hofstede de Groot, Leiden dat is Scholten, de Ethischen dat is de la Saussaye, Empiristen dat is Opzoomer, de Kritischen dat is Doedes, de Confessioneelen dat is Felix, de Irenischen dat is Cramer, om van andere formatien die zelf den naam van haren leider aanduiden, niet te gewagen Schier elk man van beteekenis die ten onzent opstaat, zoekt voor het nieuwe dat hij brengt een eigenaardig étiket en verzamelt om de nieuwe banier die hij opheft een breeder of enger kring, die, van de kerk geheel los, bijna uitsluitend door het diorama van zijn geest de groote problemen des levens beziet. Dit verbreekt de eenheid der kerk op jammerlijke wijs. Niet de Christus als het heerlijk hoofd en de alleen machthebbende Sonverein vormt zoodoende voor zijn gemeente het alles aantrekkend en saamhoudend vereenigingspunt, maar men is van Cephas, of van Paulus, of van Appollos, al naar gelang van de Hoogeschool waar men studeerde, of den predikant waar men ter catechisatie ging. Voor dit hinderlijk euvel heeft elk van zijn standpunt een open oog en beurtelings kunt ge elk dezer fractiën tegen den schadelijken partijinvloed hooren getuigen, maar om op hun beurt even fanatiek en kleingeestig alle geestelijk leven te doen ondergaan in verheerlijking hunner eigen denkbeelden. Ons land schijnt te klein om aan

---

[1]) „Lijst der Belijders."

die ongeestelijke tirannie der enkele individuen te ontkomen. Bijna altijd bespeurt ge, dat mannen van beteekenis in ons goede Holland even met elkaar in aanraking zijn geweest, soms een oogenblik van hart tot hart geleefd hebben, maar spoedig daarna, door misverstand, ambtsnijd en nawerking van het eigen ik, allengs van elkaar vervreemd, voor elkaar verkoeld en ten laatste tegen elkaar in het harnas zijn geraakt. Zoo kleingeestige, zondige naijver en onderlinge geringschatting, als waarmee ónze beste mannen zich jegens elkander plegen te bezondigen, is in Engeland, in Frankrijk, in Duitschland geheel onbekend, en vreemdelingen, die ons bezoeken en van naderbij met ons bekend worden, gaan zelden van ons, zonder hun smart te betuigen over dit onheilig, betreurenswaard verschijnsel. Zonderling! Men heeft in de eerste helft dezer eeuw met klimmenden ijver stroo en stoppelen aangedragen om onverbiddelijk ten vure te doemen, wat van de oude indeeling der geesten nog heugenis gaf. „Algemeen" Christelijk, „algemeen" Protestantsch wilde men wezen, en met prijsgeving van het bestaande, riep aller heimwee om de ééne kerk der toekomst, die voor allen ruimte biedend, allen zou omvatten. Als ongehoorzame kinderen wilde men nu reeds op aarde realiseeren, wat God voor zijnen hemel heeft bewaard, en zocht dies tegen wil en dank de ordinantiën, die nu eenmaal het geestelijk leven regelen, te veranderen naar eigen willekeur. Maar zie, hoe bitter men te schande wierd! De veelvormigheid van den geest, spottend met die valsche eenheidsdroomen, kwam ongevraagd de zoete rust, waarin men zich gedompeld had, verstoren, en in stede van de historische indeeling der kerken, die men uit de hoogte had afgekeurd, kreeg men de ephemeridische, altijd weer verbrokkelende, bloot willekeurige indeeling naar de enkele personen, die elk aan hun speeltuig wel een zang voor de Kerk der Toekomst ontlokten, maar in afwachting de kerk van het Heden ongemerkt vervingen door hun eigen, om hen zich groepeerende school.

Daartegen nu ken ik maar één redmiddel: Noem u naar niemand, boeleer met niet één enkele fractie, en steek zelf zonder de minste pretentie de oude, wettige, nog nooit afgeschafte historische kokarde op, met haar sterksprekende, veelzeggende kleuren! Wees wat gij zijt, zijt naar Afkomst, Doop en Belijdenis. Wees Gereformeerd, breng het oude wapenschild uwer geestelijke familie weer in eere. Getroost het u in de kerk geen ander stempel te dragen, dan die kerk zelve van rechtswege afdrukt op ieders lastbrief. Laat af vàn iets bijzonders, iets op uzelf, iets in onderscheiding van uw kerk te willen zijn, — en ge zult wel geen school vormen, die zich naar u noemt, voor den uitwas van uw geest zal wel de geesteswil van uw kerk in stede komen, uw individualiteit zal wel terugtreden voor de macht der historie, ge zult soms luisteren moeten naar de gemeente en haar niet altijd tot luisteren naar úw stem kunnen nopen, maar ge zult de onberekenbare winste, het alles vergoedend voordeel genieten van uw arbeid een vast bestand in den bouw der historie te zien verkrijgen, en bij uw wegvallen geen doodsklok over een eigen school te luiden hebben, maar rustig, als waart ge er nooit geweest, den Gereformeerden Genius laten doorwerken, zoo na uw verscheiden als voorheen!

Voor mijn besef ligt bovendien in dien naam „Gereformeerd" een ongemeene kracht. Het is of met dien enkelen naam geheel de rijke, prachtige erfenis mijner vaderen weer ons ten goede wordt overgeboekt. Denk dat verleden weg en we maken met ons klein hoopske tegenover den tijdgeest een tamelijk povere figuur. Maar hef de eeuw, waarin we staan en leven, uit haar afzondering op en laat ze in aller eeuwen loop er éêne worden, en met een schitterende ervaring, met een zeldzame geestesmacht van geloof en wetenschap, als met de keur van Gods genade en trouwe overgoten, treedt diezelfde eerst zoo geminachte Gereformeerde Kerk in haar historisch licht.

Die liefde voor het verleden is geen ziekelijke reactiezucht. Het verleden moet gewaardeerd. Slechts zelfbedrog

doet ons meenen, dat elk geslacht van nieuws aan begint. Geslacht aan geslacht is door éen alle geslachten verbindende levensdraad vereend, en wat de Heer aan een enkel geslacht, aan een bepaalde eeuw toebetrouwt, wordt niet haar in bijzonder gebruik, ten verbruike en ter verteering afgestaan, maar moet door haar worden opgelegd in die schatkamer des geestelijken levens, die aan alle eeuwen toebehoort.

Alleen onverantwoordelijke gedachteloosheid kan dan ook tot den voorslag komen, om de geestelijke buit, de rijke geesteserfenis, die door den arbeid van een drietal eeuwen verworven is, als onbruikbaar geworden antiquiteit weg te sluiten in het Mausoleum, dat, besliste de meerderheid, stellig het „Laus Stultitiae" van Erasmus ten opschrift kreeg. Een geestelijk leven zonder historischen oorsprong, is een stek zonder wortel. Hoe kon het dan anders, of toen de Christelijke opwaking dien oorsprong miskende, moest haar die onvastheid en onzekerheid kenmerken, dat zwevende en wankelende, waardoor alle blijvend krachtsbetoon haar werd afgesneden. Met een Godgeleerdheid, die al wat ge wilt, Duitsch, Zwitsersch, Amerikaansch en Engelsch, maar in geen enkel opzicht „Nationaal" en ter dege Nederlandsch is; met een prediking die rondtast naar vormen en gedachten, als ware voor den nood der ziel en haar uitredding nog nooit het goede woord, en dies de zuivere gedachte, door den echt Hollandschen geest gevonden; met een volkslitteratuur, die, nog door en door methodistisch, verdrinkt in haar wilkeurige algemeenheid; met een Godsdienstonderwijs, waarvoor het „tot capita tot sensus" nog te zwakke kenschetsing van dolend beproeven is; kortom, met een Christelijke levensbeweging, die onder alle kleuren zich door het vaal, onder alle cijfers door de geheimzinnige X, onder alle personen zich het meest door de onbegrijpbare „men" voelt aangetrokken; die, worteloos, wijl zonder diepte in het verleden, krachteloos, wijl zonder geërfd levensfonds, ijl en onbegrensd, overal beweert te zijn en nergens te vinden is, ontbreekt elke afdoende

waarborg, dat niet al uw moeite om niet zal zijn besteed, en dreigt het gevaar dat wat vóór den Christus scheen te ijveren van lieverleê en ongemerkt, overvloeit in wat tegen den Christus zich kant.

Te meer dring ik op weêrerkenning van den „Gereformeerden" titel, wijl tegen versteening en repristinatie geen beter wachter denkbaar is. Wij noemen ons niet als de Doopsgezinden naar Menno, niet als de Martinisten naar Luther, maar zijn onder alle kerken der Hervorming de eenige, die, afziende van elken bijzonderen naamstitel, zich nooit anders dan „de Gereformeerde Christelijke" heeft genoemd. Hiermede is het beginsel van voortdurende zuivering en ontwikkeling als van onzen kerkstaat onafscheidelijk erkend. „Gereformeerd", d. i. door God zelven gereinigd van vlek en rimpel, „Ecclesia a Deo reformata!" Men heeft het recht niet dezen schoonen naam als historisch petrefact nemen, noch ook ze met de onmogelijke vertaling van „Hervormde Kerk" gelijk schatten. Hervormde kerken zijn alle kerken der Hervorming, en toen men in 1816 den historischen titel van „Gereformeerde Kerk" prijs gaf, heeft men, zij het ook onbewust, door invoering van de zegswijs: „Nederlandsche Hervormde Kerk", feitelijk het eigenaardig Gereformeerde in het algemeen Protestantsch karakter van de Hervorming doen ondergaan. Hiertegen nu komen wij op. De Hervorming der 16e eeuw was een geestesbeweging die reeds ten einde liep. Wat thans nog uit die eeuw wil leven, kan galvaniseeren, maar nooit een ruischen doen hooren van den Geest. Keer ik mij daarentegen naar het beginsel zelf, waarvan ook deze gisting uitging, naar het „Van God gereformeerd zijn", dan heb ik een titel, die èn het leven der practijk, èn het geestesleven van den enkele, èn de voortdurende werking van de Koning der Gemeente op zijn kerk bedoelt. Juist tegen de ziekelijke uitwassen, die beide aan de kant der bekrompenheid en aan de zij der vrijgevigheid, door alle kinderen Gods om het zeerst betreurd worden, is geen beter tegengif dan in dezen zinrijken naam. Wat er uitnemend in de Ethische, wat er waars in de Kritische,

wat er fundamenteels in de Confessioneele richting schuilt, kan al te gader als natuurlijke vrucht aan den Gereformeerden stengel geplukt worden. Maar dan getrooste men zich ook de moeite, om den diep zedelijken ernst, den helderen gedachtenkring, het uitnemend passend geheel van onze „Gereformeerde" wereldbeschouwing weer in de schatkameren zelf van onzen vaderlandsche godgeleerdheid te bewonderen. Alleen Scholten is op het goede spoor geweest. Hij zocht de legitimeering van zijn streven in de koene gedachten onzer geestelijke vaderen. Ongetwijfeld tastte hij bij zijn zoeken mis. Hij wilde de „Gereformeerde Theologie" gebruiken, niet haar dienen, en beliep daardoor de straf, van in onheilig, zij het ook onopzettelijk, woordenspel te vervallen. Maar ziet men hiervan af, om uitsluitend op de methode te letten, dan veroorloof ik mij in anderen vorm nogmaals een gedachte te herhalen, die, naar mij ter oore kwam, zeker uit misverstand, aan minwaardige kritiek is onderworpen, t. w. dat ook de Utrechtsche godgeleerde faculteit zich nog te weinig op de historische lijn plaatst, om als draagster eener eigenaardig Nederlandsche, aan haar historie gebondene, echt Gereformeerde Theologie te worden begroet. Men kan met mij onze Utrechtsche hoogleeraren de warmste hoogachting toedragen, allen eerbied koesteren voor hun uitnemende gaven, en hartelijk den zegen waardeeren die van Utrecht voor onze kerk uitgaat, zonder daarom nog afstand te doen van zijn recht op kritiek. Kritiek, mits ze welwillend sprak, is door mannen van karakter steeds gewaardeerd als onmisbaar escorte; nooit uit de hoogte veracht.

Het belang dat op het spel staat rechtvaardigt mijn vrijmoedigheid tot deze opmerking volkomen. Immers, aan den Gereformeerden naam hangt de invloed van onze kerk op ons volk. Ons volk is nog, zelfs nu nog, Gereformeerd tot in zijn Moderne, Groninger, Luthersche en Roomsche kringen. Wat Luther nooit kon, dat hebben Zwingli en Calvijn vermocht: zóó machtig den Christelijken geest in het leven te doen gisten, dat het tot in zijn

wijdsten kring door dien geest doortrokken werd. Niet Luther, maar zij hebben ongedwongen een eigen nationaliteit, een eigen staatsleven, een eigen levenstrant doen voortkomen uit den machtigen stoot dien ze de volken gaven. Zoo is ten onzent niet slechts de kerk, maar ook de natie als natie gereformeerd. De Lutherschen in Nederland ontleenden aan den Gereformeerden kerkstaat geheel hun kerkelijke organisatie. De Doopsgezinden legden hun tegenzin tegen het ambt af en traden in óns voetspoor. De Roomschen kweekten veel meer dan in niet-Gereformeerde landen den teederen zin, die aan de genade ook bij het eigen werk den voorrang laat, en zoo men nauwkeurig de ontwikkeling der geesten tot in onze liberalistische en moderne kringen nagaat, zal men op politiek en kerkelijk gebied beide, nog steeds de onmiskenbare sporen vinden van den scherp geteekenden geestesstempel, dien de Gereformeerde kerk zoo onuitwischbaar en daarom diep in het hart der natie gedrukt heeft. Vergenoegt ge u met Christelijken invloed te oefenen in engeren kring, houd dan vast aan het exotisch onbestemde, aan het uitheemsch en algemeene Christendom, dat jarenlang den toon gaf. Maar meent ge met mij, dat we verder moeten, dat althans de poging nog dient gewaagd, om tot ons volk als volk te gaan, dan is er ook geen keus, dan is alle aarzeling slechts krachtsverspilling, en rest u niets anders dan het eenig spoor in te slaan, dat naar het hart onzer natie leidt, door weldoordachte wêer-opvatting van de historische lijn!

Dit bewerend, druk ik slechts de voetstappen van den grooten Wormser, den uitnemenden volksleider en auteur, die reeds in 1849 zelfs voor de Philantrophie, voor Buiten- en Binnenlandsche zending beiden, terugkeer eischte tot de Gereformeerde type. [1]) Ook voor het Schoolwezen kan, naar zijn ware opmerking, het standpunt der Evangelische Alliantie en van de Protestantsche Vereeniging slechts voorloopigen dienst doen. Men moet nu tóch denkbeelden geven, toch een schets van het Christelijk heiligdom ont-

[1]) J. A. WORMSER, De onkerkelijke richting. Met een voorbericht van Mr. G. Groen van Prinsterer, 1864, p. 36 enz.

werpen. Wie op een Christelijke school onderwijst volgt toch een richting. Het eenig verschil is slechts, dat men nu bij de keuze van godsdienstig leerboek zich behelpen moet met het eigendunkelijk inzicht van den zichzelf opwerpenden auteur, terwijl men anders af kon gaan op het geheiligd oordeel eener gansche kerk, dat men nu onder den éénen naam van Christelijke school een elkaar vaak uitsluitende veelsoorstigheid van geesten bedekt, terwijl aansluiting aan het Gereformeerd beginsel eenheid zou waarborgen; dat men nu op elke school zooveel perioden van onderwijs kent, als er onderwijzers elkaar opvolgen, terwijl men onder de leiding van een vast beginsel de continiteit van het onderwijs, ook bij wisseling van personeel, bewaren zou; en, wat nog meer zegt, dat men nu tegen de neiging van onzen volksgeest ingaat, terwijl men bij aanvaarding van den Gereformeerden naam het spoor gebaand zou vinden, dat met den aard van onzen volksgeest strookt.

Reeds uit dit pleidooi zal u duidelijk zijn, dat men mij ten onrechte het denkbeeld toedicht, om voor zekere club, die dan zich om mijn persoon heet te vormen, op den „Gereformeerden" naam beslag te leggen. Niets ligt metterdaad verder van mijn bedoeling. Ik zou toch ook al zeer onnoozel moeten zijn, zoo ik ook maar voor een oogenblik in ernst meenen kon, dat de kleine kring, waarin ik mij beweeg, met afsnijding van alle overige elementen, het Christelijk leven onzer natie droeg. Gelukkig ligt mijn gezichtspunt ietwes hooger en draagt mijn blik wat verder, en zou ik deswege veilig aan de leidingen Gods de weerlegging kunnen overlaten van zoo ongerijmd vermoeden.

Dat ik er toch van rep, is wijl de tegenstelling van Gereformeerd en Irenisch, die ik mij soms veroorloofde, in veler oog bedenking wekt. Men meent, dat de tegenstelling onzuiver is, en van tweeën één óf Gereformeerd en Ongereformeerd, óf Irenisch en Polemisch moest luiden. Oordeel zelf, lieve Broeder, wat van zulk beweren aanzij!

De Gereformeerde naam heeft in verband met de Kerk

tweeërlei zin, al naar gelang men de Gereformeerde leer, of de Gereformeerde practijk bedoelt. Die kerkelijke practijk heeft voor alles de vraag te beslissen: Hoe gedraagt ge u jegens hen die uw heilig geloof verwerpen en bestrijden? Op die vraag nu geeft de Gereformeerde Kerk van alle eeuwen en uit alle oorden waar ze gesticht werd en bij monde van alle helden des woords die haar als tolken dienden, een steeds gelijkluidend, altijd eenstemmig, zich allerwege gelijkblijvend, beslist en zeker geluid: Met den verwerper van Gods Woord, ook niet één oogenblik vrede! Zie ik dus dat zich met voorbedachten rade een meening vormt, die tot geen prijs den vredebreuk anders dan in den vorm van onschuldige protesten voor zich begeert, noch in anderen gedoogen wil, dan ben ik immers in mijn goed recht, zoo ik dit streven als in strijd met de Gereformeerde practijk afkeur en plichtshalve tegensta. Toch mag ik de adepten dezer school daarom nog niet Ongereformeerd noemen. Ongereformeerd is hij die én in leer én in practijk het Gereformeerde beginsel prijs geeft. Deze benaming zou dus te veel zeggen, onwaar en zelfs lasterlijk kunnen zijn. Ik stel niet slechts de mogelijkheid, maar weet bij ondervinding, dat er predikanten zijn in de leer streng Gereformeerd, maar in de kerkelijke practijk zich aan den eisch van het beginsel onttrekkend. Ik mocht dus niet van "Ongereformeerd" spreken. Niemands gevoelen ten opzichte van de leer mocht in de keuze der benaming verdacht gemaakt. Vandaar mijn opnemen van den naam „Irenisch". Deze titel bedoelt de zoodanigen die in de kerkelijke practijk vrede houden, ook waar dit naar Gereformeerde gedragslijn ongeoorloofd is. Met de „Ethische" richting heeft deze benaming niets uitstaande. Beide termen hebben niets met elkaar gemeen. Men kan Irenisch en toch een felle tegenstander van de Ethische richting zijn. Of ook men kan van Ethischen huize zijn en toch vooropgaan onder de aangespers van het zwaard. Irenisch beteekent kortweg: „vredelievend" ook daar, waar die vredelievendheid ongeoorloofd is. Op de juistheid der voor de dis-

sentieerende Broeders gekozen benaming valt dus weinig af te dingen. Een andere vraag is echter, of ik recht had de daartegen overstaanden als „Gereformeerden" te qualificeeren? Men mist in die keuze van naam de lijnrechte tegenstelling en acht aanmatiging aan zoo voordeelige beschikking ten behoeve van eigen partij niet vreemd. Gaarne wil ik overtuigd worden, maar zoover ik zien kan, lieve vriend, is de juistheid der gekozen titulatuur metterdaad onbetwistbaar en haar beteekenis zoo doorzichtig als glas. Of zeg zelf, als iemand nu toch Gereformeerd èn in de Kerkelijke leer, en in de Kerkelijke practijk wil wezen, is hij dan Gereformeerd of niet? En zoo hij het is, waartoe dan, bid ik u, dan den naam verzwegen, die gaaf en volledig uitdrukt wat ge aan hem hebt. Waartoe dan een naam in de pen gehouden, die als historisch manifest èn het recht tot verweer èn de wijze van plichtsbetrachting kenmerkt. Waartoe dan een zoo schoone leus prijs gegeven, die alle persoonlijke eerzucht afsnijdt, voor allen een banier van vereeniging kan worden en het terrein aanwijst waarop de Kerk en wat tot haar provincie behoort, niet door mij gezet wordt, maar krachtens recht van afkomst en naar Gods ordinantie staat.

Of hoe? Men zou tegenover de „Irenischen" zichzelf alleen als „Polemisch" mogen karakteriseeren! Dus tegenover de Modernen noemt gij uzelven de „Antieken"! Tegenover de Liberalen noemt gij uw geestverwanten de „Illiberalen"! Tegenover de Conservatieven laat gij uzelven als de „Sloopers" aandienen? Maar genoeg, reeds stemt ge mij toe, dat een argument beter hout behoort te snijden om tegen mijn keuze van kracht te zijn. En wierp men mij tegen, dat ik dan toch nooit een naam mag opeischen, die aan allen zonder onderscheid behoort, dan weêrlegge men, eer ik hiervoor zwichte, mijn opmerking, dat in tijden van vreemde overheersching (en daarin leven we kerkelijk) wel ter dege de partij van actie zich steeds met den volksnaam heeft betiteld. De „Poolsche partij" in Polen is niet het geheele

volk, maar bestaat uit hen, die Polen herstellen willen, in onderscheiding van een ander deel des volks, dat alle daad van verzet afkeurt, zich lijdelijk houdt en berust.

Mijn tweede eisch raakt het „Democratisch karakter", dat de kerk m. i. behoort aan te nemen, niet alleen hier te lande, maar allerwege. Dusver, het mag immers ook uit uw ervaring gezegd, was dit anders. Kerkbestuur en predikanten leunden meest op de notabele familiën die belangstelling in het kerkelijk leven toonden, en zoo de kleine burgerij als de lagere volksklasse drong men, als onmondig en onbekwaam tot meêspreken, terug. Ook het Réveil heeft aan de Christetelijke beweging van de eerste helft dezer eeuw, die aristocratische natuur gegeven. Immers vooral onder de oud-adelijke geslachten, en de patricische familiën onzer groote steden won het zijn eerste bekeerlingen. Kon het dan bevreemden dat geboorte, naam en geldbezit, de zedelijke beteekenis van deze verovering verhoogden, en sprak het niet van zelf, dat de reeks van christelijk-philantropische stichtingen, die sedert als middel tot propaganda in het leven werden geroepen, meest aan deze mannen en vrouwen van hooge geboorte en hooge positie werden toebetrouwd. Met edele toewijding hebben deze christelijke familiën zich het lot van ons Christenvolk aangetrokken; door invloed en soms koninklijke mildheid een eigen terrein voor christelijk leven naast de hun vijandige kerk gesticht, en allerwege dat natuurlijk en gewijd patronaat uitgeoefend, dat hun van rechtswege toekwam, door de tijdsomstandigheden geëischt werd, en hun door niemand werd betwist. Sinds echter keerde de toestand. De eerst onderdrukte partij kwam aan het Bewind. De bescherming werd overbodig. Zulk een wijziging nu is altijd pijnlijk. Na het sluiten van den vrede klaagt men over de autoriteit van een legerhoofd, dat werd aangebeden in de ure des gevaars. Toch is aan dit pijnlijke geen ontkomen. Het ligt nu eenmaal in de natuur der zaken, dat de groote schare in

dagen van druk en benauwing, willig zich onderwerpt om heul en steun te vinden, en dat ze toch, meê door die hulp, vrij geworden, aanstonds wenscht te toonen, dat plicht van dankbaarheid nooit tot zelfwegcijfering nopen kan. Zoo zag men het ook ten onzent, na de uitvoering, die in 1867 aan artikel 23 werd gegeven. Onverhoeds en plotseling werd de orthodoxie hierdoor in het groote deel onzer kerk heerschende partij. Die orthodoxie bestond uit drie scherp geteekende groepen. De aristocratische côterie, die, klein maar machtig, schier geheel door het Reveil gevormd was. De malcontenten, die, groot in aantal, maar zwak in talent, meest de traditiën der oude kerk buiten haar voorhoven hadden voortgezet. En eindelijk een ietwes conservatistisch gekleurde groep, die al door ter kerke gekomen was en goedschiks kwaadschiks haar lief en leed had gedeeld. De laatste stond daarin tegenover de beide eersten, dat Aristocraten en Democraten beide de kerk gemeden hadden, terwijl de Conservatistische phalanx juist in kerkelijken zin kracht had gezocht. Was nu coöptatie beginsel van kerkbestuur gebleven, dan zou de bestaande verhouding in niets gewijzigd zijn, en nu in het Kerkbestuur zouden deze verschillende fractien op gelijken afstand en in een zelfde rangorde zijn opgetreden, als waarin ze dusver tegen het Kerkbestuur hadden geägeerd. De patriciërs met de Conservatieven zouden de teugels in handen hebben gehouden, en de schare zou door hen zijn geleid. Maar nu die coöptatie viel, en artikel 23 aan de numerieke meerderheid het overwicht gaf, was het van meet af duidelijk, dat men de rollen allengs verwisselen zou, en dat de kleinere patricische en evenzoo de niet te talrijke conservatieve fractie bij den tel het onderspit moesten delven tegenover de machtige democratische fractie. Slechts hierover kon onzekerheid bestaan, of de patricische familiën, helder den nieuwen toestand doorziende, bij tijds de lagere burgerij tot vertrouwen zouden uitlokken, òf wel, door gebrek aan inzicht, eerst het onmogelijke beproeven zouden, om straks teleurgesteld vijanden in hun beste vrien-

den te zien. U behoef ik het niet te zeggen: al te gelukkig was de uitslag niet. Helder inzicht, profetische blik in de dingen die komende waren, ontbrak, en men meende inderdaad, dat de volgzaamheid der groote massa zoo stellig verzekerd was, dat schier alle posten en ambten en betrekkingen aan de kleine côterie van Patriciërs en Conservatieven werden toebedeeld. De groote menigte des volks deed schier uitsluitend bij de stembus dienst. Schier alle verkiezingen in 1867, 1868, 1869 en 1870, zoo hier als in andere steden, bevestigen deze opmerking Men zette het oude patronaat eenvoudig voort en dacht er niet aan, dat hierin miskenning school van den wezenlijken toestand.

Al spoedig echter werd men in deze zoete rust gestoord. Bij volgende stemmingen bleek het maar al te wel, dat het Patriciaat te zeer in minderheid was, om lang ongevraagd als voogd te worden geduld. Men werd zich zijne kracht bewust, klaagde over miskenning, mompelde van achteruitzetting en waagde het ten leste zich te verzetten. Het „mot d'ordre" van hooger hand werd een enkel maal niet opgevolgd, en deze enkele stemming — denk aan het gebeurde te Rotterdam — gaf der weerstrevende fractie zulk een verpletterend overwicht, dat geen bukken voortaan meer kon worden gevergd. Dit werkte van de stembus op den kerkeraad, van den kerkeraad op commissien en colleges, en het pijnlijk oogenblik moest komen, dat de volksrichting ter bevestiging van eigen invloed vernieuwing van mandaat weigerde aan hen, die door de kleine côterie op het kussen waren gebracht. Dit moest tot spanning, tot oppositie, tot verbittering leiden en in korte jaren de wederzijdsche verhouding zoo geheel veranderen, dat men zich weer verstandhouding met den algemeenen vijand liet aanleunen en naast het Modernisme menig oud Conservatief strijder zag optreden, die vroeger altijd knorrig de wenkbrauwen fronsde tegen die „nu ook alles wegnemende" Modernen.

Mijn oordeel over dezen stand van zaken is, dat de patricische coterie in 1867, de democratische sinds 1870 een ernstige feil heeft begaan. Ten onrechte heeft men in 1867

het democratische karakter der nieuwe beweging miskend, en niet zonder kwetsing der geloofsgemeenschap destijds een toenadering tot het ongeestelijk Conservatisme betoond, die aan de strengere broeders uit de kleinere burgerij werd onthouden. Mij dunkt, dit oordeel zult ook gij niet te hard vinden. Althans, dat er iets aan is van mijn beweren, zult gij niet ontkennen! Maar ook de bovendrijvende fractie tastte hierin mis, dat ze niet scherp genoeg tusschen de ingedrongen Conservatieven en de broeders uit den Réveil onderscheidde. Dat men de oud-kerkelijk-conservatieven in den steek liet, was zoover ik zien kan, naar eisch van geestelijke keur gehandeld. Op hen is nooit staat te maken. De dwaasheid des Kruises staat altijd in den weg. Maar waar men tegen had moeten waken, is tegen eene verwarring van deze kerkelijke mannen met de hooge geslachten uit den Réveil. Er zijn familiën in elk onzer groote steden, wier naam door banden van trouw, van toewijding en liefde te eng aan de zaak des Heeren verbonden is, om ooit, zonder schuld voor Hem die ze ons gaf, hun dienstbetoon, hun patronaat en leiding vaarwel te zeggen. Al keerden de tijden, men mag daarom niet vergeten, wat deze mannen en vrouwen in dagen van veel pijnlijker worsteling van hun rust en naam en goed hebben opgeofferd, om den Koning der gemeente te dienen. Dankbaarheid heeft voor den Christen een nooit verjarende beteekenis, en al moet dan toegestemd, dat deze mannen veelal zelf zich met de Conservatieven vermengden, toch blijft de ernstige plicht om op het scherpst te onderscheiden, wáár gebed voor Jezus Kerk een deel van de levenstaak was, en wáár een leven in die Kerk den geest eer heeft verstompt.

Toch verandert deze dubbele feil aan den bestaanden toestand niets. De loop der historie regelt zich, niet naar valsche inzichten, maar naar de reëele sterkteverhouding, die in het leven bestaat, en dan behoeft men waarlijk geen profeet te zijn, om te erkennen, dat de toekomst in onze Kerk is voor de Democratie.

Ik aanvaard die, niet als eēn noodzakelijk kwaad, maar

als door God gewild en met den aard van het Christendom in overeenstemming.

In onze oude wereld dringt het leven der volken en natiën rusteloos, en daarom onweerstaanbaar, naar de grenslijn waarachter de Democratie begint. Tegenstand baat niet. Men kan de Democratie in haar vaart wel ophouden maar niet stuiten, en de eenige keus die blijft is slechts, of men haar als verbitterde vijandin wil afwachten, of haar als van God gezonden bode zal erkennen en den weg bereiden. Zoo is het in ons Staatsbestuur en in de leiding onzer stedelijke belangen. Zoo is het op het stuk van nijverheid en landbouw. Zoo is het op het gebied van kunst en wetenschap. Zoo is het bij vloot en leger, in de raadzaal en voor de balie. Het volk in zijn massale beteekenis komt tot al grooter beteekenis. Het wint in kennis, het wordt zich zijner kracht bewust. Het heeft den moed en de eerzucht om naar meerder macht te dingen. De logica zelf der feiten stuwt het voort en voort, en noch patricische afkomst, noch fijner beschaving, noch een schat van millioenen is tegen die innerlijke drijfkracht opgewassen. Het moge nog jaren, het moge decenniën duren, maar dit staat vast, zoo Europa een toekomst heeft, dan wacht het die van de Democratie.

Van zulk een algemeene beweging kan ook de Kerk zich niet vrijhouden. In dien vaart der geesten wordt ze zelve meëgesleurd. Ook zij moet, tenzij ze abdiceere, de nieuwe frontbeweging medemaken. Alleen in de Democratie ligt ook vóór haar profetie van krachtsvernieuwing en bloei. Reeds voor 1867 hebben de scherpstzienden dit uitgesproken. Na 1867 kan er over dezen keer in den loop der Kerk geen verschil meer bestaan. Met Artikel 23 is onze Kerk den Staat in democratische neiging zelfs vooruitgeschreden. Niet maar de mogelijkheid van democratische ontwikkeling, neen de democratie met vlag en wimpel, is door de crisis van voor zes jaren onherroepelijk ingehaald!

Reeds daarom acht ik dus aanvaarding plicht, wijl geheel onze overwinning op de Synodale partij aan de De-

mocratie is dank te wijten. Maar een zedelijke grond geeft m. i. aan dien plicht nog hooger wijding. Ik aarzel niet het uit te spreken: Het Christendom is democratisch naar aard en wezen, en slechts miskenning van zijn heilig karakter heeft tot besnoeiing der democratische invloeden geleid. Bijna geheel Jezus omgeving is uit de kleine burgerij. Hij zelf is door banden van maagschap aan den democratischen stand verbonden. Zoo weinig verwacht hij het van de rijken, dat hij eer een kemel door het oog eener naald ziet gaan, dan een rijke in het koninkrijk der hemelen. De mannen van hoogeren stand, met wien hij in aanraking komt, zijn meestal schuchter en vreesachtig. Zijn Apostelen zijn allen mannen van democratischen oorsprong en democratisch karakter, en waar zijn Gemeente voor het eerst in beeld zal gebracht worden, zijn het voor Jezus de kreupelen, kranken, blinden en armen, en voor zijn Apostel de onaanzienlijke, de onedele, de geringe en nietsbeduidende lieden, die haar kern vormen en haar kracht. Schier alle degelijke beweging in Jezus kerk is uit diezelfde kringen voortgekomen. Waldenzen en Albigenzen waren, evenals de martelaars der hervorming, meest uit de groote massa geboortig. De stichting onzer republiek is wel door de Edelen beproefd, maar door het volk gelukt. Ook nu zou zonder het steunpunt in de volksmassa de Christelijke kerk voor ons verloren zijn. Gods Woord drukt op dien toestand het zegel. De lagere volksrangen zijn der Gemeente veel meer dan de hoogere als de tente aangewezen, waarin ze verwijlen zal. Wat ook van kerkinrichting in de Schrift te berde komt, rijmt onveranderlijk met dezen democratischen grondtoon. Verlating van dit spoor is als een der eerste oorzaken van versterving en verval der Gemeente te beschouwen, en naar mijn vaste overtuiging zal Gods Woord eerst dan weêr ten volle gehuldigd zijn, zoo men de door God gehuwde denkbeelden van Kerk en Democratie niet langer scheidt.

Aanvaarding van deze daadzaak is mij meer dan een ijdele term! Immers de enkele mannen van hooge geboorte en hoogen

stand hebben ook voor de Gemeente hun van God verordende roeping. Zij kunnen niet buiten de Gemeente, noch de Gemeente buiten hen. Er is wederkeerige onmisbaarheid. Ziet men dit nu in, dan zal het geloof des harten een macht blijken die de somtijds ruwe krachten der democratie beteugelen en wijden kan, mits men haar niet zoeke te onderdrukken. Vooral in onze volksmassa leeft nog te sterke eerbied voor wat in hoogheid gesteld is, om (tenzij tegenstand tot verzet prikkele) voor miskenning van het aanzienlijke, het talentvolle en hooge in de gemeente beducht te zijn. Zoo kan de kleine aristocratie onzer Gemeenten, na winning van het vertrouwen der schare, der volksmassa tot steun en leiding strekken, en zal de democratie zich, althans in Jezus kerk, van die ziekelijke ontaarding weten vrij te houden die met haar ontzinden waan kracht voor het lichaam zoekt in verlamming van zijn edelste deelen.

En toch zou ik haar niet durven aanvaarden, zoo ik geen goede hoop op de eindelijke Vrijmaking der Kerk had. Noch het Gereformeerd noch het Democratisch karakter mag voor de gemeente geëischt worden, zoo niet tegelijkertijd haar recht op Vrijheid volledig wordt erkend.

Geen geestesdwang! Dwang des geestes is van al wat dwang genaamd wordt het meest den mensch onteerend, den mensch het meest vernederend, den mensch het meest onwaard! Dwang noch van den sterken arm, noch van van het geld, noch van de sluwheid der strikken, noch van het misbruik der te machtige persoonlijkheid, mag naar den koninklijken adel des geestes den vrijen geest ooit aangelegd. Zelfs niet negatief noch indirect mag dwang te hulp geroepen. Een stelsel van geestelijke onderdrukking als onze Synodale Organisatie ten tooneele bracht is al even onwaardig als Rome's feitelijke dwang. Vrijheid onderstelt niet slechts, dat men mij de boeien afneme,

maar dat mij ook den weg opensta om mijne vrijheid te gebruiken. Geen overheersching dus van geest over geest. Noch van den opziener over de Gemeente, noch van de Gemeente over haar leden. Alleen vrije banden zijn in de Gemeente van Christus betamelijk. Alleen in de vrije gemeenschap ligt haar kracht.

Eisch ik dus dat de kerk Gereformeerd zij, dan bedoel ik dit niet zóó, alsof aan allen, ook aan den onwillige, een Gereformeerde kerkstaat moest worden opgedrongen. Integendeel aan niemand mag ze m. i. gegund worden dan die haar zelf begeert. Ik begeer ze; edoch mijn eigen ideaal teekenend, spreek ik slechts mijn persoonlijk verlangen uit, om met hen, die ééns geestes met mij blijken, te mogen leven in een degelijk Gereformeerde Kerk, „Reformanda quia Reformata"! Eigen levenskeus, niet dwarsbooming van anderen, ligt in het heimwee van mijn hart.

Van het Democratisch karakter geldt hetzelfde. Meenen onze aanzienlijken in den lande dat ik miszie; willen zij de poging wagen om den Aristocratischen toon in de Gemeente blijvend te doen heerschen, mij is dit wederom volkomen wel, mits men ook mij slechts vrijlate, welbewust die richting te volgen, die ik in de teekenen des tijds zie aangewezen en aan lieden van mijn stempel een Gemeente gunne, die haar gebouw kan optrekken in zuiver democratische lijn: dit woord natuurlijk in socialen zin verstaan, en als zoodanig de aristocratie der vrome geesten niet uitsluitend, maar juist eischend.

Tegen de vervulling dezer wenschen is het bestaande kerkgenootschap, het staatscreatuur van 1816, voorshands nog een ernstig beletsel. Men is op dit oogenblik niet vrij en kan het niet worden. De kerkorde belet u Gereformeerd te zijn en Gereformeerd te leven, en doet de strooming van den democratischen geest in het enghartigst clericalisme verzanden. Te verhelpen is dit euvel niet, tenzij men breke met de valsche eenheid en het onheilig fantoom der Volkskerk van de erve der Gemeente verdrijve. Handhaaf de eenheid en in wat manier ge ook reorganiseert,

steeds zal er een winnende meerderheid en een met wrok en bitterheid bukkende minderheid zijn. Bij vasthouding aan valsche bekoring, door het massale der Volkskerk uitgeoefend, komen we tot de waarachtige vrijheid nooit.

En waarom ze niet prijs gegeven? Meent ge dat er in een volkskerk zegen schuilt? Maar, lieve Broeder, althans te Amsterdam roepen de feiten toch dunkt me te sterk. Daar hebt ge dan nu uw volkskerk met 137000 zielen! Eilieve, schreit het niet tot God, zoo gewetenloos en ontfermingloos als die onheilige Volkskerk èn Predikanten èn Opzieners èn Gemeenteleden maakt? Over welk deel uit die schare gaat de Kerkelijke werkzaamheid? Over de helft? Over een derde? Ge durft het immers nauwlijks beâmen. Geen zesde deel komt in onze bedehuizen. Geen tiende deel komt op onzen Catechisatien, langer dan een enkel jaar — en ... de groote menigte wordt door de Kerk eenvoudig aan haar eigen geesteloosheid overgelaten. Zeg niet, dat toch de volkskerk u den toegang tot de gezinnen en de komende geslachten geeft. Beter nog dan ik weet gij, waarde vriend! hoe deze kerkelijke band vaak eer beletsel dan opening des harten biedt, en hoe de veelvuldige werkzaamheid in onze groote stad om de volksmassa te bereiken, niet van de Volkskerk is uitgegaan, maar in weerwil van haar hooghartige tegenwerking tot stand kwam. Die Volkskerk zou u toegang tot huis en hart geven! Ach, waartoe toch die lichtbeelden op den wand, die voor den nuchteren blik alle waarde inboeten. Ge leeft nù toch uitsluitend in die kringen, waartoe niet kerkelijk verband, maar sympathie u den toegang ontsluit, en van de groote menigte uwer stadgenooten blijft ge met uw Volkskerk even verre vervreemd, als ge het zonder haar zijn zoudt. En stel al, dat de vrije Kerk hierin geen verbetering bracht, dan heeft ze ten minste dit voordeel, dat ze door geen onwaren schijn de conscientie in slaap zou wiegen. Nu ligt, voor zooveel de Kerk aangaat, schier geheel onze stad onverzorgd en onbewaakt, en bij honderden sterven de zielen weg, die nooit iets van hun Kerk

ontvingen en zelfs ten grave gingen, zonder dat zij het wist, en terwijl men zich troost met de gedachte, dat ze nog tot de Volkskerk behoorden, leeft men kalm en tevreden voort en laat zich door die hooggeloofde Volkskerk de ooren zoo haast hermetisch dichtstoppen, dat men het schreien der zielen om Christelijke liefde en Christelijke ontferming zelfs in zijn eigen stad niet meer hoort. Denk u die volkskerk weg, en terstond zou men den drang gevoelen om het ontkerstend deel van de bevolking onzer groote stad door krachtigen zendingsarbeid te bewerken of het mocht gewonnen worden voór den Heer. Maar nu, mèt uw Volkskerk, heeft men kerkelijke zondagscholen die kwijnen, zes christelijke scholen van kerkswege voor een gemeente met meer dan honderddertigduizend zielen, en voorts..... laat men anderen arbeiden. Immers, ze behooren dan toch tot de volkskerk; bij rondgang en huisbezoek ontmoet men de leden toch licht een enkel maal in een tiental jaren, en voorts bij aanneming, bij Doop, bij een avondmaalsgang met Paschen!..... o, zoo wiegt men zichzelf en anderen in slaap, verliest bij het fantastisch licht van deze geheimzinnige grootheden den werkelijken jammer uit het oog, en meent in goeden ernst, dat er voor heilige bezorgdheid nog geen oorzaak kan zijn! Zie toch, de volkskerk verspreidt haar zegen, de volkskerk waakt!

Lieve vriend, ik heb moeite om mij te bedwingen, zoo dikwijls ik een pleitbezorger ontmoet van deze naar mijne innige overtuiging zoo door en door onware voorstelling. Voor een woordenstrijd is mij de zaak te ernstig. Voor een duel op de pen is het belang mij te heilig. Eerst Rome heeft van de Christelijke Gemeente een Volkskerk gemaakt. Onze Gereformeerde kerk is oorspronkelijk het tegendeel van een volkskerk geweest en eerst door Staatsche ontaarding geworden, wat de onhistorische lofredenaar thans in haar roemt. Een volkskerk is tegen de analogie des geloofs, en weerspreekt de groote tegenstelling tusschen Christus en de wereld, die van Genesis drie tot Openbaring negentien de hoofdgedachte der Schrift vormt. De

volkskerk heeft dan ook nimmer gebloeid. Wat er grootsch uit de gemeente geboren werd, kwam haars ondanks, te spijt van haar loome traagheid, tot stand. Waar ze als in Engeland en Schotland door krachtige concurrentie uit haar tragen aard werd opgeprikkeld en slechts volkskerk voor een deel kon zijn, was de bloei van het Christendom nog het zichtbaarst. En daarom vraag ik niet slechts dat men haar afbreke, maar spreek ik mijn onwrikbare overtuiging uit, dat haar dagen geteld zijn, dat haar oordeel gekomen is, en dat voorliefde noch het edelst zelfbedrog in staat zullen blijken om haar val te verhoeden.

Machtiger dan onze wenschen is de strooming der geesten. Blijkt nu dat deze al meer den weg der verbizondering, der differenceering, der individualiseering opgaat, dan eischt de denkwet ook een toekomst, waarin óf alle kerkgemeenschap ophoudt, óf elke geesteskring een kerk vinde naar de behoefte van het hart. Welke van deze twee ook kome, de volkskerk valt weg, en niet zoozeer van onze geloovige schare, minder nog van den ijver onzer enthousiasten, allerminst van eigen arbeid, maar uitsluitend van de ontwikkeling onzer toestanden wacht ik de splitsing in vrije kerken, die alleen oplossing geeft aan het probleem.

Spreke daar nu tegen, wien het woord op de lippen brandt; gespe daartegen het woord aan, wien God met macht bekleed heeft; woele, dreige, vereenige men zich ja, laat al wat talent is en groot heet in onze kerk zich met den warmsten gloed, met de edelste geestdrift ter handhaving van „status quo" opmaken, — toch zal het niet baten, toch zal men zwichten, toch ten letste buigen en bukken moeten, eenvoudig wijl het in geens menschen hand gegeven is een geestesbeweging te keeren, die zich zoo machtig, zoo alles meesleepend van alle zijden openbaart.

De massaliteit lost zich eenerzijds almeer in haar atomen op, om ter andere zijde zich tot al machtiger massa op een te stuwen. Die dubbele beweging is onloochenbaar. Denk aan Italië, denk aan Duitschland, denk aan het Panslavisme, alle hun overweldigende massaliteit almeer doende steunen op individu-

eele ontwikkeling. Dien dubbelen drang volgend, moeten dus of de volkskerken zich in kleine vrije kerken splitsen, of zich op één stuwen tot één alles omvattende massaliteit. Amerika of Rome! Een derde is er voor onze toekomst niet! En dan behoeft, wie de Gereformeerde volksaard kent, toch waarlijk niet over de toekomst te twijfelen.

„*L'église de la multitude*" was het devies van Monod, zeker nooit gekozen ter aanduiding van een volkskerk, wijl de Église Réformé dit in Frankrijk nooit was; maar kon het als manifest voor dit verouderd standpunt gelden, ik zou er dan aanstonds mijn „La multitude des Églises" tegenoverstellen. Tusschen haar en Romes „L'élise de la totalité" staat de keus.

De vrijheid der Kerk moet in zelfstandigheid haar steun vinden. Een kerk, door wat klinkend manifest ook vrijverklaard, blijft in staat van afhankelijkheid, zoolang ze een macht buiten haar te danken heeft voor het brood dat ze eet. Zelfstandigheid is dus zeer bepaald als een leven uit eigen middelen bedoeld.

Ge weet, vooral op dit punt weerspreekt men mij, ik stel er daarom prijs op vooral dit punt iets breeder toe te lichten. Men is gewoon elke eisch tot intrekking van staatssubsidie als ten afschrikkend voorbeeld met een verwijzing naar onze Afgescheiden broeders te beantwoorden. Vergelijking met de Afscheiding zij ook mij daarom ten uitgangspunt.

De statistiek onzer Christelijk Gereformeerde kerk is u zeker niet vreemd. Toch kan herhaling der bekende cijfers voor de juistheid der vergelijking dienst doen. Ik wil daarom de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam eenerzijds, met de Christelijk Gereformeerde kerk anderzijds naast elkaar stellen, om over beider activiteit te doen oordeelen.

De Amsterdamsche gemeente telde volgens de laatste kerkelijke opgave ruim 137.000 zielen, nu reeds tot bijna

140 000 geklommen. De gansche kerk der Afscheiding saam loopt even over de 100.000, en staat dus, wat getalsterkte betreft, bijna in reden van 2 : 3 tot deze éène gemeente.

In 1834 beschikte die Amsterdamsche gemeente over ruim ƒ 60.000 's jaars uit staatssubsidie, en over een rente voor kerk, armen en gestichten, die telken jare met ƒ 140.000 zeker niet te laag geraamd is. Tot 1873 bedraagt dit een totaal van zeven millioen zesmaal honderdduizend gulden, dat, voor den gang der zaken besteed, niet door de thans levende generatie betaald is. Tegenover deze bijna acht millioen ontving de Christelijk Gereformeerde Kerk geen penning!

De Nederduitsche Hervormde gemeente gebruikte voor haar eeredienst tien kerkgebouwen en vier bijlokalen. De Christelijk Gereformeerde Kerk bezit bijna tweehonderd, kerken of kerkjes die allen door de tegenwoordige generatie uit den grond opgebouwd zijn.

De Nederduitsche Hervormde gemeente laat zich bedienen door zeven en twintig predikanten. De Christelijk Gereformeerde kerk telt bijna 220 dienstdoende leeraren.

De Amsterdamsche Gemeente heeft niets dan een kleine Catecheten-school, aan eigen woning door twee predikanten bediend, met een klein aantal leerlingen, en nauwelijks de kosten van ƒ 1000 beloopend. Daartegenover heeft de Afgescheiden Kerk een Theologische school, met flink collegegebouw, vier docenten en een hulpdocent te plaatsen, bezocht door bijna 80 studenten een jaarlijksche uitgave vorderend van minstens ƒ 50.000.

De groote gemeente der Hervormden deed voor het Christelijk Middelbaar Onderwijs dusver niets. De Afgescheidenen schreven reeds tot ƒ 70.000 in voor den bouw van een Gymnasium.

Voor het Lager Onderwijs bezit de Amsterdamsche Gemeente der Hervormde kerk zes verre van uitnemende scholen, die met moeite uit een oud fonds en particuliere bijdragen onderhouden worden. De Christelijk Gereformeerden beschikken nu reeds over 48 Gemeentescholen met

een bevolking van bij de 7000 kinderen.

Is de vergelijking niet bemoedigend? Naar de reden van 2 op 3 moest de Amsterdamsche gemeente reeds beschikken over ruim drie honderd predikanten, twee honderd vijftig kerkelijke gebouwen, een catechetenschool met 120 leerlingen, een Hoogere Burgerschool van goede afmeting en een aantal van 72 Gemeentescholen voor Lager Onderwijs. Wat schade leed ze dan niet door haar alle energie doodende subsidie en massaliteit?

Vergeet daarbij niet dat de Amsterdamsche Gemeente schatrijk is en menig lid telt, dat op de geldbeurs dwars en dubbel tegen de gansche Kerk der Afscheiding opweegt, — en dat die Christelijk Gereformeerden meest bestaan uit lieden van kleine middelen, eer laag dan hoog geplaatst in maatschappelijken stand. Naar rato van finantiëele krachten kan Amsterdam minstens h e t d u b b e l e doen van wat de Christelijke Gereformeerden deden!

Vraag nu eens wat deze honderdduizend zielen sinds hun optreden op het kerkaltaar, in ruimen zin genomen, offerden en ik ben overtuigd dat het cijfer u zelf verbazen zal. Ze bouwden een 180 kerken en lokalen, een kleine vijftig scholen van Lager Onderwijs en voorts een Theologische school. Voeg daarbij de Weeshuizen en Bewaarscholen en vooral de breede reeks pastoriewoningen en ge stemt mij toe, dat voor deze ± 300 gebouwen, gerekend tegen een koop- of bouwprijs van *f* 3500, een waarde van een millioen niet te hoog geraamd is.

Rekent men de interessen van dit kapitaal op *f* 50,000 en het onderhoud der lokalen op *f* 10,000, dan komt men tot een budget van uitgaven, dat (het gymnasium er bij gerekend) ruim *f* 500,000 beloopt, of *f* 5 per hoofd. Ongeveer in dezer voege kan dit budget gesplitst:

Interest van bouwkapitaal	*f*	50,000.
Onderhoud van localen	„	10,000.
Tractementen van predikanten . . .	„	150,000.
	f	210,000.

Transport. . . .	*f*	210,000
Theologische school	„	50,000.
Lagere scholen	„	80,000.
Middelbaar onderwijs	„	20,000.
Tractementen van kosters, voorzangers, organisten enz.	„	15,000.
Vuur en Licht	„	2,000.
Armenverzorging	„	90,000.
Weezenverpleging	„	15,000.
Emeritering van Predikanten . . .	„	5,000.
Zending en andere stichtingen . . .	„	10,000.
Kerkbestuur	„	5,000.
	f	502,000.

Toch biedt dit voor een stad als Amsterdam nog geen juiste maatstaf van vergelijking. Immers, hoezeer ook de Christelijke Gereformeerde Gemeente hier ter stede naar verhouding minder welvarend is dan de Hervormde, staat ze toch in maatschappelijke positie boven de meeste dorpsgemeenten. Even 3000 zielen tellend, bezit ze thans reeds vier kerkgebouwen, welhaast vier predikanten, twee scholen en een weeshuis. Haar Budget van uitgaven bedraagt ongeveer *f* 9 per hoofd, bij een totaal van minstens *f* 26,300, aldus te splitsen:

Interest van bouwkapitaal	*f*	5000.
Onderhoud der gebouwen	„	1000.
Tractementen	„	7500.
Kosters enz.	„	800.
Vuur en Licht	„	300.
Scholen	„	3700.
Weeshuis	„	5000.
Armen enz.	„	4000.
	f	27300.

Brengen we deze cijfers nu over op de Hervormde Gemeente, dan zijn ze met 45 te vermenigvuldigen, wijl de Gemeenten naar het zielental tot elkander staan als 3000 tot 139.000. Het Budget van Uitgaven zou dus naar

gelijke reden tot dat der Christelijk Gereformeerden staan, als: Een millioen twee maal honderd vijftien tot zeven en twintig duizend. Waarbij nogmaals herinnerd zij, dat in rekening brenging van het verschillend financiëel vermogen het cijfer voor de Hervormde Gemeente minst genomen nog met een derde verhoogen zou. Hiervan afziende, voegen we echter bij het verkregen cijfer wel terdeeg de interesten der haar toebehoorende kapitalen, die ook bij weglating van de Staatssubsidie, het montant tot ongeveer Een millioen vier maal honderd duizend gulden klimmen doen.

Onderstel dit nu eens, neem aan, dat de offervaardigheid, de kracht van het Kerkelijk leven bij de Hervormden meê door deze betere kerkinrichting den ijver der Christelijk Gereformeerden hier ter stede kwam te evenaren, zie dan eens, wat we konden doen!

Men kon dan de éène massale gemeente in honderd Kerspelen of Gemeenten splitsen, wier organisatie men geheel vrij zou moeten laten, om de energie der kleinere kringen ongehinderd te laten werken. Des noods zou men er vrede meê moeten nemen, dat het gemeenschappelijk verband slechts een foederatief ware, en ook dat nog slechts voor zooverre als elk Kerspel uit vrijen aandrang tot aansluiting besloot.

Ongeveer in dezer voege zou dan het Budget van den Kerkstaat dézer toekomst zijn in te deelen:

Tractementen voor 100 predikanten, ad *f* 3500 voor elk Kerspel	*f*	350.000.
Rente voor bouwkapitaal, ad twintig millioen	„	100.000.
Armverzorging	„	500.000.
Godsdienstonderwijs en Zending. . . .	„	100.000.
Hooger onderwijs (Catecheten- en Normaalschool)	„	30.000.
Middelbaar Onderwijs	„	50.000.
Lager Onderwijs	„	100.000.
Onderhoud en bediening der gebouwen .	„	60.000.
	f	1290.000.

	Transport	*f* 1290.000.
Philanthropische inrichtingen	„	80.000.
Kerkbestuur, Vergaderingen, enz. . . .	„	20.000.
Onberekenbare	„	10.000.
		f 1.400.000.

Zeg zelf, zou er bij zulk een staat van zaken niet beter plichtsbetrachting en dienen van den Heer in zijn Koninkrijk zijn?

Of wilt ge ten bewijze dat ik niet in de lucht scherm, nog een aan ervaring ontleend bewijs, denk dan aan de vrije kerk in Schotland. Schotland is, vergeleken bij het grooter deel van ons land, stellig armer, en toch wat heeft het beginsel van autonomie ook in dat land niet wonderen gewrocht! Zie toch, buiten en behalve de plaatselijke uitgaven voor de circa 800 afzonderlijke Gemeenten, heeft die betrekkelijk kleine kerk met haar 800.000 zielen, in ronde cijfers voor het dienstjaar 1871 de volgende geldsommen saamgebracht.

Voor het fonds ter verhooging van tractementen.	*f*	847.372.
Voor Emeritipredikanten	„	40.000.
Voor Predikantsweduwen en weezen . .	„	170.000.
Voor de Highland-mission	„	70 000.
Voor de zending in de Coloniën . . .	„	240.000.
Voor het bouwen van kerken in de zendingsstations . . , ...	„	230.000.
Voor binnenlandsche zending	„	200.000.
Voor de zending onder de Joden . . .	„	60.000.
Voor bouw van nieuwe kerken . . .	„	40.000.
Voor Predisruption-ministers	„	30.000.
Voor buitenlandsche zending	„	120.000.
Voor Kerkbestuur	„	10.000.
Voor Hooger Onderwijs.	„	100.000.
Voor 589 Christelijke scholen van lager onderwijs.	„	1.200.000.
	f	3.357.372.

Licht waren deze voorbeelden te vermeerderen. De „Annual Reports, van de Kerken der Dissenters toonen, dat elke gemeente in den regel *f* 8 à *f* 10 per hoofd aan haar kerkelijk leven ten offer brengt.

Deze feiten spreken toch. Denk eens, de vrije Schotsche Kerk, die geheel op eigen middelen teert, heeft alleen voor den tak van buitenlandsche zending van 1843—71 een som saamgebracht van £ 336.956.12.2½, zegge ruim Vier millioen Nederlandsch. En toch is haar geheele kerk slechts vijfmaal zoo groot als onze ééne Amsterdamsche gemeente!

Wat wil men tegen zulke cijfers? Tegen cijfers, die allerwege waarheid blijken, waar het beginsel der vrije kerk aanvaard werd, in Schotland zoowel als in Amerika, in Frankrijk en Zwitserland! en zeg nu niet, dat onze natie daar niet rijp voor is, want ik wees u ook op onze Christelijk Gereformeerden!

Toch voorzie ik een tegenwerping, die bespreking eischt, niet wijl ik ze bestrijden wil, maar wijl ik ze u grif gewonnen geef. Bij al deze kerken is sprake van een corps hartelijk belangstellenden. Onder de 140,000 leden onzer Gemeente daarentegen schuilen wellicht een twee derde, die voor kerk of kerksgelijke alle belangstelling en offervaardigheid missen.

Wat volgt hieruit? Natuurlijk dat het Budget van veertien ton, het honderdtal predikanten enz. tot een derde slinken zou; doch, en hier wilt ge wel zeer scherp op letten, met het Budget van bijna vijf ton, met de 35 predikanten enz. zou hier dan ook slechts een gemeente te bedienen zijn van circa 50,000 zielen. De overigen zouden voor het oogenblik eenvoudig buiten de Kerk staan. Zoo zou dan déze toestand geboren worden, dat, gelijk in Glasgow en elders bij wegvalling van de Kerk der massaliteit voor een degelijk georganiseerde gemeentengroep van 50,000 zielen, een schare van 100,000 ons als arbeidsveld voor „Innere Mission" buiten kerkelijk verband zou zijn aangewezen.

Edoch, slechts voor het eerste oogenblik. Zóó toch zijn de traditiën van het gewijd leven der vaderen bij ons volk nog niet weggestorven, of verre het grooter deel dezer onverschilligen zou dàn juist, door de verbreking van het schijn-kerkverband, tot besef van gemis, van een ledig in hun leven komen, en bij de geboorte van een kind, bij het sluiten van een huwelijk, na ernstige ziekte, of in dagen van rouw, zou al spoedig een neiging wakker worden, die weer kerkverband zoeken deed. Neen, zoo verwoest is onze gemeente nog niet, of acht van de tien ouders zouden nog wel een Doop voor hun kinderen begeeren. Moest dit nu gekocht door buigen voor dwang, dan zou mijn vertrouwen nog zwichten kunnen. Maar is eenmaal de vrije kerkformatie aanvaard, staat voor ieder het terrein open, om een kerk van zijn gading te stichten, dan durf ik profeteeren, dat eer een drietal jaren verliepen, stellig de grootere helft van deze 100,000 zielen zich kerkelijk zouden geïnstalleerd hebben. Ook langs dien weg zou dan juist blijken hoe de volkskerk door haar onwaren schijn en de valsche gerustheid die zij voedt, de godsdienstige aandrift van ons volk verstikt, en die eenige kracht verlamd had, waardoor groote dingen tot stand komen: de kracht van zelfwerkzaamheid op een overzienbaar terrein.

Immers, waarin schuilt het geheim dat alle vrije kerken bloeien, terwijl er geen volkskerk is, of ze tobt, kwijnt en neigt ten ondergang? Zou het niet daarin liggen, dat wij menschen geen liefde hebben, dan voor wat in zekeren zin ons eigen kind, vrucht van eigen arbeid, tot op zekere hoogte onze eigen schepping is? Wat zou men zich ook hechten aan een gemeente als de onze, zoo massaal dat een menschenleven ook voor den man van de beste memorie te kort zou zijn, om van elk medelid ook maar een vluchtigen indruk van zijn gelaat te verkrijgen? Wat zich hechten aan een Gemeente, wier organisatie geheel buiten ons omgaat en slechts door de mannen van het vak bij benadering gekend wordt? Stel daartegenover nu een Kerspelgemeente

van 13 à 1400 zielen, die men wekelijks op dezelfde plaats terugziet, allen door eenzelfden leeraar gedoopt, allen in eenzelfde lokaal onderwezen, op eenzelfde school onderricht, ter aanneming bij eenzelfden kleinen Kerkeraad verschenen! Denk u elk lid daar telken Zondage op zijn eigen zitplaats, waaraan hij went, waar hij week in week uit dezelfde bekende gezichten om zich ziet! Hij meê aan dat alles offerende, er iets voor gevoelend als zijn kerk net en sierlijk gestoffeerd is, zoodat ze van buiten een goed oog geeft en van binnen met andere kan wedijveren; in alle gebeurtenis van zijn huislijk leven de liefde der Gemeente ervarend; de weezen der kleine gemeente als zijn eigen pleegkinderen beschouwend; de minder armen der kudde als ingedeeld naar het getal der meergegoeden en elk „hun huis" hebbend, waar ze gekend zijn en nooit zonder goede hoop kunnen aankloppen! Oordeel zelf, lieve broeder, zou niet zoo eerst die gemeentelijke band, dat kerkelijk leven geboren worden, dat nu wel voor aanbeeld dient, om er met den mokerhamer van klacht en nog eens klacht op te kloppen, maar dat door de Volkskerk, in den zin waarin die alleen denkbaar is, naar het gebied der „pia vota", der volstrekte onmogelijkheden, gebannen blijft. Zelfwerkzaamheid kweekt kracht, de afzienbaarheid van het terrein geeft den stillen adem van het huislijke, zelf betalen prikkelt de belangstelling, en concurrentie met anderen is ook voor den ongeestelijke drijfveer, om te ontkomen aan den vloek der inertie. Is het nu wel buiten twijfel, dat juist de karaktertrek van ons goede Hollandsche volk in dit kleine, in dit huislijke, in dit autonomische, in dit liefhebben van wat men betaalt, in deze prikkelbaarheid voor mededinging zijn schaduwzijde, maar óók zijn kracht heeft, wat, bid ik u, zou dan aan de schepping van dit frissche, vrije, veerkrachtige leven ook op onzen bodem in den weg staan?

Van predikanten hoorde ik wel eens, dat ze beducht waren voor finantieelen achteruitgang en voor onvoegzame afhankelijkheid van de gemeenteleden. Haast zou ik zeg-

gen, hoe komt men er aan? Is de kleine Christelijke Gereformeerde Gemeente, die door haar diaspora ten dezen opzichte haar schaduwzijde moest hebben, dan maatstaf? Geloof me, zelf predikant en onbemiddeld, ken ik te goed den nood der tijden ook voor onze positie, dan dat ik vermindering van vast inkomen en geldelijke afhankelijkheid van individuën niet ten hoogste schadelijk voor de Gemeente zou achten. Niet minder, juist meer zou ik mijn geachte ambtsbroeders gunnen, en ik ben er zeker van dat ze, trokken ze slechts den Rubicon over, ook voor het eigen gezin den ommekeer van zaken zegenen zouden. Waar zou ook die afhankelijkheid vandaan moeten komen? Bij de vrije kerken in Engeland sluit de predikant, eer hij een beroep aanneemt, een contract met de Trustee's der kerk: dat zij hem persoonlijk guarant zijn om telken vierendeel jaars hem de bedongen gelden uit te betalen. Ik voor mij zou zelfs meenen dat notarieel opmaken van deze acte voor Kerspel en prediker beiden eisch was. Reeds nu immers ziet men, dat schaarschheid van predikanten van zelf tot verhooging van tractementen leidt, en hoe dan niet veel meer, zoo voor Amterdam alleen het getal voorgangers van zeven en twintig tot honderd steeg. Werkelijk een predikant, die tegen de vrije kerk spreekt, is tegen zich zelf en tegen zijn ambtelijke genieting. En, ook al ware de eerste tijd van overgang moeielijk, dan is er immers nog niemand onder mijn ambtgenooten, die, ter ontkoming aan deze overgangsperiode, zou willen tegenhouden, wat zulk een onberekenbare zegen voor ons volk en de Gemeente zou zijn en krachtiger dan ooit de zaak van Gods Koninkrijk als met reuzenschreeden zou doen vooruitgaan.

De rechtsquestie der Geestelijke goederen en der Staatssubsidiën bespreek ik thans niet. Kon men den Staat bewegen om de gekapitaliseerde dertig millioen uit te keeren, ik zou met u voor aanvaarding van dit kapitaal stemmen, mits deeling ons vergund ware en de bouw van onze nieuwe kerken aanstonds uit dit gereede geld begonnen werd.

Intusschen blijf ik ook afgezien daarvan de questie der Staatsubsidie bijzaak achten. Wat men daaraan verloor zou toch in mindering van onze belasting komen en diensvolgens beschikbaar worden voor vrije liefdegift. Onze Afgescheiden broeders hebben wel beide tegelijkertijd gedaan, én in de belasting bijgedragen voor onze kerk én hun eigen kerk onderhouden.

Nog slechts een kort woord over den „hoofdelijken omslag" en ik stap van dit uiterst gewichtige chapiter af. Bij vasthouding aan de Volkskerk is „hoofdelijke omslag" slechts voor een tijd te keeren, niet op den duur tegen te houden. Dan m o e t de kerkelijke belasting komen. Doch, zie wel toe, voert ge hoofdelijken omslag bij een Gemeente als de onze in, dan brengt ge alle onverschilligen en die op en top kinderen der wereld zijn met een verbitterd hart op de been, en kunt ge er staat op maken dat stemmenmeerderheid uw gemeente binnen korte jaren, ik zeg niet in moderne, maar in onheilige handen overspeelt, om mannen op het kussen brengen, die als eenig mandaat den last ontvangen: om door afsnijding van alle levensuiting de uitgaven der gemeente te besnoeien, ten einde den hoofdelijken omslag tot het kleinste minimum terug te brengen. En een „ministerie van bezuiniging", in zoo ongeestelijken zin, zou dat gewenscht zijn? Komt men daarentegen tot het systeem der vrije kerken, dan leert de ervaring, dat „omslag" bijna nooit geëischt wordt, en bleek ze noodig, in de kleine afmetingen der kerspelen een natuurlijk correctief vindt tegen zijn ongeestelijke strekking.

Nog een driedubbelen eisch voegde ik aan het viertal, dat ik dusver ontwikkelde toe: E r m o e t z i j n g o e d g e o r d e n d e L e e r d i e n s t, E e r e d i e n s t e n L i e f d e d i e n s t. Gun mij voor elk dezer nog een oogenblik.

Er moet L e e r d i e n s t in een Kerk zijn. Ze treedt op, om een leven, dat de wereld niet heeft, maar dat uit den Verrezen Heiland vloeit, aan die wereld te brengen en te

kweeken in de gemeente. Met dat leven is de leer allerminst identisch, maar toch beiden hooren bijeen. De mensch is een redelijk wezen. Het machtigst instrument om op menschen te werken is het woord. Dat woord nu is uiting van een gedachte. Die gedachte moet aan een welgeordende wereld- en levensbeschouwing ontleend zijn, en die beschouwing wederom niet vrucht zijn van eigen vinding, maar de afspiegeling in onze rede van dat waarachtig leven dat in Christus is. Nu eischt men natuurlijk te veel, zoo men vergt, dat elk gemeentelid dit geheel van gedachten in zich opneme. Dit kan niet. Niet ieder is die mate des Geestes deelachtig. Er zijn in elks leven tijdperken van ontwikkeling en overgang. Eerst als resultaat van eigen zielservaring is deze gedachtenkring innerlijk waar. Van onderteekening eener geloofsbelijdenis door de gemeenteleden is in onze Gereformeerde Kerk dan ook nooit sprake geweest. Ze heeft er niet aan gedacht. Anders intusschen staat de vraag, zoo er sprake is van hen die anderen leiden en namens de Kerk zullen spreken, die op school of in catechisatie de kinderen der Gemeente onderwijzen, en vooral van hen, die als predikers van het Woord in den dienst der Gemeente zullen optreden. Men kan noch mag in zedelijken zin het woord voeren, zoo men geen woord heeft, en zonder een gedachte is het woord een ijdele vorm. Spreekt het nu van zelf, dat een gedachte slechts een dwaalster is, tenzij ze een levend element vorme in een goedgeordende levensbeschouwing, dan zie ik niet, dat van den eisch mag afgezien, dat de Voorgangers der Gemeente de levensbeschouwing niet van de wereld, maar van den Christus brengen. Het verschil tusschen beiden heeft elke Kerk voor zich te bepalen. Is ze zich des echter bewust geworden, dan geeft ge wel toe, dat ze een voorganger kiest en haar penningen ter zijner bezoldiging offert, niet om wat haar waarheid is te bestrijden, maar om juist in en buiten de Gemeente die door haar erkende waarheid te bepleiten en ingang te doen vinden.

Dit nu is zonder Belijdenis onmogelijk en ondenkbaar. Van het „Quatenus" hebben we, dunkt me, genoeg ellende beleefd, en waartoe Leervrijheid anders leidt dan tot vernietiging der Kerk zullen de Modernen ons nog altijd duidelijk maken. Een Kerk zonder Belijdenis is een ridder zonder blazoen, een vloot zonder wimpel, een karakterlooze vereeniging, die niet weet of niet zeggen durft wat ze wil.

Een Belijdenis wensch ik dus en die Belijdenis scherp geformuleerd, althans in die Kerspelgemeente, waarbij ik mij zou aansluiten. Maar hoe? Een Belijdenis, die haarfijn alles omschreef en codificeerde? Lieve vriend, dat is de dood, dat is het werpen van een twistappel in de Gemeente, dat is letterzifterij kweeken en aftrekken van den heiligen dienst onzes Gods. Neen, een Belijdenis bevatte niets, dan datgene, waarvan men voor God betuigen kan, dat het afdoet ter zaligheid. Toch niet, om, is die Belijdenis eenmaal uitgesproken, ze voortaan onveranderd als wet te doen blijven. Wet des geloofs en des levens is mij alleen Gods Woord. Dàt blijft, al het andere wisselt. Er is in elke Belijdenis te onderscheiden tusschen de zaak die men belijdt en den vorm, waarin dat beledene wordt uitgedrukt. Overanderlijk blijve alleen het eerste, al het overige wissele naarmate God de Gemeente het inzicht, de gedachte en het Woord geeft. Slechts beginne men nooit van meet af, maar belijde zijn geloof steeds op de historische lijn, d. i. in aansluiting aan de Belijdenis der Vaderen, maar die zoo mogelijk beter uitgedrukt, Schriftmatiger bepleit, scherper tegen de ketterij ook onzer dagen gehandhaafd, en zóó uitgesproken, dat ze ons eigen geslacht een woord op de lippen legge, dat naar onze behoefte ons het scherpgewette zwaard reikt, om in den geestelijken tegenstand waaraan wij ten prooi zijn, met vaste hope en blijmoedig geloof pal te staan voor onzen Heer. Dát en dát alleen is Gereformeerd, „reformata reformanda." Ach, men kent den vrijen zin onzer Dordsche Kerkvaderen nog zoo weinig. Van repristinatie walgden ze. Hun blik doorzag

de toekomst en als mannen des vrijen geestes hebben zij juist, die miskende en verguisde mannen, voortdurende reformatie ook op het stuk der Belijdenis gewild.

Stem ik dus volkomen de onderscheiding tusschen de Substantie en den Vorm der Belijdenis, zelfs tusschen een Quia en Quatenus toe, hierin verschil ik van vele broeders, dat ik óók dien vorm niet aan de gissing, aan den willekeur, aan den inval van den enkele wil overlaten, maar evenals de Substantie van de Kerk vraag, mits die vorm slechts niet versteene, maar de beweging van het gemeenteleven volge op den voet; en dat ik evenzoo de onderscheiding van het quia en quatenus niet aan elks goeddunken prijsgeef, maar ter beslissing opdraag aan de macht, die over allen en dus ook over den prediker staat: aan de Gemeente, sprekend in haar wettig, geestelijk, door het gebed geheiligd orgaan.

Nu weet ik zeer wel, dat dit in een Volkskerk al weder ondenkbaar is. Een vaste belijdenis is in een Volkskerk eenvoudig gewetensdwang en blijft daarom een doode letter. Maar aanvaardt men de vrije kerk, vormt men voor elke schakering der geesten een eigen levenskring, dan vervalt ook dit bezwaar volkomen. Geen prediker leent zich dan ter bediening van een gemeente, die niet zijn gemeente naar den geest is, en juist de wedijver met anderen zal elke gemeente dwingen steeds dat frissche bezielende woord in haar Belijdenis te brengen, dat het Christelijk woord is voor den tijd.

Leerdienst dus, maar niet alleen. Er zij ook, er zij meer dan thans „Eeredienst", ter aanbidding. Naast het Woord plaatsten onze vaderen steeds als tweede genademiddel het Sacrament, waarom, als van den Heer gegeven middenpunt, de Eeredienst der Gemeente zich te ontwikkelen heeft. Dusver bleef de samenkomst onzer Gemeente veel te eenzijdig dienst der Leer. Dit kweekt een veelzijdig kwaad. Het voedt clericalisme en beperkt meer dan mag het actieve aandeel door de Ge-

meente zelve aan haar godsdienstoefeningen genomen. Het kweekt onkerkelijken zin, zoo dikwijls een prediker de Gemeente bedient, wiens geestelijke gave op een ander terrein dan dat der profetie ligt. Het maakt den prediker in stede van den Heer der Gemeente het vereenigingspunt der saamgekomen schare. Het noopt hen, wien het niet gegeven is, twee soms driemaal telken weke een goeddoordachte rede ten gehoore te brengen, in eindelooze herhaling of valsch vernuftspel of aaneenrijging van gemeenplaatsen ontkoming van het onontwijkbare te zoeken. Het maakt voor kinderen en minder ontwikkelden het kerkgaan tot een verdrietelijke pijniging, een werktuigelijk aanhooren en onbevredigd dienst doen door wezenloos stil te zitten. Kortom, dat preêken, als het een en al der Gemeente-verzamelingen, altijd preêken en niets dan preêken kan door God niet gewild zijn, wijl Hij ons de mannen en talenten onthield om het altijd stichtend, schoon, waar en zegenend te doen. Het doet geheel de gemeente op de krukken van een redenaar loopen, en ondermijnt, knakt en sloopt zoovele uitnemende gaven als God in onze leeraars gelegd heeft, maar die door het altijd bekommerd zijn over de preek die nu weerkomt, de frissche atmosfeer, de ruimte in den tijd en de vrije sympathie der geesten niet vinden om zich tot nut der Gemeente te ontplooien.

Uitdienhoofde wensch ik inkrimping van het preêkenhouden en betere ontwikkeling van den Eeredienst. De vorm, dien men daartoe kiezen wil, is mij onverschillig. Het behoeft nauwelijks herinnerd, dat Sacrament, Gebed, Kerkgezang en verdere Liturgie de daartoe aangewezen bestanddeelen zijn. Mogelijk zou men goeddoen daarbij ook de Postillen hun plaats in het kerkelijk leven terug te geven. Zulk een verzameling van korte voordrachten, uit de pen der meest gezalfden onder de geestelijke coryphaen der kerk gevloeid, heeft een zeldzame bekoring, draagt een uitnemend historischen tint, en werkt door de kalmte der voordracht stillend en vertroostend op het hart. Regeling hiervan zij echter aan

elke gemeente naar eigen gelieven verbleven. Slechts om het beginsel is het mij te doen. Om een beginsel dat in Israels tempeldienst gegeven, allerwege in de Schrift zijn bevestiging vindt, door de Christelijke kerk aller eeuwen met nauwgezetheid bewaard is en ook door onze Gereformeerde kruisgemeenten, zoo te Londen als in het Vaderland, blijkens de acten die ons nog ten dienste staan, wel ter dege is bedoeld. Laat er leerdiensten zijn! Uitnemend! Diensten, die een goede twee uur van den Zondag nemen en ter opleiding van de Gemeente dienen door grondige, weldoordachte bespreking van de diepten des Woords, de nooden des levens en den gang van het Godsrijk. Maar hieraan make men niet elke samenkomst der Gemeente dienstbaar. Laat er ook korte, eenvoudige, liturgische diensten zijn, waar elk lid der Gemeente deel aan kan nemen, tot zelfs het kind der zondagsschool. Diensten waarin Gods Woord gelezen, waarin gedankt en gebeden, waarin gezongen en gejubeld wordt en een korte vermaning het geheel besluit. Bovenal open naast deze beiden, niet maar om de drie maanden, maar telkens en gedurig een Sacramenteelen dienst voor de geloovigen, opdat de Heer bij brood en wijn tot zijn Gemeente kome, om zijn lichaam tot spijs en zijn bloed tot drank te geven, haar ter levensvernieuwing, haar ter verbondsbezegeling, haar ter sterking van het geloof.

Doch ook hiermee is de dienst der Gemeente nog niet voleindigd. Belijde ze in den Leerdienst haar Geloof, jubele ze in den Eeredienst van haar Hope, nog zou het edelste haar ontbreken, zoo de Liefdedienst niet beiden verzelde.

De Liefdedienst beginne van het Huis Gods en splitse zich voor de Gemeente zelve in haar twee natuurlijke takken: de zorge voor de nooden der Ziel en de zorgen voor de nooden des Lichaams.

Er zij voor het geestelijk leven der Gemeente een altijd bezige hand der leidende, ondersteunende, opbeurende liefde. Den ongeloovige of twijfelende te verketteren en af te

stooten is dan eerst uw recht, zoo gij als Kerk de liefde der moeder aan hem ten koste hebt gelegd. De Kerk mag haar leden, vooral de jongeren en zwakkeren onder hen, niet, gelijk nu, aan zich zelf overlaten. Er moet niet maar in het algemeen, maar ook persoonlijk, ook op den man af, gewaarschuwd, geraden, gebeden, en met al de kracht der ontfermende liefde gezocht. Verkeerdheden in persoonlijk, in openbaar en huiselijk leven moeten als ernstige krankheden door de scherpte der conscientie afgesneden of door het medicijn des Woords gebeterd. De worstelende ziel moet in de geboorteweeën der bekeering niet aan eigen smart en vertwijfeling ten prooi gelaten, maar met het medelijden van Gods kinderen bijgestaan en gesteund. De bekommerde van harte, die zich opsluit in zijn zelfwegwerping, moet aan de hand des sterkeren uitgevoerd naar de blijdschap der volkomen verlossing. Er moet raad zijn voor de jonge moeder bij de opvoeding van haar kroost. Er moet een opzoeken zijn van het afgedrevene en een troosten van de verlatene. Wie niet bidden kan, moet men leeren bidden. Ja, zoo geheel moet in waarheid het Christelijk leven Gemeenteleven, profetie van de Gemeenschap der heiligen zijn, dat de een des anderen lasten draagt, en elks zieleleven door teedere zachte banden aan het leven der gansche Gemeente verbonden zij.

Bij dien geestelijken Liefdedienst voege zich de zorg voor de nooden des Lichaams. Het Christendom rekent ook met het uitwendig leven. Het belijdt een Christus, die zijn wondermacht ook op dit terrein openbaarde, die lichamelijk uit het graf verrees en dus een wederopstanding en verheerlijking des lichaams waarborgt. Van daar de Dienst der tafelen, die nog steeds, zij het ook tot onkenbaar wordens toe, overblijfsel is van dezen trek des Christelijken levens. Armverzorging dus, goede degelijke, met wijs beleid geordende Armverzorging, die verre van het Pauperisme, gelijk in onze Volkskerk, te voeden, den onmachtige staande houdt, maar ook den ingezonkene opbeurt en verheft. Zorge voor weduwen en weezen en

ouden van dagen, maar ook voor vreemdelingen, „passanten", gelijk onze kerk die eertijds noemde, en waarom men zich thans niet meer bekreunt. Dan verzorging van kranken, van gevangenen, kleeding van den schamele. Zorge voor den blinde en doove en stomme en kreupele. Kortom, leniging van alle nood en lijden. In den „Christus Remunerator" mag een Kerk niet hopen, die niet zelve de voetstappen van den „Christus Salvator" heeft gedrukt.

Hierbij moet zich de Liefdedienst voor de Wereld aansluiten, zoo door inwendige als uitwendige zending. Niet maar genoeg, dat er een Gemeente van Christus in een stad zij. Die Gemeente gaat te niet en verkwijnt zoo ze „la passion des âmes", de hartstocht der zielen, verliest. Een Volkskerk weet daar niet van. Ze is eer verlegen met haar massaliteit, dan dat ze naar uitbreiding streven zou. Maar kies de vrije kerspelgemeente, en het werven voor den Christus zal levenstaak van elken kring worden. Veel meer en beter dan thans particulieren dit doen, zal men uitgaan in „de heggen en stegen" om te nooden tot de Bruiloft. Zondagscholen zullen heur gezegenden arbeid voortzetten, maar de Bethëls en Asyls zullen allerwege naast deze verrijzen. Door bijbel- en tractaat-verspreiding, door bezoek en meetings, door hulpbetoon en alzijdige bemoeiing, zal men allen alles worden, om elk deel van den akker te beploegen. Daarbij voege men de Uitwendige zending, die in de Volkskerk kwijnend, wijl ze aan enkelen overgelaten een vast steunpunt mist en aan wisseling van personen en tijden onderhevig is, in de Vrije Kerk haar vruchtbaren bodem vindt. En zeg nu niet, dat ik idealen teeken. Hadden we saâm den vrijen tijd en konden we een goed deel der wereld rondreizen, ik zou U in het werkelijk leven, in de feiten, in bestaande gemeenten het onwraakbaar bewijs leveren, dat ik geen fantasie dichtte, maar slechts copij gaf van een heerlijke werkelijkheid.

En ben ik nu openhartig genoeg geweest, is het mij gelukt u mijn denkbeelden, wel in potloodstreepen, maar dan toch duidelijk genoeg te schetsen, vergun mij dan,

zeer gewaardeerde broeder, de vraag voor uw conscientie te leggen, of ge niet begrijpt dat men, met het heimwee naar zulk een Gemeenteleven in het hart, geen oogenblik stil kán zitten bij zulk een jammerlijken toestand als waarin we verkeeren? Of ge niet begrijpt, dat ik, dorstend naar zulk een toekomst, vijandig moet staan tegenover een kerkstaat die naar mijn innigste overtuiging de komst van 's Heeren koninkrijk tegenhoudt, oorzaak is dat de naam des Heeren gelasterd wordt, den zegen van Christus geest bant uit ons volksleven, en de gemeente die naar Jezus zich noemt tot een aanfluiting in stede van een stad op den berg doet zijn? Of ge niet begrijpt, dat ik den vrede begeerend, die in de Gemeenschap der heiligen ligt, mij ten doode erger over een gemeenteleven waarin fractie bij fractie hort en stoot tegen een, en waarin twist en nijd regeert en de bitterste verwijdering elke levensuiting op den voet volgt? Ja, of ge niet begrijpt, dat ik met zúlk een ideaal in het hart en toch in zúlk een Kerk, als de onze wierd, geboren, opgevoed, dienend, elk vergelijk met het bestaande verraad moet achten, en nu eenmaal zijnde zooals ik ben, niet anders doen kan dan ik doe?

In de Modernen alleen schuilt het kwaad niet. Denk u dat het gelukte alle predikantsplaatsen met geloovige leeraars te bezetten, en de logica van ons beginsel in geheel onze tegenwoordige organisatie te doen werken, wel nu, dan hadt ge de Utrechtsche toestanden! Utrecht ken ik. Ik heb er zelf twee gelukkige levensjaren doorgebracht. Ge behoeft mij dus niet te verdenken dat ik kwaad zal spreken van mijn oude gemeente. Maar als men mij Utrecht als kerkelijk ideaal wil voorhouden, dan antwoord ik: aan mijn hooggeschatte voormalige ambtgenooten ligt het niet, aan de ouderlingen ligt het niet, het ligt niet aan diakenen noch kerkvoogden, veelmin aan den uitnemenden kring geloovigen die de kern der gemeente vormen, maar met dat al een stad op den berg, een licht op den kandelaar is Utrecht niet. Uitsluitend aan de organisatie, uitsluitend aan de Volkskerk wijt ik dit. Op het wrakgeslagen schip in

het midden der baren staat de beste bemanning machteloos, brengt zelfs een Barend aan het roer geen heil!

Hiervan ben ik zoo vast overtuigd, dat zelfs de herovering der Classicale en Synodale zetels mij weinig begeerlijk dunkt, wijl hiermee voor onze gansche kerk geen meerder heil zou gewonnen zijn, dan Utrecht en de Veluwe thans reeds plaatselijk bezitten. Er heerscht in onzen ganschen kerkelijken toestand een vitium originis. „Het kwaad zit in den wortel." En de uitkomst zal het toonen, dat alle moeite om niet besteed, dat alle strijd om niet zal gestreden zijn, zoo men niet allereerst de fundamenten van onzen kerkbouw aan Gods Woord en de lessen der ervaring toetst.

Ge zult mij dan ook wel niet vragen, waarom ik niet eenvoudig de Kerk verlaat en een kring van gelijkgezinden om mij verzamel ter verwezenlijking van mijn ideaal. Dat zou zeer gemakkelijk zijn, maar onzedelijk. Diep in de ziel overtuigd van den zegen, die te verwerven is, mag ik dien niet alleen voor mij zelf, maar moet ik dien ook voor anderen begeeren. Daarbij komt, dat bij een zoo kleine natie als de onze de Vrije Kerk nooit kàn bloeien, zoolang de massale Volkskerk op haar drupt. Eerst dan zou ik mij tot zulk een stap verantwoord, maar dan ook gehouden rekenen, zoo ik na elken weg tot kerkherstel beproefd te hebben, de verklaring der gemeente, door welke levensuiting der Kerk dan ook, ontving, dat zij met voorbedachten rade volharden wil in wat m. i. verhindering is van het Koninkrijk Gods.

Neen, waarlijk ik wil niemand mijzelven noch mijn denkbeelden opdringen. Eerlijk zij mijnerzijds de vrijheid des geestes, die ik voor mijzelven verlang, ook aan anderen gegund. Slechts dit hoop, dit bid ik af van mijnen God, dat het mij na hoe langen en bangen strijd dan ook, nog eens gegeven worde, na wegvalling der ruïne, die we thans nog Kerk noemen, 't zij dan hier of elders, het heilig ambt, dat al mijn liefde heeft, in een kleine gegemeente te bedienen, die mij troost en door mij getroost

wil worden, en metterdaad en waarheid mij een Gemeente kan zijn van Christus mijnen Heer.

Naar zulk een stil en heilig leven dorstend, kan ik niets ontzien, mag ik niets sparen, kan er van wijken of toegeven, tenzij ik met bewustheid zondigen wilde, mijnerzijds geen sprake zijn. De prijs is te schoon, om zelfs voor de liefste sympathie van menschen van den wedloop af te zien, waarin hij geboden wordt. Verdacht te worden is hard, de pijl van den laster in het vleesch te voelen doet zeer, van lieve broeders vervreemd te raken is nog pijnlijker, wijl het door het bloed der ziel gaat, maar dit alles moet ik het zwijgen opleggen, waar plichtbesef onweerstaanbaar dringt. Alles is te herwinnen, maar nooit een ideaal dat men moedwillig prijs gaf!

Ook voor mij geldt de regel: „Amicus Plato, magis amica Veritas.[1])

En nu nog een korte toepassing op de Amsterdamsche toestanden. Ze komen me allerdroevigst voor en de tijdelijke zegepraal mijner eigen geestverwanten verblindt me allerminst voor den kwaden demon, die op alle verdiepingen van het huis der Gemeente rondspookt. Er zijn in ons midden drie groepen van verschillende kracht. De echte Modernen vormen ook onder de gemeenteleden, een kleine minderheid, en zelfs de 2000 stemmen, door hen bij een der laatste verkiezingen uitgebracht, kwamen grootendeels van een liberalistische nasleep, die alleen door het negatief beginsel van vijandschap tegen de Orthodoxie gedreven zich aan de leiders van het Modernisme aansloot. Hun meening alsof de duizenden stemgerechtigden die dusver zich onthielden bij zuivere rekening hún partij ten goede moesten komen, is óf een illusie óf een raming zonder zedelijke basis. Meent men werkelijk, dat de breede schare der onverschilligen modern is, dan toont men den geest der

[1]) „Zelfs mijn beste vriend moet ik verlaten, waar heilige waarheid wenkt."

ongodisterij niet te kennen, die op stuk van zaken nog eerbied kan hebben voor een volbloed Gomariaan, maar, op vermoede van onoprechtheid afgaande, den modernen dweeper veracht. Of wel, rekende men met dit feit en durft men toch die troepen bij het leger ten papier inlijven, dan wraakt ge immers met mij de onzedelijke gedachte om „de Turco's en Zouaven der geestelijke wereld" als keurcorps onder de wapenen te brengen ter dekking van een weinig eervollen aftocht. Toch neemt dit niet weg, dat er iets hards ligt in hun algeheele uitsluiting van het Kerkbestuur. Wel geef ik toe, dat men op staatkundig terrein ons nog erger tekort doet, zonder dat de Modernen den moed hebben, dit onrecht onrecht te noemen. Maar ons mag dit geen maatstaf zijn. Op de basis der algemeene verkiezing geschiedt thans, dank zij de ellendige kieswet onzer Kerk, der minderheid geen recht. — Tegenover de Modernen staan de Irenischen en Gereformeerden, edoch op zoo eerbiedigen afstand, dat ze met de Modernen ongeveer een driehoek vormen, waarvan het u maar nooit helder wordt of de kortste zijde nu tusschen a en b, dan wel tusschen b en c ligt. De Irenische partij vindt haar getalsterkte bij de Conservatieven doch heeft haar talent bij mannen van het Reveil. Ze is zwak in het cijfer, maar invloedrijk door de uitnemende persoonlijkheden, die haar dienen, door den maatschappelijken stand, waaronder ze haar aanhang telt, en door de heugenis der treffelijke diensten die ze in vroegere perioden van den strijd aan ons Christenvolk bewees. Haar Achilleshiel heeft ze in het ongeestelijk Conservatisme dat haar naloopt en in de bedenkelijke neiging om ter handhaving van eigen positie steeds een trein onder stoom te houden, die ijlings de Moderne hulptroepen op haar linie kan brengen. — Resten de Gereformeerden, die in getalsterkte de machtigsten, gedrukt worden door socialen stand en gebrek aan invloedrijke mannen van kunde en talent. Ze hadden zich onder het jammerlijk „ancien régime" onzer Liberalen zoo geheel uit den kerkelijken stroom in hun conventikels teruggetrokken,

dat men bij de onverwachte mobielmaking zich de eerste handgrepen nog weer herinneren moest. Wel is dit slechts een tijdelijk kwaad, maar dat toch onder de factoren van den toestand meetelt, en reeds lang zou deze partij dan ook terug zijn geslagen zoo ze niet de logica van het beginsel in haar voordeel had. Zij alleen voelt zich onder onze kerkelijke partijen thuis op eigen erf en vindt in de historie de vaste lijn aangewezen, die ze slechts te volgen heeft om te komen waar ze zijn moet.

Van aarzeling in de keuze tusschen deze drie kon voor mij geen sprake zijn. Ik behoorde tot de laatste. De Modernen laat ik zonder bespreking terzijde, en de Irenischen staan zoowel voor het Revivalistisch als voor het Conservatief gedeelte hunner partij te onverschillig tegenover het vraagstuk der Kerk als zoodanig, dan dat ik, ook bij de warmste sympathie voor hun geloofsijver en ongeveinsde achting voor hun personen, bij dezen strijd met hen in het gelid kan staan. De Vrije Kerk is de dochter van Calvijn. Op de Gereformeerde erve ligt haar hoeksteen reeds uitgehouwen. Ik had niet te kiezen. De Gereformeerde partij was mij, ik haar, ook bij open oog voor veel kranks en droevigs, van harte sympathetisch.

Wat ik nu in haar gelederen deze twee jaar te Amsterdam deed, komt kortweg hierop neer: dat ik eenerzijds met haar steun het beginsel des Christelijken geloofs tegenover het Modermisme tot macht heb zoeken te brengen in ons Weeshuis, onze Stichtingen en verdere Colleges; en ten andere de positie van den Kerkeraad in diervoege zocht te versterken, dat ze, dwong de Synode haar tot een daad van ontrouw tegen den Christus, niet bij den eersten stoot uit het zadel zou zijn gelicht.

Over de eerste gedragslijn kan ik zwijgen. Ik mocht ter bereiking van het daarmee beoogde doel schier altijd aan uw zijde staan. Te dien opzichte waren we het, zoover mijn geheugen reikt, steeds eens.

Het andere, de versterking onzer positie, vereischte m.i. een dubbelen maatregel. De Kerkelijke goederen moesten uitslui-

tend langs den rechterlijken weg aantastbaar worden gemaakt, d. i. gevrijwaard tegen overrompeling; en evenzoo moest in den boezem des Kerkeraads waarborg gezocht, dat geen toevallig wegblijven van enkele leden, geen haastige discussie of onverwacht incident al de vrucht van jaren arbeid deed verloren gaan.

Deze voorziening achtte ik plicht. Onze Kerkelijke goederen staan volgens de thans vigeerende regeling tegenover elken aanval van het Synodaal Bestuur weerloos. Dit mag niet, zoodra men weet dat er een aanval van de zijde der Synode te duchten is. En dit is het geval. De Synode heeft bij open manifest haar toeleg doen kennen om alle Beheer onder haar centraliseerende macht te brengen. Reken hierbij dat de Heer Steenberg, die in de Synodale kringen de ziel van dit plan is, tevens als voorzitter van onze Kerkvoogdij fungeert, en ge zult mij toestemmen, dat slechts argeloosheid of opzet onder zoo dreigende omstandigheden werkeloosheid wettigen konden.

Even noodzakelijk kwam mij intusschen ook de tweede maatregel voor: Voorafgaand overleg over de ernstige besluiten waartoe de Kerkeraad allengs zou kunnen komen.

Deed het geval zich voor dat de Synode ons dwingen wilde te doen wat tegen Gods Woord en ons geweten is, dan zou de Kerkeraad niet kúnnen toegeven, al wilde hij.

Zulk een spanning zou vooral bij zoo massale Gemeente al de onze is, een oogenblikkelijke paniek kunnen geven, die voor de rust der Gemeente bedenkelijk werd. Men diende dus vooraf te berekenen wat de kosten zijn zouden, en kon dit, ook naar de bedoeling van Jezus gelijkenis, toch moeielijk in het burchtslot van den vijandelijken koning doen. Steenberg nu zat nog in den Kerkeraad en is blijkens zijn eigen schrifturen en bekentenis ten deze welbewuste tegenstander.

Er moest dus omgezien naar gelegenheid tot voorafgaand beraad.

Men was hier te Amsterdam aan gewoon.

Predikanten beraden zich in het Ministerie over de hou-

ding, die ze bij voorkomende, hun belangen rakende zaken, in den Kerkeraad zullen aannemen.

Ouderlingen beraden zich in het Presbyterie, over wat hun onder de Kerkeraadsacten weer bijzonder ter harte gaat.

Diakenen beraden zich in de Diaconale vergadering over de kerkeraadsvoorstellen, rakende de Diakonie.

Voorheen berieden zich de Kerkelijke afdeelingen over de nominatiën voor kerkeraadsleden.

In Eensgezindheid hielden de Irenischen eertijds beraad, én over ernstige voorstellen, ter Kerkeraadsvergadering ingediend, én over de benoeming voor Colleges.

Kortom, zonder voorafgaand beraad geschiedde en geschiedt nog in de Amsterdamsche gemeente schier niets.

Uit goede oorzaak.

In een vergadering van 135 personen, die geroepen zijn om in enkele uren een agenda van soms twintig punten af te doen, zonder voorafgaande mededeeling van het te behandelen onderwerp en zonder ronddeeling van bescheiden, is degelijke behandeling eenvoudig volstrekt onmogelijk, tenzij men over het gewichtigste zich vooraf hebbe verstaan.

Met vroeden zin laat men daarom aan alle groote permanente vergaderingen sectieberaadslaging voorafgaan. Of ook, zijn beginselen in het spel, dan plegen van oudsher in alle land de geestverwanten saam te komen om de gedragslijn te regelen, die men volgen zal. Zoo deden en doen het nog de Tories en Whigs in Engeland. Zoo doen het de kamerclubs in Parijs, zoo de fractiën van den Rijksdag te Berlijn, zoo doen het soms zelfs de kleine partijen in onze kleine Tweede Kamer. En merkt men op, dat dit politieke vergaderingen zijn, dan verwijs ik naar de Synode te Dordt, naar de groote Engelsche Synode van Westminster in Cromwell's dagen, of wil men, naar de Synode, die onlangs te Parijs samenkwam, ten betooge dat kerkelijk of politiek voor de techniek eener vergadering geen verschil maakt! Zie, zelfs voor de Classicale vergaderingen is het in de laatste jaren ook ten onzent gewoonte ge-

worden, dat geestverwanten vooraf beraad hielden en concetreerden. Ook te Amsterdam vond ik dit zoo. De uitstekende leider dezer samenkomst was Dr. Cramer.

Met de historie, met de practische wijsheid van alle raadzalen, met het voorbeeld van Amsterdam's verleden, op mijn zijde, blijf ik daarom beweren, dat het openen van gelegenheid tot beraad onafwijsbare plicht was, en dat, hoe onwillekeurig ook, iets min edels in het spel moet geweest zijn, toen mannen van vroede kennis en op het gebied der historie geen vreemdeling, zulk een rauwen kreet tegen het zoeken van deze gelegenheid konden uiten.

Slechts twee bedenkingen hadden een schijn van recht. Over beide daarom een ernstig woord.

Gij waart leider der vroegere vergadering in Eensgezindheid. U vroeg ik daarom, een avond dat ge als Assessor aan de Moderamentafel van onzen Kerkeraad dienst deedt, of het niet goed zou zijn, ter bespreking van een gewichtige kwestie, die leden van den Kerkeraad saam te roepen op wier sympathie men rekenen kon. Gij vondt beter eerst de zaak met alle leden der bestaande vergadering te bespreken. Ik stemde dit toe. We konden daarmede alvast te beginnen.

Gij riept ons saam. Allen waren geciteerd. Ook die nu tegen mij staan. Ze bleven echter weg. Sommigen verklaarden later dit met opzet te hebben gedaan. Dit stond aan hen. U noch mij is dit te wijten.

De uitslag van onze samenkomst was dat door alle leden die tot het einde toe bleven een verklaring geteekend werd.

Welke verklaring?

Gij kent ze, waarde broeder, want uw eigen naam staat er onder.

„De ondergeteekenden vereenigen zich om, onder geheimhouding, saam te beraadslagen, over maatregelen te nemen ter handhaving van onze positie bij eventueele botsing met de hoogere Kerkbesturen, zoo deze mocht voortvloeien uit een last van hooger hand tot den

Kerkeraad komende, om als lidmaten in te schrijven dezulken, die de grondwaarheden des Christendoms loochenen; een last, waaraan zij verklaren om der conscientie wil geen gevolg te kunnen geven."

Ontleed, bid ik u, die duidelijke verklaring. Wat houdt ze in?

Een bepaling dat men zich „vereenigde". Dit kon niet op Eensgezindheid slaan. De leden van een bestaand College zijn vereenigd, en zouden om zich weer te kunnen vereenigen, eerst uiteen moeten gaan.

Wie vereenigden zich?

De leden van Eensgezindheid? Neen. Uitsluitend „de ondergeteekenden"!

Waartoe vereenigde men zich?

Om te „beraadslagen". Dit eischt een samenkomst en citeering voor deze samenkomst.

Om hoe te beraadslagen? Zóó dat ook niet-onderteekenaars toegang hadden? Neen, maar „*onder geheimhouding*". De samenkomst der onderteekenaars zou dus een *beslotene*, voor hen alleen toegankelijk zijn.

Wat hebben we dus?

De onderteekenaars vereenigden zich om een beslotene vergadering te houden, voor hen alleen toegankelijk, om over een bepaald punt te beraadslagen!

Naar eisch der denkwet trek ik hieruit het besluit, dat in strijd met de onderteekening zou gehandeld zijn, zoo men deze discussie gehouden had op de gewone vergadering van Eensgezindheid, waar ook niet-onderteekenaars tegenwoordig waren. Dat men deze in Eensgezindheid niet uit kon sluiten, behoeft geen betoog.

Hier voeg ik bij, dat aan alle leden van Eensgezindheid de onderteekening van deze verklaring vrijstond, maar niet aan hen alleen.

Onze broeder Kuhler was geen lid van Eensgezindheid. Toch werd besloten, zonder protest noch van u, noch van iemand, ook dezen broeder ter onderteekening uit te noodigen. Hij teekende. Ook hij moest dus meê beraadslagen.

In Eensgezindheid mocht hij niet komen. Blijkt dan ook hieruit niet, dat geen tweede vergadering in Eensgezindheid, maar een afzonderlijke bedoeld was.

Gaarne verneem ik wat tegen deze streng logische redeneering is in te brengen. In afwachting houd ik mij aan het gewone redebesluit.

Toch hadt gij, waarde vriend, een andere opvatting. Dit eerbiedig ik niet slechts, maar erken zelfs, dat, van achteren gezien, een paraphraseering der onderteekeningsformule eisch van voorzichtigheid ware geweest.

Van achteren! Nu mij bleek, dat zelfs uw scherpzichtigheid een oogenblik kón twijfelen.

Maar wat, bid ik u, verandert dit aan de feiten. Gij en elk man van heldere gedachte moet toestemmen, dat de verklaring geen andere uitlegging toelaat. De benoemde Commissie moest dus handelen gelijk zij deed, en niemand voor wie het „Oordeelt niet" als wet geldt heeft het recht anderen, die goed interpreteerden, van opzet te verdenken, wijl de juiste interpretatie hem zelf niet terstond helder was.

Laat dit kleingeestig geschil dus geen twistappel worden. Met al den ernst die in mij is, geef ik u de verzekering, dat de ontbinding van Eensgezindheid in mijn gedachte zelfs niet was opgekomen, eer door een ook u zeer nauw bevrienden broeder — geen lid van Beraad — in de Schotsche Kerk gezegd was: „Laat ons Eensgezindheid dan maar ontbinden!"

Van ernstiger allooi is de andere bedenking.

In de Statuten van Beraad is een artikel, zeggend: dat men zich verbindt om in den Kerkeraad voor de in te dienen voorstellen te stemmen, tenzij men vooraf van het tegendeel blijken doe.

Dàt vooral is de steen des aanstoots.

Zie toch, daarmeê is naar het oordeel van zekere zachtzinnige lieden, die nooit kwaad van den broeder denken, bedoeld, dat een lid van Beraad, in den Kerkeraad door de discussie van onrecht overtuigd, tegen beter weten in,

met verkrachting van zijn conscientie toch wit zou moeten noemen, wat zwart was!

Is het niet gruwelijk? Bestond er niet oorzaak om bij kerkelijken of burgerlijken rechter hulpe te zoeken tegen zulk een bent van onzedelijke samenzweerders! En dat mannen die samenkomen onder gebed! Is het geen Farizaeisme? En dat mannen die dienaren der Kerk zijn! Is het niet de stuitendste ongerechtigheid? Zie, de Jezuïeten zijn onuitstaanbaar. Men bande ze reeds uit Duitschland! Maar wat te doen tegen zulk een huichelachtig en diep onzedelijk Protestantsch Macchiavellisme?

Lieve broeder, zoo deze dingen waar zijn, doe dan mijn naam weg uit het boek der broederschap, ontzeg mij dan uw achting en eisch dat zoo onzedelijke daad openlijk gevonnisd worde.

Maar is uw antwoord: „Neen, zoo erg bedoelden we het niet!" wees dan voorzichtig. Zedelijke argumenten, die het karakter raken, zijn als vuur. Ge brandmerkt er anderen mede of zengt u zelf de vingeren.

Er is van deze dingen Niets of Alles aan. *Ik* ben ten dezen verantwoordelijk; die verantwoordelijkheid neem ik op me, en een iegelijk mijner broederen (wat de Modernen gelieven te schimpen deert mij niet) die ten deze kwaad tegen mij vermoedt en nochtans mij geworden laat en mij de hand reikt, klaag ik daarom aan van verzwakt zedelijk gevoel. In vraagstukken als het onderhavige zijn geen verzachtende omstandigheden. Zulk een toeleg, als men onderstellen dorst, is te verachtelijk en schandelijk, om, ter wille van mijn persoon, ook maar de minste consideratie te gedoogen.

Mijn verantwoording gaf ik reeds in de Standaard. Ik kom er niet op terug. De smaad, dien me mij dorst aandoen, heeft me daartoe te diep gekrenkt. Gelukkig kan ik er bijvoegen: het heeft mij niet verbitterd.

Dit ééne slechts.

Ondervraag eens een der nieuwe kerkeraadsleden, die tot Beraad toetraden, en ge zult het uit hun mond kun-

nen hooren, met wat toespraak ze werden geinstalleerd. Het hooren kunnen, hoe hun in het midden der volle vergadering gezegd is, dat men ons verdacht had van de vrije persoonlijkheid, het onschendbaar recht der conscientie te willen binden, en dat hun daarom, wat anders volstrekt overbodig ware, met klem en nadruk moest verklaard: te weten, dat Beraad zelf geen achting voor den man zou kunnen hebben, die door wat beweegredenen ook van ongelijk overtuigd, niet overal en ten allen tijde spraken stemde naar plicht van eer en geweten.

. . . .

Gun mij een wedervraag.

Nog onlangs had in drie onzer kerkgebouwen de plechtige bevestiging plaats van de nieuwe leden, die tot onze Gemeente toetraden. Ze hebben toen met buiging van het hoofd voor God en menschen ja en amen gezegd op deze vraag: Zijt gij des zins en willens bij deze belijdenis door Gods genade te volharden?

Ergerlijke gewetensdwang, niet waar! Verbeeld u, ze worden later door gesprek of lectuur van beter overtuigd, Dan moeten die ongelukkigen toch maar volharden bij een belijdenis, die in hun oog onwaar wierd! Is het niet het toppunt van onzedelijke tyrannie!

Maar...., zegt ge, ... dat heeft niemand bedoeld!

Ik weet het zelf wel, lieve broeder! *Het was ook maar een vergelijking!*

. . . .

En nu verg ik van uw geduld geen oogenblik meer en blijf met hartelijken groet

uwen u liefhebbenden broeder,

Q. N.

Amsterdam, 25 April 1873.

Amsterdamsche Stoomdrukkerij van Roeloffzen & Hübner.